

T.C.

GİRESUN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİMDALI

**MODERNLEŞME DENEYİMİNİN SONUÇLARI VE DEMOKRAT PARTİ
POLİTİKALARININ TÜRK MODERNLEŞMESİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ**

**RESULTS OF THE MODERNIZATION EXPERIENCE AND THE EFFECTS
OF DEMOCRATE PARTY POLICIES ON TURKISH MODERNIZATION**

MEHMET OKAN BALCI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Rasim Berker BANK

GİRESUN- 2021

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 09.04.2021 tarihli toplantısında 2021/16 sayılı enstitü yönetim kurulu kararıyla oluşturulan jüri, Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Mehmet Okan Balcı'nın "*Modernleşme Deneyiminin Sonuçları ve Demokrat Parti Politikalarının Türk Modernleşmesi Üzerindeki Etkileri*" başlıklı tezini incelemiş olup aday 20.04.2021 tarihinde, saat 14.00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Aday çalışma, sınav sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmzası
Üye (Başkan)	Dr. Öğr. Üyesi Rasim Berker BANK	
Üye	Doç. Dr. Gülizar ÇAKIR SÜMER	
Üye	Doç. Dr. Cenk ÖZGEN	

ONAY

...../...../2021

Prof. Dr. Güven ÖZDEM
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “*Modernleşme Deneyiminin Sonuçları ve Demokrat Parti Politikalarının Türk Modernleşmesi Üzerindeki Etkileri*” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

26/04/2021

Mehmet Okan BALCI

ÖN SÖZ

Bu çalışmada Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu dönem için kullanılan “Karşı Devrim” iddiaları tartışmaya açılmıştır. Türk modernleşme süreci geniş bir analize tabi tutularak Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet deneyimi kapsamında Demokrat Parti politikaları incelenmiştir. Araştırma neticesinde “Karşı Devrim” iddialarının yetersiz kaldığı ve birçok açıdan yanılgılar barındırdığı anlaşılmıştır. Demokrat Parti'nin Türk modernleşme sürecinin bir parçası olduğu ve muasır medeniyetler seviyesine ulaşma idealini parti politikaları içerisinde yaşattığı görülmüştür.

Yüksek lisans eğitimimin başlangıcından son anına kadar bana yol gösteren ve rehberlik eden sayın danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Rasim Berker Bank'a teşekkürü borç bilirim. Ayrıca tez savunma jürimde yer alarak önerileriyle tezime katkıda bulunan Doç. Dr. Gülizar Çakır Sümer ve Doç. Dr. Cenk Özgen'e teşekkür ederim. Son olarak yüksek lisans sürecimde desteğini esirgemeyen aileme ve Doç. Dr. Ferhat Pehlivanoğlu'na teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET**MODERNLEŞME DENEYİMİNİN SONUÇLARI VE DEMOKRAT PARTİ
POLİTİKALARININ TÜRK MODERNLEŞMESİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ****Mehmet Okan BALCI****Giresun Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi****Yüksek Lisans Tezi, 134 Sayfa, Nisan 2021****Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Rasim Berker Bank**

Türkiye’de modernleşme süreci Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde başlayıp, Türkiye Cumhuriyeti ile devamlılık göstermiştir. Cumhuriyet döneminde modernleşme kavramı Kemalizm olarak yeniden tanımlanmıştır. Çok partili hayata geçiş ve 1950’de tek parti iktidarının sonlanması ile yeni bir dönem başlamıştır. Demokrat Parti iktidarında bazı Kemalist ilkeler yeniden yorumlanarak uygulamaya alınmıştır. Demokrat Parti’nin iktidarda kaldığı on yılda ortaya koyduğu politikalar, 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra askeri cunta ve Cumhuriyet Halk Partisi tarafından karşı devrim iddiasıyla itham edilmiştir.

Bu çalışmada, Türkiye’nin modernleşme serüveni ve Demokrat Parti iktidarının politikaları Kemalizm üst başlığı üzerinden incelenmiştir. Çalışmanın temel amacı Kemalist ilkeleri referans alarak Demokrat Parti politikalarının Türk modernleşmesine katkılarını ortaya koymak ve “karşı devrim” iddiasını bu bakış açısıyla tartışmaya açmaktır. Bu bağlamda çalışma oluşturulurken nitel araştırma desenlerinden tarihsel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde modernleşme kavramı, Türkiye’de modernleşme süreci ve Kemalizm ideolojisi açıklanmıştır. İkinci bölümde çok partili hayata geçiş sürecinin ayrıntılarına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise Demokrat Parti’nin uyguladığı politikalar, Kemalist ilkeler dikkate alınarak “karşı devrim” iddialarına açıklık getirecek şekilde incelenmiştir.

Çalışma kapsamında incelenen politikaların karşı devrim iddiası için yeterli temelden yoksun olduğu ve bu iddiaların iktidar gücünden mahrum kalan grupların yeniden siyasal güç elde etme çabasının bir ürünü olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Türk Modernleşmesi, Kemalizm, Demokrat Parti, Karşı Devrim

ABSTRACT**RESULTS OF THE MODERNIZATION EXPERIENCE AND THE EFFECTS
OF DEMOCRATE PARTY POLICIES ON TURKISH MODERNIZATION****Mehmet Okan BALCI****Giresun University, Political Science and Public Administration****Master Thesis, 134 Pages, April 2021****Supervisor: Rasim Berker BANK**

The process of modernization in Turkey that began in the last period of the Ottoman Empire has shown continuity in the Republic of Turkey. The concept of modernization has been redefined as Kemalism during the Republic period. A new era has begun with the end of single-party rule in 1950 and the transition to a multi-party system. During the Democrat Party rulership, some Kemalist principles were put into practice by being reinterpreted. The policies put by the Democrat Party during its ten years of power were accused of counter-revolution allegations by the military junta and the Republican People's Party after the military coup on May 27, 1960.

In this study, the modernization process of Turkey and policies of Democrat Party rulership were examined through the concept of Kemalism. The main purpose of the study is to reveal the contributions of Democrat Party policies to Turkish modernization by taking Kemalist principles as a reference, and to open the argument of "counter-revolution" from this perspective. In this context, the historical research method, one of the qualitative research designs, was used.

In the first part of the study, the notion of modernization, the modernization process in Turkey and the Kemalism ideology are defined and explained. The second part gives details about the transition to multi-party system. In the third part, the policies implemented by the Democratic Party are examined in a way to clarify the "counter-revolution" claims by taking Kemalist principles into consideration.

It is clearly understood that within the scope of the study the examined policies lacked sufficient basis for the counter-revolution claim and that these claims were a product of the efforts of the groups deprived of power to regain political power.

Key Words: Modernization, Turkish modernization, Kemalism, Democrat Party, Counter Revolution.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	I
ÖZET	II
ABSTRACT	III
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MODERNİZMİN TARİHİ VE TÜRKİYE’DE MODERNLEŞME SÜRECİ.	6
1.1. MODERNİZM KAVRAMI	6
1.1.1. Modernizmin Tarihi.....	7
1.2. TÜRKİYE’DE MODERNLEŞME SÜRECİ	9
1.3. CUMHURİYET DÖNEMİNDE MODERNLEŞME	20
1.3.1. Millî Mücadele Sonrası Modern Türkiye’nin İnşası (1920-1938).....	20
1.3.2. Cumhuriyet Halk Partisi ve Resmî İdeoloji Kemalizm’in İnşası	29
1.4. KEMALİZM’İN İLKELERİ	34
1.4.1. Cumhuriyetçilik	34
1.4.2. Milliyetçilik/Ulusçuluk.....	34
1.4.3. Laiklik.....	35
1.4.4. Halkçılık.....	36
1.4.5. Devletçilik.....	37
1.4.6. İnkılapçılık.....	38

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE’DE ÇOK PARTİLİ DÖNEME GEÇİŞ, DEMOKRAT PARTİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE 1945-1950 ARASI POLİTİK ORTAM	41
2.1. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI YENİ DÜNYA DÜZENİ	41
2.1.1. Cumhuriyet Halk Partisi’nin Batı Bloğunda Yeni Konumu	41
2.1.2. SSCB’nin Türkiye Üzerindeki Talepleri ve Sovyet Karşıtlığı	42
2.2. TÜRKİYE’DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ	43
2.2.1. Çok Partili Hayata Geçişin Dış Nedenleri	44
2.2.2. Çok Partili Hayata Geçişin İç Nedenleri.....	45

2.3. MİLLİ KALKINMA PARTİSİ.....	46
2.4. DEMOKRAT PARTİNİN KURULUŞU	47
2.4.1. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu.....	48
2.4.2. Dörtlü Takrir	48
2.4.3. Demokrat Parti Programı ve Kuruluş Felsefesi	50
2.4.4. Ortak Düşman “Sosyalizm”	54
2.5. 1946 SEÇİMLERİ: İLK ÇOK PARTİLİ SEÇİMLER	55
2.5.1. Cumhuriyet Halk Partisi İktidarının Son Dönemi (1946-1950)	58
2.5.2. CHP İktidarına Karşı DP Muhalefeti	60
2.5.3. Demokrat Parti’nin I. Büyük Kongresi	61
2.5.4. Partili Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün Tavrı ve 12 Temmuz Beyannamesi	63
2.5.5. 12 Temmuz Beyannamesi’nin Demokrat Parti’deki Yansımaları ve Millet Partisi	66
2.5.6. Recep Peker Hükümetinin Sonu ve Cumhuriyet Halk Partisi’ndeki Değişim	68
2.6. CUMHURİYET HALK PARTİSİ DÖNEMİ DIŞ POLİTİKA (1946-1950)	70
2.6.1. IMF ve Dünya Bankasına Üyelik Süreci	71
2.6.2. Truman Doktrini ve Marshall Planının Türk Dış Politikasına Etkisi	72
2.7. TEK PARTİ İKTİDARININ SONU.....	74
2.7.1. 14 Mayıs 1950 Seçimleri	77

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 1950-1960 DÖNEMİ TOPLUMSAL YAPI VE DEMOKRAT PARTİ POLİTİKALARININ TÜRK MODERNLEŞMESİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	79
3.1. DEMOKRAT PARTİ HÜKÜMETİ VE İKTİDARA GEÇİŞ	79
3.2. DEMOKRAT PARTİ’NİN ÜST KADROLARI VE TOPLUMSAL TABANI	83
3.3. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE UYGULANAN POLİTİKALAR VE DEMOKRASİ TUTUMU.....	85
3.3.1. Halkevlerinin Kapatılması ve Cumhuriyet Halk Partisi Mallarının Hazineye Devredilmesi	86
3.3.2. Köy Enstitülerinin Kapatılması	87

3.3.3. Demokrat Parti-Basın İlişkisi.....	89
3.3.4. Demokrat Parti-Bürokrasi İlişkisi.....	90
3.3.5. Demokrat Parti'nin Sola ve İşçilere Yönelik Tutumu	92
3.3.6. Demokrat Parti'nin Demokrasi Anlayışı ve Muhalif Çıkışlar Karşındaki Tutumu.....	94
3.3.7. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Demokrasiye Bakışı ve Muhalefet Anlayışı	98
3.4. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE DIŞ POLİTİKA.....	99
3.4.1. Kore'ye Asker Gönderilmesi ve NATO'ya Giriş	99
3.4.2. Kıbrıs Konusu ve 6-7 Eylül Pogromu	102
3.4.3. Demokrat Parti'nin Ortadoğu ve Arap Dünyası ile İlişkileri.....	104
3.5. DEMOKRAT PARTİNİN EKONOMİ POLİTİKALARI VE DEVLETÇİLİK İLKESİ.....	105
3.6. DEMOKRATİK SİSTEMDE KEMALİST LAİKLİK İLKESİ.....	108
3.6.1. Ezanın Aslına Dönüşü	110
3.6.2. Atatürk'ü Koruma Konunu ve Anıtkabir'in İnşası	111
3.7. TAHKİKAT KOMİSYONU VE 27 MAYIS DARBESİ.....	113
SONUÇ	118
KAYNAKÇA.....	123
ÖZGEÇMİŞ	134

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

BM: Birleşmiş Milletler

BMM: Büyük Millet Meclisi

CHF: Cumhuriyet Halk Fırkası

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

DP: Demokrat Parti

HP: Hürriyet Partisi

IMF: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)

MKP: Milli Kalkınma Partisi

MP: Millet Partisi

NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)

SCF: Serbest Cumhuriyet Fırkası

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TCK: Türk Ceza Kanunu

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

GİRİŞ

İnsanlığın toplumsallaşmaya başlaması süreci ile birlikte, insanlar sosyal olguların da muhatabı haline gelmiştir. Sosyal olgular ise, insan etkileşiminin olduğu her alanda bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu olguların anlamlandırılması sosyal bilimlerin temel işlevidir. Siyaset bilimine de bu alanda büyük bir sorumluluk düşmektedir. Modern dünya kuramı içinde bir disiplin haline gelen siyaset bilimi, 19. yüzyılda pozitivist bir anlayışla şekillenmiş ve doğa bilimlerine öykünerek bilimselliğin kriterini gözlem-deney ilişkisi içine hapsetmiştir. Modernleşme ideali de bu metodolojik yaklaşımla ifade edilmiş.

Modernizm, geleneksel yapıların/kurumların terk edilip yerine akılcı bir bakış açısıyla oluşturulan yapıların/kurumların konulmasıdır. Bu anlamıyla ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda ilerlemeyi ifade eder. Toplumsal ve fikri temellerini 15. yüzyılda atan Modern dünya algısı 18. yüzyılın sonları ve özellikle 19. yüzyılda Batı Avrupa da zihinlerde yer edinmiştir. T. Hobbes, J. Locke, C. L. S. Montesquieu ve J. J. Rousseau gibi siyaset bilimcilerin soyutlamalarıyla şekillenen, “Modern Egemen Devletin” inşa süreci Fransız Devrimi ile birlikte somut bir görünüm almıştır. Burada karşımıza devleti ve toplumu “Uluslaştıran” ideal bir tip ortaya çıkmaktadır. Bu “Ulus Devletin” kendisidir ve geleneksel yapıda egemenliğin kaynağı ve sahibi olan Kralın yerine “Halkı” koymaktadır. Birey-Devlet ilişkisinin yeniden düzenlenmesi ile bireyin de toplumsal ilişkiler ağı içerisinde bir aktör haline gelmesi modern toplum idealinin ortaya koyduğu bir varsayımdır. 19. yüzyılda kurumlarıyla ve aktörleriyle ideal bir prototip olarak sunulan “Modern Ulus Devlet” soyutlaması hem fikri hem de iktisadi boyutuyla meşrulaştırılmıştır.

Batılı ülkeler toplumsal dönüşümün dinamiklerini yine kendi toplumlarının içinde bulmuştur. Ancak Batılı olmayan toplumlar için süreç daha farklı işlemektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nun 18. ve 19. yüzyılda geçirdiği dönüşüm buna en güzel örneklerden bir tanesidir. III. Selim ve II. Mahmut’la birlikte askerî alanda başlayan modernleşme hareketi Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanıyla birlikte zirveye ulaşmıştır. Cumhuriyet ise bu mirasın üzerine kurulmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonra Türkiye Cumhuriyeti, Türk modernleşmesinin yeni yüzü olmuştur. Bu dönemde tek parti iktidarını kuran Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), hızlı bir toplumsal dönüşüm başlatmıştır. Ulus Devlet ise bu toplumsal dönüşümün referans noktası olmuştur. Ulus Devlet algısı himayesinde sosyal, ekonomik ve iktisadi alanda modernleşme süreci ivme kazanmıştır. 1930'lu yıllarda modernleşme süreci Kemalizm kavramıyla ifade edilmeye başlanmıştır. Kemalizm, aynı zamanda CHP'nin Altı Ok ilkesini ifade eder. Bunlar: Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Milliyetçilik, Laiklik, Devletçilik ve İnkılapçılıktır. Ortaya konan bu kavramsallaştırma ile Türk modernleşmesinin referans noktasını Kemalizm ilkeleri oluşturmuştur. Modern ya da yeni yüzüyle Kemalist bir toplum oluşturma çabası tek parti iktidarı boyunca katı uygulamalarla devam etmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye Cumhuriyeti yüzünü tamamen Batıya dönmüştür. Bu politik tercihin siyasal ve iktisadi alanda yansımaları olmuştur. Uzun yıllar süren tek parti iktidarı, siyasal alanda ilk tavizini çok partili hayata geçerek vermiştir. CHP içindeki muhalif kesim 1945 yılında çıkartılan Çiftçiye Topraklandırma Kanunu ile tavırlarını açık bir şekilde ortaya koymuştur. Bu süreç çok partili hayata geçiş ve daha özelde Demokrat Partinin (DP) kurulmasıyla sonuçlanmıştır.

Şaibeli 1946 seçimlerinden sonra DP, muhalefette yer almıştır. DP dört yıllık muhalefet tecrübesinden sonra 1950 seçimlerinde birinci parti olarak tek başına hükümeti kurmuştur. Bu durum Türk siyasal hayatı için yeni bir başlangıcın habercisidir. Modernleşme ülküsünün önemli parçası olan demokratik siyasal rejim, DP iktidarı ile birlikte Türk siyasal hayatında ilk sınavını vermiştir. Ancak, DP'nin hükümet yıllarındaki politikaları birçok alanda olduğu gibi modernleşme ve demokratikleşme alanlarında da tartışmaları beraberinde getirmiştir.

DP 1950-60 döneminde üç seçim kazanmıştır ancak bu dönemde kendi içinde bir bütün DP'den bahsetmek mümkün değildir. DP hükümette bulunduğu ilk yıllarda muhalefet yıllarında vadettiği politikaları hayata geçirmiştir. Uygulamaya konulan başarılı ekonomi politikaları ile kendisine olan desteği arttırmıştır. DP başarılı politikalarıyla 1954 seçimlerinde yeniden birinci parti olarak çıkmayı başarmıştır.

Ancak bu dönem büyük bir kırılma yaşanmıştır. DP, ikinci döneminde neredeyse devletin tüm kurumlarına hâkim olmuştur ve hükümet partisinden iktidar partisine evrilmiştir. Uygulamaya konan bazı antidemokratik politikalar dönemin sonuna kadar devam etmiştir. 1957 seçimlerinde DP'nin oy oranında bir düşüş olsa da iktidarda kalmaya devam etmiştir.

Bu çalışmanın temel sorunsalı Türk modernleşme serüveninin bütünsel olarak değerlendirmesi ve Türk siyasetinde çok partili hayata geçişle birlikte modernleşme sürecinin önemli aktörlerinden birisi olan DP'nin iktidar yıllarında uyguladığı politikalarıdır. Diğer birçok çalışmadan farklı olarak bu çalışmada, DP'nin uyguladığı politikalar yalnızca çok partili hayata geçişin yaşandığı 1945 ile DP iktidarının sonuna denk düşen 1960 arasında sınırlandırılmamıştır. DP'nin kuruluşu ve iktidar yıllarında uyguladığı politikalar, Türk modernleşmesinin başlangıcı kabul edilen Osmanlı İmparatorluğu deneyiminden başlayarak geniş bir analize tabi tutulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti ile devamlılık gösteren modernleşme serüveninin Kemalist devrimlerle olan doğal ve eklektik bağı göz önünde bulundurularak, DP'nin Türk modernleşme serüvenindeki durumu irdelenmiştir. DP'nin uyguladığı politikaların geniş anlamda Türk modernleşmesine, dar anlamda ise Kemalist devrimlere olan katkısı sorgulanmaktadır. Bu açıdan DP'nin iktidar yıllarında uyguladığı politikalar Türk modernleşme serüveninin ve Kemalist ideolojinin ışığında değerlendirilmiştir. Bu çalışmada modernleşme süreci ve Türkiye'de çok partili hayata geçiş devamlılık arz eden bütünleşik başlıklar olarak ele alınmıştır. Çok partili hayata geçiş sürecinin başat aktörlerinden birisi olan DP ise bu süreçte önem arz eden bir konumdur. Bu sebeple Türk modernleşme süreci ve DP politikaları bütünsel olarak incelenmiş, Türk siyasal hayatındaki siyasal olayların sınırlı değerlendirme problemi aşılmaya çalışılmıştır.

Kemalizm kavramsallaştırmasıyla yeni bir boyut alan Türk modernleşmesi üzerinde her dönem farklı tartışmalar yaşanmaktadır. Bu tartışmaların en yoğun yaşandığı dönemlerden birisi de DP'nin iktidarda olduğu yıllardır. Bu çalışmanın amacı, Kemalist ideolojiyi referans alarak, DP'nin iktidar yıllarında uyguladığı politikaları ve bu dönem için kullanılan “Karşı Devrim” iddiasını yeniden tartışmaya açmaktır.

Çalışmanın zaman aralığı, DP'nin iktidarda kaldığı yıllar (1950-1960) boyunca ortaya koyduğu politikaları kapsamaktadır. Türk modernleşmesi üzerine yapılan analizler bu zaman aralığındaki uygulamalarla sınırlıdır. DP'nin politik tavrını etkilemesi bakımından, dönemin muhalefet partisi olan CHP'nin de politik tutumundan kısmen bahsedilmiştir.

Siyasi, ekonomik ve toplumsal modernleşme, Cumhuriyet Türkiye'sinde Kemalizm kavramsallaştırılmasıyla ifade edilmeye başlanmıştır. Tek parti dönemi boyunca bu ideal yukarıdan aşağıya doğru toplumun tüm kesimlerine dikta edilmiştir. Kemalist ideolojinin temsilcisi ve koruyucusu CHP iktidarı sona erdikten sonra modernleşme süreciyle ilgili yeni bir tartışma başlamıştır. Bu çerçevede çalışmamızın temel konusu DP'nin iktidar yıllarında uyguladığı politikalarının Türk modernleşmesine yani Kemalizm'e yaptığı olumlu ve olumsuz katkılarının ortaya konmasıdır.

DP'nin on yıllık iktidarı Türk siyasal hayatının en tartışmalı dönemlerinden biri olarak görülür. Bu dönem demokratik çok partili siyasal hayat tecrübesinden daha fazlasını içinde barındırır. Özellikle sonraki dönemlerde var olan siyasal konumlanışlar, DP tecrübesinden izler taşır. Uygulanan politikalar hem tek partili dönemin değerlendirilmesi sürecinde hem de sonraki dönemlerde şekillenen siyasal konjonktüre kıyas noktası olmaktadır. Kısacası DP, Türk siyasal hayatında kıyaslanabilir merkezi bir noktada bulunur. Araştırmanın önemi de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Türk modernleşmesinin DP politikaları üzerinden analiz edilmesi bu açıdan önem arz etmektedir.

Çalışma nitel araştırma desenlerinden tarihsel araştırma yöntemi kullanılarak oluşturulmuştur. Bu yöntem, tarihte gerçekleşen olguları veya bu olguların dönemsel bağlamda incelenmesini içeren bir araştırma yöntemidir. Verilerin toplanması, analiz edilmesi ve doküman olarak sunumunda dönemin kavramları dikkate alınarak değerlendirme yapılmaktadır. Bu bağlamda ilgili literatür, parti kongre tutanakları, hükümet programları, meclis tutanakları ve dönemin gazeteleri incelenmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde modernleşme tarihi ve kavramsallaştırılmasından bahsedilmiştir. Devamında Türkiye'de modernizmin

tarihçesi Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden başlanarak ifade edilmiştir. Cumhuriyetle birlikte yeni bir boyut alan modernizm, Kemalizm kavramsallaştırılması boyutunda ele alınmıştır.

İkinci bölümde 1945'de uygulanan çok partili hayata geçiş süreci üzerinde durulmuştur. DP'nin doğuşu, muhalefet yılları ve aynı dönemdeki CHP ile olan ilişkileri değerlendirilmiştir. İktidar yıllarındaki politikalarıyla kıyaslanabilmesi için DP'nin muhalefet yıllarında vadettiği politikalar incelenmiştir.

Üçüncü ve son bölümde ise DP'nin iktidarda olduğu yıllarda ortaya çıkardığı politikalar Kemalizm boyutunda analiz edilmiştir. Dönemin siyasal ve sosyal durumu göz önüne alınarak bu değerlendirmenin çerçevesi genişletilmiştir. DP'nin iktidar yıllarında CHP ile olan ilişkisi ve bu ilişkinin üretilen politikalara yansımaları üzerinde durulmuştur. Son olarak DP politikalarının “Karşı Devrim” olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği tartışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MODERNİZMİN TARİHİ VE TÜRKİYE’DE MODERNLEŞME SÜRECİ

1.1. MODERNİZM KAVRAMI

Batılılaşma kavramı Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi sonrası sık kullanılmaya başlanan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Batılılaşma ya da Batılı olma kavramı, sosyal ve ekonomik olarak gerçekleşen devrimleri henüz yaşamamış toplumlarda ideal toplumu ifade eder. Zaman içerisinde olumsuz çağrışımları bertaraf etmek için “Batı” kavramı yerini görece daha nötr olan “Modernleşme” kavramı kullanılmıştır.¹

Modernleşme ya da Batılılaşma kavramlarının en yalın ifadesi “daha iyi ve mutlu yaşamak” umudu olduğu söylenebilir.² Daha genel anlamıyla modernleşmeyi, batılı olmayan toplumların batılılaşma süreci olarak tanımlayabiliriz.³ Bir başka ifadeyle modernleşme kavramı, batılı olmayan toplumların değişim ve dönüşüm süreçlerini açıklamak için kullanılır. Bu anlamıyla modernleşme, modern ve geleneksel şeklinde şemalaştırılan iki farklı toplum tipinin karşılaştırılmasına dayanır. Modern toplum, kendine özgü bir insan doğası ile toplumsal ve iktisadi ilişkiler üzerine inşa edilen siyasal bir yapıdır.⁴ Bu yönüyle modernizm, geleneksel yapıların/kurumların terk edilip yerine akılcı bir bakış açısıyla oluşturulan yapıların/kurumların konulmasıdır. Kapsayıcı bir tanımla, ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda evrilmeyi ifade eder.

Modernleşme ideali aydınlanma düşüncesinin bir ürünüdür. Aydınlanma düşüncesi insan aklına inanır ve güvenir. Bu inanç, doğanın işleyişinin insan akli tarafından kavranabileceğini ve bunu şekillendirebileceğini kabul eder. Ayrıca insanın kendisi için iyi olanı belirleyebileceği inancını savunur. Bu iki temel inanç üzerinden insanın kaderinin kendi elinde olduğu fikrine ulaşır. Modernite ideali bu temel varsayımın

¹ Murat Belge, “Batılılaşma: Türkiye ve Rusya”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık**, Ed.: Tanıl Bora, Murat Gültekinil, Cilt 3, İletişim Yayınları, (6. Baskı) İstanbul 2016, s. 43.

²Uğur Kocabaşoğlu, “Sunuş”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık**, Ed.: Tanıl Bora, Murat Gültekinil, Cilt 3, İletişim Yayınları, (6. Baskı) İstanbul 2016, s. 13.

³ Levent Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim Yayınları, (16. Baskı), İstanbul 2020, s. 241.

⁴ Köker, **a.g.e.**, s. 41-42

üzerine inşa edilmiştir.⁵ Modernleşme bir yönüyle iktisadi ve ekonomik açıdan tek tipleşme algısını içinde barındırır. Modernleşme kuramı iktisadi açıdan kapitalist sistemin, siyasal açıdan ise liberal demokrasinin idealleştirilmesini sağlar. Kapitalizm ve liberal demokrasinin bir arada var olduğu toplumsal kurumlar birlikteliğini benimser.⁶

Modernleşmeden farklı olarak modernizm ise 19. yüzyılda şekillenen Batı toplumlarının egemen dünya görüşünü ifade eder. Bu açıdan modernizm, hem bir yaşam tarzı hem de kültürel bir gelişmedir.⁷ Küreselleşmenin de etkisiyle geri kalmış olarak ifade edilen toplumlar için modernizm, ulaşılması gereken ideal bir durumu tanımlar. Ekonomik ve sosyal olarak ilerlemenin referans noktası sanayileşmiş Batılı modern toplumlar olarak gösterilir.

Siyasal alanda modernleşme, Batı’da var olan demokratik liberal gelişmelere uygun şekilde ilerlemeyi ifade eder. Bu kavram zaman içerisinde gelenekselden moderne doğru geçiş sürecinde olan toplumların iktisadi ve sosyal alandaki modernleşmelerinin siyasal alana yansımaları olarak anlamlandırılmıştır.⁸ Siyasal alanda demokratik bir toplum yaratmak modernleşme ile ulaşmak istenen bir hedeftir.⁹

1.1.1. Modernizmin Tarihi

Kapitalizmin kökleri, Batı Avrupa’da 1500’lü yıllarda ortaya çıkan iktisadi gelişmelere kadar dayandırılabilir. Modern toplumun oluşumu bu sürece paralellik göstermektedir. Ancak bu modern toplum soyutlamaları 18. yüzyılda İngiliz Sanayi Devrimi ya da bir başka ifadeyle “sınai kapitalizm”i ile var olmaya başlamıştır.¹⁰

Toplumsal ve fikri temellerini 15. yüzyılda atan modern dünya algısı, 18. yüzyılın sonlarında ve özellikle 19. yüzyılda Batı Avrupa da zihinlerde yer edinmiştir.

⁵ İlhan Tekeli, “Türkiye’de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık**, Ed.: Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Cilt 3, İletişim Yayınları, (6. Baskı) İstanbul 2016, s. 19.

⁶ Köker, **a.g.e.**, s. 86.

⁷ Murat Yıldırım, “Modernizm, Postmodernizm ve Kamu Yönetimi”, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, Yıl 2009, Cilt 6, Sayı 2, s. 382.

⁸ Köker, **a.g.e.**, s. 49-50.

⁹ Tekeli, **a.g.e.**, s. 40.

¹⁰ Köker, **a.g.e.**, s.48.

Öncülüğünü İngiltere'nin yaptığı sanayileşme süreci, tarım toplumlarında büyük değişimlere yol açmıştır. Orta Çağ'ın feodal toplumları değişen ekonomik ilişkilerle birlikte yeni bir görünüm aldı ve bu değişimle ortaya çıkan toplumlar “Kapitalist Toplumlar” olarak tanımlanmıştır.

18. yüzyılda Batı Avrupa’da ortaya çıkan Sanayi Devrimi, ekonomik dönüşümün yanında sosyal ve siyasal dönüşümün de tetikleyici unsuru olmuştur. Sanayileşmenin getirdiği hızlı değişim ve dönüşüm, dinamik bir yapıya sahip olan Batı Avrupa toplumlarının zihin dünyasını derinden etkilemiştir. Bu süreç idealleştirilmiş bir toplum/yaşam prototipi ortaya çıkarmıştır. Ulaşılan ya da ulaşılmak istenen bu yeni toplum modernleşme kavramı ile ifade edilmeye başlandı. Batılılaşma ya da modernleşme olarak ifade edilen kavram; ekonomik, siyasal ve sosyal olarak gelişme ve bu ideale ulaşma çabasıdır. Batı Avrupa’da ortaya çıkan sanayileşmenin sonucu olarak modernleşme, hem toplumsal dönüşümü hem de ulaşılmak istenen ideal bir durumu ifade etmektedir.¹¹

Modernitenin dört temel belirleyici devrimden oluştuğu söylenebilir. Bunlar: endüstriyel, kültürel, bilimsel ve siyasal devrimlerdir. Teknik/Endüstriyel Devrim, insanla doğa arasında var olan tekniğin daha özerk bir boyut kazanmasıdır. Teknolojik bir ilerleme olarak da ifade edilebilen Endüstri Devrimi, üretimin insan gücünden makineye geçişinin adıdır. Kültürel Devrim ise zihinlerin sekülerleşmesi ile toplumsal hayatın tamamen bilimsel yaklaşımla yeniden örgütlenmesidir. Farklı bir ifadeyle dinin işlevselliği ile şekillenen toplumsal yaşamın bilimin gölgesinde yeniden hayat bulmasıdır. Bilimsel devrimlerin Newton ile başladığı kabul edilir. Doğanın edilgen bir parçası olan insandan doğaya karşı etken bir konumda olan insana geçişi ifade eder. Bu bilimsellik pozitivistin mutlak doğru olarak algılandığı tek boyutlu ve tek yönlü bilimselliğin kabulüdür. Son olarak Siyasal Devrim demokratik devlete geçiş ile olur. Bu anlayışta iktidarın tek ve gerçek kaynağı halktır.¹²

¹¹ Hikmet Yurdu, “Osmanlıdan Cumhuriyete Modernleşme Sürecine Kısa Bir Bakış”, **Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma** Dergisi, Yıl Haziran 2012, Cilt 5, Sayı 9, s. 102.

¹² Muharrem Sevil, **Türkiye’de Modernleşme ve Modernleştiriciler**, Vadi Yayınları, (2. Baskı), Ankara 2005, s. 16-17.

Modernliğin siyasal boyutu, özellikle Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Fransa ve İngiltere’de ortaya çıkan anayasal, liberal demokrasiye geçişi ifade eder.¹³ Hobbes, Locke, Montesquieu ve Rousseau’nun da öncülük ettiği, siyaset bilimcilerin soyutlamalarıyla şekillenen, “Modern Egemen Devletin” inşa süreci Fransız Devrimi ile somut bir görünüm almıştır. Burada karşımıza devleti ve toplumu “uluslaştıran” ideal bir tip ortaya çıkmaktadır. Bu “Ulus Devletin” kendisidir ve geleneksel yapıda egemenliğin kaynağı ve sahibi olan kralın yerine “Halkı” koymaktadır. Birey-Devlet ilişkisinin yeniden dizayn edilmesi ve bireyin de toplumsal ilişkiler ağı içerisinde bir aktör haline gelmesi modern toplum idealinin ortaya koyduğu bir varsayımdır. 19. yüzyılda kurumlarıyla ve aktörleriyle ideal bir prototip olarak sunulan “Modern Ulus Devlet” soyutlaması hem fikri hem de iktisadi boyutuyla meşrulaştırılmıştır.

1.2. TÜRKİYE’DE MODERNLEŞME SÜRECİ

Türk modernleşmesinin 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun ordu içerisinde yaptığı reformlarla başladığı bilinmektedir. Devlet’in Gerileme Dönemine denk gelen bu dönemde Batı’nın üstünlüğü kabul edildi. Bu kabul daha ziyade askerî alanda geri kalmışlık olarak algılandı. 18. yüzyıl boyunca reformcu padişahların girişimlerinin hayata geçirilmesi ulema ve yeniçeri ittifakı tarafından engellendi ancak 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyılda reformcu padişahlar devleti kurtarmak adına modernleşme sürecini tam manasıyla başlattı. Ordunun reformu için Batı’da var olan askerî okulların ilk örnekleri de bu dönemde kuruldu.¹⁴

Osmanlı İmparatorluğu, yüzyıllardır düşman olarak tanımlanan batı toplumlarının ilerleyişine karşı uzun yıllar duyarsız kaldı. Batı’nın ilerleyişi karşısında gösterilen bu duyarsız tavır, Müslüman yönetici sınıfın dinsel olarak kendini üstün görme gafletinin bir sonucuydu.¹⁵ Bu yanılgıdan 17. ve 18. yüzyıl boyunca alınan askerî yenilgilerle birlikte vazgeçilmeye başlanmış ve zaman içerisinde bu algının daha kapsayıcı hale geldiği anlaşılmıştır.

¹³ Köker, a.g.e, s. 49-50.

¹⁴ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Çev.: Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, (17. Baskı), İstanbul 2019, s. 10.

¹⁵ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çev.: Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, (10. Baskı), Ankara 2018, s. 58.

19. yüzyıl Türk modernleşmesi için bir kırılmayı yansıtmaktadır. Ordu içinde gerçekleştirilen reformlar Batı'nın siyasal ve askeri alanda meydan okuyuşu karşısında yetersiz kalmıştır. Yalnızca orduda gerçekleştirilen reformların yetersizliği dönemin yönetici sınıfını yeni arayışların içine sokmuştur. Bu durum ordu reformunu da içine alan daha modern siyasal, toplumsal ve ekonomik bir yapı kurma zorunluluğunu göstermiştir.¹⁶

Genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda, Batı'nın ideal bir model olması askerî ve siyasi mağlubiyetler sonrası ortaya çıktı. Diğer bir ifadeyle Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'nın üstünlüğünü kabul etmesi ile başladı. 17. yüzyılda öncelikle askerî alanda ilk reformlar ortaya kondu. Ancak bu konudaki asıl çalışmaların 18. ve 19. yüzyılda olduğu görüldü. III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde askerî alandaki modernleşme çabaları arttı. Özellikle II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nı kapatıp yerine modern bir ordu tahsis etmesi, askerî ve sosyal alanda bir kırılma yarattı.

II. Mahmud'un uygulamaya koyduğu modernleşme çabasının Osmanlı İmparatorluğunun gelecekteki modernleşme hareketlerine ışık tuttuğu görülmektedir. III. Selim'den devraldığı modernleşme siyasetiyle kurduğu modern ordu, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezileşmesine hizmet etti. II. Mahmud'un ordunun koalisyon ortağı olan ulemayı da dizginlemek için ayrı bir evkaf müdürlüğü kurarak denetim altına aldığı görülmektedir. Böylece hem ordu hem de ulema üzerindeki denetim merkezileştirildi. Sultan, yeni düzenin devamlılığı için etkin bir bürokrasinin gerektiğini fark ettiği noktada üç önemli adım attı. Bunlar: 1926'da müsadere sisteminin kaldırılması, yüksek devlet memurları için her yıl uygulanan tayin usulünün kaldırılması ve düzenli aylık uygulamasına geçilmesidir.¹⁷ Devamında merkezileşme hareketi Rumeli ve Anadolu'daki yerel güç odaklarının kontrol altına alınması ile daha kalıcı bir boyuta ulaştı.¹⁸

¹⁶ Ahmad, **a.g.e.**, s. 11.

¹⁷ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev.: Yasemin Soner, İletişim Yayınları, (4. Baskı), İstanbul 2019, s. 56-59.

¹⁸ Bernard Lewis, **a.g.e.**, s. 109.

Haberleşme alanında gerçekleştirilen reformlar 19. yüzyılın ilk yarısında merkezileşme sürecine büyük katkıda bulundu. İlk resmî gazete olan *Takvim-i Vekayi* 1831 yılında Osmanlı tebaasına sunuldu. Sultan, düşüncelerinin benimsenmesi noktasında, *Takvim-i Vekayi* gazetesinin tüm kamu görevlileri tarafından okunmasını şart koştu. 1840'da ise ilk özel gazete *Ceride-i Havadis* yayın hayatına başladı. Yine ilk posta teşkilatı 1834 yılında İstanbul İzmit arasında kuruldu. Kırım Savaşı deneyimi ile 1855 yılında telgrafın kullanılmaya başlanması haberleşme ağı ve dolayısıyla merkezileşme sürecine büyük katkıda bulundu.¹⁹

II. Mahmud aynı zamanda sosyal hayata dair modernleşmenin temel adımlarını atan sultan olarak tarihte yerini almıştır. Ordu için modern üniformaları, bürokratlar için ise frak ve fesi getirmiştir. Bu yenilikler yeni bir sosyal sınıfın yükselişini temsil etmiştir. Ayrıca 1831'de ilk gazetenin kurulması ile modernleşme süreci görece hız kazanmıştır.²⁰ Sosyal hayata dair gelişmeler Tanzimat Dönemi'nde artarak devam etmiştir. Modernleşmenin yalnızca siyasal ve sosyal alanla sınırlı kalmamıştır. Özellikle Türk edebiyatının modernleşme sürecinden etkilendiği görülmektedir.

II. Mahmud ve özellikle kendinden sonra tahta çıkan oğulları Abdülmecit'in (1839-1861) ve Abdülaziz'in (1861-1876) reformlar noktasında benzer engellerle karşılaştıkları bilinmektedir. Bunlar beş ana etken etrafında toplanabilir: Yetişmiş eleman eksikliğinin var olması, gerçekleştirilen reformların halkın baskısı ile hayata geçirilmemesi ve büyük oranda tabandan yoksun -tepeden inme- politik uygulamalar olarak kalması, bürokrasinin gelenekselci yapısının korunuyor olması ve adam kayırmacılığın olumsuz etkisinin yansımaları, yapılan ıslahat çalışmalarında eski uygulamaların tamamen kaldırılmayıp yalnızca yenilerinin işlerliğe koyulması ile ortaya çıkan ikilik, uygulamaya konan reformların mali olarak desteklenememesi.²¹

Türk modernleşme tarihi yukarıda bahsedilen engellemelerle doludur. Cumhuriyet reformlarını da kapsayacak şekilde geleneksel kurumların/bireylerin

¹⁹ Bernard Lewis, *a.g.e.*, s. 132-134..

²⁰ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, Çev.: Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, (6. Baskı), İstanbul 2019, s. 30.

²¹ Zürcher, *a.g.e.*, s. 62-63

engellemeleri ve mali yetersizlikler Türk modernleşmesinin önündeki en büyük engel olarak varlığını korumaktadır.

Batı’da yaklaşık 400 yıllık bir sürecin şekillendirdiği modernleşmenin, Batı toplumlarının kendi “iç dinamikleri sayesinde” ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu durumun aksine Batılı olmayan toplumlarda geleneksellikten modernliğe geçiş daha dar bir zaman aralığında ve dış etkenlerin baskısı ile gerçekleşmiştir.²² Bu duruma en iyi örnek 3 Kasım 1839 yılında Sultan Abdülmecit tarafından ilan edilen Tanzimat Fermanıdır.

Modernleşmenin sosyal alandaki yansımalarının ilk olarak Tanzimat Fermanı ile gerçekleştiği söylenebilir. Padişahın tek taraflı iradesi ile ilan edilen fermana, sosyal hayata dair birçok değişimin yaşandığı görülmektedir. Sosyal alana dair gerçekleştirilen bu reformları 4 başlıkta toplayabiliriz. Bunlar: can ve mal güvencesi, iltizam sisteminin yerinin alacak olan yeni bir vergi sistemi, zorunlu askerlik ve son olarak sultanın tüm tebaası için yasa önünde eşitlik.²³ 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ile gayrimüslim tebaaya verilen eşitlikçi haklarla birlikte, toplumun tamamı için söylenemese bile aydın kesimler için geri dönüşü olmayan bir başlangıç tezahür etmiştir.

Islahat Fermanı ve önceki birçok reform hareketi Osmanlı’nın Avrupa’ya şirin görünme çabasının bir sonucudur. Bu durum kaçınılmaz olarak biçimsel bir modernleşmeyi beraberinde getirmiştir. Yine dış baskılar sonucu ilan edilen Islahat Fermanı’nda, Tanzimat Fermanı ile getirilen haklar tekrar edilerek gayrimüslim tebaa için eşitlikçi haklar getirilmiştir.²⁴

Batı’dan askerî ve siyasi kurumları devşiren Tanzimat’ın kurucuları, bunun yanında günlük kültürel alışkanlıkları da Osmanlı’nın elit sınıfına taşıdı. Ayrıca giyim kuşamdan insanlar arasındaki ilişkilere kadar birçok sosyal davranış biçimi Tanzimat elitlerinin hayatına dâhil oldu. Ancak Tanzimat’ta elit sınıf çok geçmeden ulema ve yeniçeri askerlerinin 17. ve 18. yüzyıl da ki tutumuna benzer bir karşı koyuşla

²² Köker, **a.g.e.**, s. 53.

²³ Zürcher, **a.g.e.**, s. 70.

²⁴ Bernard Lewis, **a.g.e.**, s. 161-162.

yüzleşmek durumunda kaldı. Batılılaşmanın erken dönem eleştirisi Namık Kemal ve Ziya Paşa önderliğinde “Yeni Osmanlılar” tarafından yapıldı. Tanzimat elitlerinin sömürü olayını anlamadığı, kendi öz kültürlerinden uzaklaştıkları ve yalnızca biçimsel bir modernleşme sürecinin içinde oldukları eleştirisi yapıldı.²⁵ Yeni Osmanlılar modern anlamda ilk muhalif hareket olarak da ortaya çıktı. Ancak bu grup siyasal konumlanışı rejimi değiştirmek ya da geniş çaplı bir siyasal muhalefet olmaktan ziyade Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa’nın yeni sömürgesi olmaması üzerineydi.

Tanzimat Dönemi’nde (1839-1876) Batılılaşma adına genel olarak önemli adımların atıldığı ifade edilmektedir. Tanzimat ve Islahat Fermanlarının yanı sıra birçok uygulama bu dönemde hayata geçirildi. 1843’te çıkarılan ceza yasası ile Müslüman-gayrimüslim ayrımına son verildi. Osmanlı tebaası ve yabancıları da kapsayan karma ticaret mahkemeleri kuruldu. 1844’te İslam şeriatının bir uygulaması olarak görülen ve dinden dönenlere uygulanan ölüm cezası kaldırıldı. Fransa’dan alınan ticaret yasası 1850 yılında hayata geçirildi. 1863’te deniz ticaret yasası ve 1867’de yabancı uyruklu kişilerin Osmanlı İmparatorluğu’nda toprak sahibi olmasına imkân sağlayan yasa çıkarıldı. 1869’da laik bir mahkeme olan Nizamiye Mahkemeleri kuruldu.²⁶

18. ve 19. yüzyılda Batı’da modernleşmenin itici sosyal sınıfı, ticaret ve endüstri alanında yükselen orta sınıftır. Ancak bu tip bir sosyal sınıf Osmanlı toplumunda yaratılamadı. Osmanlı bürokrasisi 1847’de âtil durumda olan devlet arazilerini kullanıma açarak bir orta sınıf yaratma denemesinde bulundu. Ancak bu kanun ve benzeri girişimlerde büyük toprak sahiplerinin fırsatçı girişimleri ile ulaşılacak istenen sonucun çok uzağında bir durumla karşı karşıya kalındı. Toprak sahipleri hem topraklarını genişlettiler hem de siyasal alanda güç sahibi oldular.²⁷ Güç kazanan büyük toprak sahipleri Türk siyasal hayatında uzun yıllar etkin bir rol oynadı. Osmanlı’nın geleneksek tarım toplumu kodlarının yanı sıra devlet arazilerinin tarıma açılması sonucu fırsatçı toprak sahiplerinin ekonomik etkinlik üretmeleri bu durumun doğal sebebidir.

²⁵ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi: Makaleler IV**, İletişim Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 1991, s. 15.

²⁶ Zürcher, **a.g.e.**, s. 82.

²⁷ Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde...**, s. 34.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıl boyunca gerçekleştirdiği reformlara en büyük eleştiri Avrupalı yorumculardan geldi. Bu eleştiriler, hayata geçirilen reformların yüzeysel kaldığı ve kalıcı olmadığı yönünde oldu. Ancak yüzyılın başında ve özellikle Tanzimat Döneminde ciddi değişimler yaşandı. Tanzimat reformcularının birçok başarısız girişimine rağmen gelecekteki modernleşme hareketinin temeli bu dönemde atıldı. En büyük başarı eğitim alanında yaşandı ve sonraki reformcu kadrolar bu eğitim kurumlarında yetişti. Eğitim politikalarının bir sonucu olarak modernleşme artık bir tercih olmaktan çıkıp doğal bir seçim haline geldi.²⁸

Tanzimat döneminin ardından Türk siyasal tarihinin yeni dönemi II. Abdülhamit ile şekillendiği görülmektedir. 1876 yılında tahta çıkan II. Abdülhamit, 23 Aralık 1876'da Kanun-i Esasiyi ilan ederek Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk anayasasını yürürlüğe koydu. Bu anayasa Belçika Anayasası'nı esas alan bir metindir ancak özellikle otoriter ruhunu Prusya Anayasası'ndan alır.²⁹ İlk anayasa metni Padişahın tek taraflı iradesi sonucu hayata geçti. Kanun-i Esasi, II. Abdülhamit'in gücünün gölgesinde bir anayasal metin olarak doğdu.³⁰ Meclis ilk seçimlerden sonra 19 Mart 1877'de resmî olarak açıldı. Ancak, II. Abdülhamit bu sırada patlak veren Osmanlı-Rus savaşını bahane ederek 14 Şubat 1878'de parlamentoyu süresiz tatil etti. Osmanlı İmparatorluğu ilk parlamenter sisteme geçiş denemesine 30 yıl ara vermek zorunda kaldı.

II. Abdülhamit'in anayasal düzene karşı olduğu açıktır ancak modernleşmeye karşıtı olduğu söylenemez.³¹ II. Abdülhamit döneminde biçimsel Batılılaşma kısmen terk edilmiş ve Batılılaşmanın idari, askerî ve teknik açıdan reformlar yapmak olarak algılanmaya başlandığı görülmüştür. Fikri düzeyde ise Müslümanlığı ön planda tutan İslamcılık anlayışını benimsenmiştir.³²

II. Abdülhamit'in saltanatı 33 yıl sürdü ve bu süreç içinde birçok modern eğitim kurumu kuruldu. Yükseköğrenim alanında büyük atılımlar yapıldı. Döneminde en az 18 yüksekokul açıldı ve 1859'da üst düzey bürokrat yetiştirmek için kurulan

²⁸ Bernard Lewis, **a.g.e.**, s. 173-176.

²⁹ Zürcher, **a.g.e.**, s. 96.

³⁰ Bernard Lewis, **a.g.e.**, s. 225.

³¹ Bernard Lewis, **a.g.e.**, s. 242-243.

³² Mardin, **a.g.e.**, s.17

‘Mülkiye’ 1877’de yeniden düzenlendi. Hem Osmanlı İmparatorluğu hem de İslam dünyası için ilk modern üniversite olan İstanbul Üniversitesi 1900 yılında açıldı.³³

İmparatorluğun merkezileşmesi adına atılan önemli adımlardan biriside telgraf ağının neredeyse tüm Osmanlı topraklarına yayılacak şekilde genişletilmesi idi. Haberleşme adına atılan bu adım II. Abdülhamit’in merkezi otoritesini kurmasında büyük çapta katkısı oldu. Diğer önemli bir adım ise demiryolu ulaşımına yapılan yatırımlar olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁴ Taşranın bu şekilde kontrol altına alınması merkezi otoritenin güçlenmesine katkıda bulundu. Genel olarak bakıldığında II. Abdülhamit, modern ulus devlet olma yolunda devletin merkezileşmesi sürecine büyük katkılar yaptı.

II. Abdülhamid’in yönetiminden rahatsız olan bir grup öğrenci, Mayıs 1889’da İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni Askerî Tıbbiye içerisinde kurdu. İlk ismi İttihad-ı Osmani olan bu cemiyet, 1894’te İttihat ve Terakki ismini aldı. Cemiyetin üyeleri “Pozitivizmin” altın çağlarına denk gelen bu dönemde biyolojik materyalizmden etkilendi. Hayatı, İslam anlayışında var olan Allah’ın iradesi olarak görmeyi reddettiler. Yaşadıkları dünyayı fizyolojik ve biyolojik bir sürecin sonucu fikri üzerinde durdular.³⁵ İttihatçılar net olarak tanımlanmış bir ideolojiye sahip değillerdi. Genel anlamda ‘imparatorluğu kurtarma’ amacıyla hareket ettiler.³⁶ Yine de İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin homojen bir ideolojiye sahip olduğu söylenemez. II. Abdülhamit karşıtı olan grupların toplandığı bir cemiyet hüviyetindedir. 1878’de kapatılan parlamentonun açılması ile özdeşleştirilen “Hürriyet” talebi cemiyet üyelerinin temelde ortak noktasıdır.

Jön Türkler olarak da anılan cemiyet üyelerinin temel gayesi, parlamentonun yeniden açılmasıydı. Tam manasıyla demokrat bir grup olmasalar da meşruti yönetime geçiş arzusu içindeydiler. Cemiyet üyeleri ideolojik olarak Fransa’daki milliyetçi liberallerin etkisi altında kalmıştır. Önemli bir nokta ise Fransa’daki ideolojik akımlardan etkilenen cemiyet üyelerinin sosyalist ideoloji ile bir bağ kurmamış

³³ Bernard Lewis, **a.g.e.**, s. 246-247.

³⁴ Zürcher, **a.g.e.**, s. 100.

³⁵ Mardin, **a.g.e.**, s. 99-100

³⁶ Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde...**, s. 54.

olmalarıdır.³⁷ Sosyalist ideolojiye karşı tarafsız olmanın yanı sıra II. Meşrutiyet sonrası ortaya çıkan görece özgür ortamda işçilerin düzenledikleri grevler İttihatçı iktidar tarafından bastırılmıştır. Çıkarılan İş Yasası ile grevlerin gerçekleştirilmesi güçleştirilmiş ve sonraki dönem boyunca hiçbir grev girişimi olmamıştır. Bu durum İttihatçı kadronun kapitalist liberal sistemi benimsediğinin kanıtıdır.³⁸

23 Temmuz 1908 yılında II. Abdülhamit, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baskısı sonucu Kanun-i Esasi'nin yeniden ilan etti ve literatürde II. Meşrutiyet olarak anılan dönem resmen başlamış oldu. Parlamentonun açılması İttihatçı kadrolar için yeterli bir reform olarak görülmedi. Sultanın gücü kısmen kırılmış olsa da reformlar karşısında halen daha en büyük engel olarak görülmekteydi. Meşrutiyet karşıtı gruplar anayasanın yeniden yürürlüğe konulmasından bir yıl sonra 1909 yılında İttihad-ı Muhamedî Cemiyeti bünyesinde toplanarak sistemli bir muhalif hareket görünümüne büründü.

II. Meşrutiyetle birlikte oluşan görece özgür ortamda devleti ve toplumu dönüştürmek isteyen iki farklı algı mevcuttu. Bir tarafta geleneksel kurumları olduğu gibi muhafaza edip yalnızca bunları yeniden canlandırmak isteyen saray elitleri bulunuyordu. Diğer tarafta ise geleneksel kurumların yanına modern kurumları da eklemleyerek bunları bir arada yaşatma çabasında olan yeni elitler vardı.³⁹ İkinci grubu genel olarak İttihatçı kadro temsil etmekteydi.

Meşrutiyet karşıtı grup temel politikasını, Jön Türklerin reformist ve özellikle laik uygulamalarına karşı gelmek üzerine kurdu. Meşrutiyetin ilanından sonra açıkça laik politikalar üretilmemiş olmasına rağmen düşük rütbeli ulema sınıfı kendisini tehdit altında gördü.⁴⁰ Kriz ortamının olgunlaştığı bu dönemde İttihatçılar, Karşı Devrim olarak algılanan Nisan 1909'da alaylı subayların, ulemanın ve gelenekselci bürokrasinin desteklediği "31 Mart Ayaklanması" ile karşı karşıya kaldı. Mahmut Şevket Paşa öncülüğünde ve İttihatçı subayların himayesinde İstanbul'a gelen Harekât

³⁷ Zürcher, **a.g.e.**, s. 113-114.

³⁸ Zürcher, **a.g.e.**, s. 120.

³⁹ Köker, **a.g.e.**, s. 132.

⁴⁰ Zürcher, **a.g.e.**, s. 120.

Ordusu bu ayaklanmayı bastırdı. II. Abdülhamit tahttan indirildi ve yerine İttihatçı kadronun pasif bir siyasi figür olarak gördüğü V. Mehmet geçirildi.

Anayasada yapılan 1909 değişiklikleri Batılılaşma adına atılmış önemli adımlar olarak görülmektedir. Sultanın parlamento üzerindeki yetkileri sadrazamı ve şeyhülislamı ataması ile sınırlandırıldı. Meclis yalnızca güvenoyu alamaması durumunda feshedilecekti ve feshedilmesi halinde 3 ay içerisinde yeniden seçimlere gidileceği şartına bağlandı.⁴¹ Yaşanan rejim değişikliği ile siyasal güç tamamen İttihatçı kadronun inisiyatifine geçti. Balkan Savaşları sırasında yaşanan Babıali Baskını ile cemiyet iktidardaki gücünü sorgulanamaz bir duruma getirdi. Siyasal ve sosyal hayata dair gelişmeler bu dönemden sonra İttihatçı kadronun yönlendirmeleriyle hayat buldu.

Genç yöneticiler, geleneksel Osmanlı toplum algısında bilgi ve tecrübe açısından eksik görülür. Bu durum genç yönetici kesimin meşruluğunu zayıflatır. İttihatçı kadroların 1909 devrimi sonrası doğrudan hükümette yer almaması bu durumun bir sonucudur. Hükümette nazır (bakan) olarak yer almış olsalar da 1913 yılına kadar hiçbir İttihatçı sadrazamlık görevini eline alamamıştır. Her ne kadar hükümette doğrudan yer almasalar da hükümeti yönlendirecek güce sahiptiler ve bu gücü kullanmaktan geri durmamışlardır. Tam anlamıyla bir iktidar denemese de “denetleme iktidarı” olarak 1913 yılına kadar başrolde yer aldılar.⁴²

İttihatçı kadro 1908’de Kânûn-ı Esâsî’yi yürürlüğe koydu ve seçimleri gerçekleştirdi. Ancak iktidarda kaldığı 1918 yılına kadar tam bir oligarşi yönetimi sergiledi.⁴³ Bu tutum özellikle 23 Ocak 1913’te Balkan Savaşları sırasında gerçekleştirilen Bab-ı Ali baskını sonrası gözle görülür bir duruma geldi. Babıali baskını sonrası sadrazamlık görevine getirilen Mahmut Şevket Paşa 11 Haziran 1913’te bir suikaste uğradı ve 1918’e kadar sürecek olan Enver, Talat ve Cemal paşanın fiili diktatörlük dönemi yaşandı.⁴⁴

⁴¹ Zürcher, **a.g.e.**, s. 126.

⁴² Sina Akşin, “Siyasal Tarih (1908-1923)”, **Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1990**, Yay.: Sina Akşin, Cem Yayınevi, (13. Baskı), İzmir 2018, s.27

⁴³ Bernard Lewis, **a.g.e.**, s. 286.

⁴⁴ Bernard Lewis, **a.g.e.**, s. 305.

İttihatçı kadro 1912 sonrası modernleşme sürecinde bir dizi reform gerçekleştirdi. Laikleşme adına Şeyhülislam 1916'da kabineden çıkartıldı ve yetkileri sınırlandırıldı. Şer'îye mahkemelerinin yetkileri Adliye Nezaretine denetimine alınarak hukukta birliğin sağlanması adına önemli bir adım atıldı. Eğitimde birliği sağlamak için medreseler Maarif Nezaretine tabi oldu ve müfredata batı dilleri dâhil edildi. 1913'te çıkartılan Miras Yasası ile şeri hukukun yetki alanı daraltıldı. Kadınların boşanma hakkı genişletildi ve özellikle İttihatçı yönetim kadınların sosyal hayata dâhil olmasını teşvik etti. 20. yüzyılın başında Osmanlı toplumunda marjinal bir uygulama olarak gösterilebilecek bir başka gelişme ise 1913'te kız çocukları için ilköğretimin zorunlu hale getirilmesi oldu.⁴⁵

İttihatçı kadronun, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşının gölgesinde gerçekleştirdikleri bu reformlar Türk siyasal hayatında daima karanlıkta kalmıştır. Cumhuriyet döneminde uygulamaya konan reformlarla benzerliği göz önüne alınınca, Türk modernleşmesinin bir devamlılık içerisinde olduğu ve geçmişten kopuk olmadığı görülmektedir.

İttihatçı kadro, siyaset alanındaki baskıcı tavrına karşın düşünce alanında özgürlükçü bir tutum sergiledi. Önceki dönemlerde sergilenen baskıcı tutumların ardından ortaya çıkan bu yeni durum düşünce ve yayın hayatında olumlu sonuçlar doğurdu. Yayımlanan gazete, dergi ve kitaplar sayesinde yeni düşünce akımları ortaya çıktı. Cumhuriyet döneminde karşımıza çıkan halkevleri benzeri oluşumlar kuruldu. Böylece İttihat ve Terakki kulüpleri kültürel faaliyetlerin merkezine yerleşti.⁴⁶

Dönemin ideolojik tutumları genel olarak Osmanlıcılık, Panislamizm, Pantürkizm ve Batıcılıktır. Hem Osmanlı eliti arasında hem de İttihatçı kadro içinde ideolojik farklılıklar mevcuttu. Abdullah Cevdet gibi Batıcılığı uç noktalarda savunan fikir adamlarının yanında Namık Kemal'in fikirlerini benimseyen ve Osmanlı kültürü ile batının maddi yönünü birleştirerek modernleşmeyi tamamlamak isteyen iki farklı grup bir arada yaşadı.⁴⁷

⁴⁵ Zürcher, a.g.e, s. 151-152.

⁴⁶ Akşin, a.g.e, s. 44-45.

⁴⁷ Zürcher, a.g.e, s. 1579158.

Bu dönemde en zayıf ideoloji 1913'te çöken Osmanlıcılıktır. Balkan Savaşları sonrası hem savaşın hem de balkan topraklarındaki son Müslüman eyalet olan Arnavutluk'un kaybı Osmanlıcılık ideolojisinin işlevini tamamen ortadan kaldırdığı görülmektedir. Osmanlıcılık ideolojisinin çöküşü İttihatçı çevreler dışında İslami değerler üzerine kurulu Panislamizm ideolojini ön plana çıkardı. En parlak dönemini II. Abdülhamit'le yaşayan Panislamizm ideolojisi İttihat ve Terakki yönetimi altında bulunan Osmanlı eliti içerisinde zayıf bir görünüm içinde kaldı. Kuşkusuz İttihatçı kadrolar arasında Ziya Gökalp'ın fikirleri önemli bir yere sahipti. Fransız sosyolog Emile Durkheim'ın etkisinde kalan Gökalp, Durkheim'ın toplumu bireyin üstünde tutan fikirlerini benimsedi. "Toplum" kavramlaştırması yerine "milleti" koyan Gökalp, Türk kültürü ile batı uygarlığının harmanlandığı modern bir Osmanlı İmparatorluğu idealini kurtuluş reçetesi olarak gördü. Bu ideolojik yaklaşım İttihatçı kadrolar için yol haritası niteliğinde görüldü. Ancak İttihatçı kadroların uygulamaları, İttihatçı liderlerin ideologdan ziyade eylem adamı oldukları izlenimi vermektedir. Bu tutumun altında pozitivizme karşı olan sarsılmaz inanç ve merkezi devletin toplumu yönlendirici işlevi yatmaktadır.⁴⁸

Aşırı Batıcılar olarak gösterilen bir grup fikir adamı ise Batılılaşmayı uç noktalarda kabullenmekteydi. Batılılaşmayı bir ölüm kalım meselesi olarak gören bu grup, yapılan reformlarda yeterince ileriye gidilmediğini iddiasındaydı. Bu görüşün önde gelen temsilcisi Abdullah Cevdet'ti. Cevdet, Avrupa medeniyetini taklit etmeyi reddetti ve bu medeniyetle tam manasıyla bütünleşmek gerektiğini ileri sürdü.⁴⁹

Hilmi Ziya Ülken'e göre ise Garpcılık (Batıcılık) 4 farklı kümeden oluşmaktadır. İlk grubu "Tanzimat Medeniyetçileri" olarak tanımlar. Bu grup Osmanlı halklarını tek bir ideolojik bütün içerisinde kabul eder ve birlikte kalkınmanın değeri üzerinde durur. İkinci olarak Prens Sebahattin ve çevresi, geleneksel Osmanlı toplumundan Anglosakson toplum yapısına geçmeyi benimser. Üçüncü ve itttihatçı kadroların fikirlerini yansıtan grup ise Servet-i Fünun ve Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye dergileri etrafında toplanan pozitivistlerdir. Cumhuriyet döneminde ise

⁴⁸ Zürcher, **a.g.e.**, s. 158-162.

⁴⁹ Bernard Lewis, **a.g.e.**, s. 319.

pozitivist dünya görüşünün temsilcileri bilinçli/bilinçsiz CHP olmuştur. Batıcılığın son formu, radikal batıcılık anlayışını temsil eden Abdullah Cevdet'in fikirleridir.⁵⁰

19. yüzyılın sonunda Genç Osmanlılar ve 20. yüzyıl başlarında İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı modernleşmesini temsil etmiştir. II. Meşrutiyetten sonra iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki Partisi deneyimi I. Dünya Savaşı ile yarıda kesildiği bilinmektedir. Kurtuluş Savaşı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti yeni bir toplumsal yapı inşa etme çabasına içinde olmuştur. Cumhuriyet dönemiyle birlikte ortaya konan politikaların İttihat ve Terakki iktidarının hedefleriyle benzerliği dikkate değerdir. Hem yöntem hem de ulaşılmak istenen hedefler bu benzerliğe en net kanıttır.

1.3. CUMHURİYET DÖNEMİNDE MODERNLEŞME

Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın yanında yer alan İttihatçı kadro, kendini ilk defa büyük bir güç karşısında eşit ortak olarak görmeyi başardı. Savaşın başlaması ile birlikte İttihatçılar gerçek manada iktidar koltuğuna oturup, planladıkları devrimleri özgürce gerçekleştirme fırsatı buldu. Ancak savaş sonrası Osmanlı İmparatorluğu yıkıldı ve yerine yeni bir devlet kuruldu. 1923'te kurulan yeni devletin toplumsal ve siyasal temelleri bu kısa dönemde atıldı.⁵¹ İttihatçı kadro, yaklaşık 150 yıllık modernizm birikiminin o zamana kadarki en marjinal dönemini yaşattı. Yine de Türkiye için modernleşme süreci, savaş sonrasında ortaya çıkan yeni düzende farklı bir boyuta taşındı. Kurulan yeni devletle birlikte mevcut kurumların reformundan vazgeçildi ve siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda devrimler gerçekleştirilerek tam anlamıyla kökten bir dönüşüm başlatıldı.

1.3.1. Millî Mücadele Sonrası Modern Türkiye'nin İnşası (1920-1938)

Cumhuriyet dönemi, Türk modernleşmesinin siyasal, sosyal, ekonomik, kurumsal ve kültürel yönden Tanzimat ve sonrasında hem devamı hem de bütünleşmiş başka bir ifadeyle tek vücut bulmuş halidir. Cumhuriyet dönemi yüz yıllık

⁵⁰ Akşin, a.g.e., s. 46.

⁵¹ Ahmad, **Modern Türkiye'nin...**, s. 54.

modernleşme tecrübesinin taçlandırıldığı bir dönemdir.⁵² Bu haliyle Cumhuriyet reformlarının başlangıcı olarak meclisin açılışı gösterilebilir.

Büyük Millet Meclisini (BMM) 23 Nisan 1920’de Ankara’da açıldı. BMM kapatılan son Osmanlı Meclisi’nin devamı niteliğindedir ve yeni kurulan devletin ilk görünümünü temsil etmektedir. Kurtuluş Savaşı’nı düzenli bir ordu ile başarıya ulaştıran bu meclis, yeni düzenin de habercisi olmuştur. Meclis, henüz kuruluş aşamasında isyankâr bir hareket olmadığını göstermek adına saltanata ve hilafete olan bağlılığını bildirmiştir.⁵³ Cumhuriyet Türkiye’sinin ilk 20 yılı devrimlerle doludur. Bu devrimlerin ilki BMM’nin açılışıdır. Hayata geçirilen reformları kanunlaştırma ve meşrulaştırılma görevini meclis üstlenmiştir.

Mustafa Kemal’in Meclisin açılışından sonra yeni anayasa konusunda aceleci davranmadığı görülmektedir. Ancak uygulamada halk egemenliğine dayalı bir meclis ve hükümet biçimini benimsedi. BMM, ihtilal meclislerine özgü tavrı olmasına karşın 1876’da ilan edilen Kanun-i Esasi’yi yürürlükten kaldırılmadı.⁵⁴ Aynı hassasiyetle 23 Ocak 1921 tarihinde Teşkilat-ı Esasiye (1921 Anayasası) ilan edilirken Saltanata ve Hilafete karşı açıktan düşmanca bir tavır sergilenmedi. Teşkilat- Esasi ilan edildiğinde 1876 Kanun-i Esasi’nin yürürlükten kaldırıldığına dair bir beyanatta bulunulmadı. “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu” ifadesinin seçilmesi dahi Saltanata ve Hilafete karşı açıktan bir tavır alınmadığının kanıtıdır.⁵⁵

Teşkilat-ı Esasiye’nin ilanı Türk modernleşme sürecini yeni bir boyuta taşıdı. Meclisin açılışı ile modernleşme sürecini sahiplenilen Mustafa Kemal, Anayasanın ilanı ile devletin ve modernleşme ülküsünün gerçek sahibi olarak “halkı” ilan etti. 1921 Anayasanın ilk maddesinde geçen, egemenliğin halka ait olduğu⁵⁶ ifadesi ile rejim değişikliğine anayasal bir meşruluk kazandırıldı. Türk modernleşmesi, bir asırlık serüveninde olduğu gibi yine tepeden inmeci bir yöntemle uygulandı. Ancak

⁵² Murat Katoğlu, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Eğitim, Kültür. Sanat”, **Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1990**, Yay.: Sina Akşin, Cem Yayınevi, (13. Baskı), İzmir 2018, s. 417.

⁵³ Lewis, **a.g.e.**, s. 339.

⁵⁴ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi 2: Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti’ne**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992, s. 253.

⁵⁵ Mümtaz Soysal, Fazıl Sağlam, “Türkiye’de Anayasalar”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Yay.: Murat Belge, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s.18.

⁵⁶ Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 1921, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/>, (22.07.2020).

anayasada geçen “egemenlik millete aittir” maddesinde ifade edildiği üzere, halk için halkın temsilcileri eliyle modern Türkiye’nin inşa süreci başlatıldı.

1921 Anayasası ile birlikte “Meclis Hükümeti Sistemi” olarak kavramsallaştırılan hükümet sistemi uygulanmaya devam etti. Bu sistemde, yasama ve yürütme erkleri yasama erkinde yani mecliste toplandı. Bazı durumlarda yargılama görevini de yasama erki üstlendi. 8 Şubat 1921’de Bakanlar Kurulu kararnamesi ile Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) adını alan mecliste bu usulü kabul etti ve uyguladı. Halkın temsilcileri, “Meclis Hükümeti Sisteminin” güçler birliği ilkesinin nimetlerinden faydalanarak Kurtuluş Savaşı’nı ve yeni devletin inşasını başarıya ulaştırdı.⁵⁷

Kurtuluş Savaşı’nın barış görüşmeleri için Ekim 1922’de hem İstanbul Hükümeti hem de Ankara Hükümeti (TBMM) Lozan Konferansına davet edildi. Bu durum Mustafa Kemal için yeni bir devrimin habercisi oldu. 1 Kasım 1922’de TBMM Saltanatı kaldırılarak Padişahlık makamı lağvedildi. Ancak Hilafet makamı varlığını korudu. Bu değişiklik Hilafet makamı için “*Osmanlı hanedanından bilgi ve ahlak olarak en layık ve en uygun olanının*” Halife seçebileceğini belirtiyordu.⁵⁸ Siyasal meşruiyeti Osmanlı hanedanından alıp halkın kendisine veren bu devrim, modern Cumhuriyetin en büyük devrimsel eylemlerinden birisidir.

Cumhuriyet kavramının Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerle birlikte Türk düşünce dünyasına dâhil olduğu bilinmektedir. Ancak başta Namık Kemal olmak üzere Yeni Osmanlılar arasında kabul görmemiştir. Benzer şekilde Jön Türkler de Devletle birlikte Saltanatı ve Hilafeti kurtarma çabası içine girmiştir. Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerin aksine Mustafa Kemal daha Erzurum Kongresi’nde, savaş sonrasında hükümet biçimini değiştirmekten söz edecektir. Sivas Kongresi’ni takip eden İngiliz haber alma örgütleri de kongreyi Cumhuriyet girişimi olarak değerlendirmiştir. 23 Nisan 1920’de Ankara’da kurulan meclis ve hükümet uygulama olarak bir Cumhuriyettir ancak bu durumun resmî olarak ifade edilmediği görülmektedir. Hemen

⁵⁷ Mümtaz Soysal, Fazıl Sağlam, **a.g.e.**, s. 22-23

⁵⁸ Bernard Lewis, **a.g.e.**, s. 348-349.

her konuda olduğu gibi Mustafa Kemal bu konuda da siyasal dehasını kullanarak, savaş döneminde bütünlüğü bozacak söylem ve eylemlerden uzak durmuştur.⁵⁹

Saltanatın kaldırılması devlet lideri sorununu ortaya çıkardı. Meclis Hükümeti sistemini benimseyen TBMM’de bir Cumhurbaşkanı ya da Başbakan bulunmamaktaydı. Halifelik makamının varlığını ise devlet lideri sorununu daha karmaşık hale getirdi. Hilafetin halkın gözündeki itibarı, halifenin devlet lideri olarak görülmesi tehlikesini doğuruyordu. Özellikle halifenin dinin savunucu olarak görülmesi, tehlikenin boyutlarını daha net ortaya koymaktadı. Bu belirsizliğe 29 Ekim 1923’te bir hükümet şekli olarak Cumhuriyetin ilanı ile son verildi. Mustafa Kemal’e göre, Cumhuriyetin ilanı ile yönetimdeki belirsizliğe ve karmaşaya bir son verilmişti.⁶⁰

Cumhuriyetin ilanı yönetim krizini çözüme kavuşturmaktan çok daha fazla anlamı içinde barındırıyor. Öncelikle geçmişten kopuşun en sert biçimi olarak görülmelidir. Bu kopuş Tanzimat ve Islahat Fermanı ile başlayan 1876 Anayasası ile olgunlaşan ve 1920 de TBMM’nin açılması ile zirveye ulaşan zincirin son halkasıdır. Osmanlı hanedanının doğal hakkı olarak meşruluk kazanan devlet lideri makamı, yerini halkın demokratik tercihi ile meşrulaştırdığı bir makama bırakmaktadır. Cumhuriyetin ilanı, aynı zamanda teokratik devlet rejiminden kopuşun habercisidir. Laikleşme ile doğrudan bir bağı bulunmasa bile yansıttığı dünya görüşü ile laik Cumhuriyete doğru atılmış bir adımdır.

Cumhuriyetin siyasal açıdan son rakibi Hilafet makamı olarak ifade edilmektedir. Hilafetin kaldırılması sürecini tetikleyen olay ise Hintli Müslümanların konuya olan ilgisidir.⁶¹ Aralık 1923’te Şii İsmaili meshebinin lideri Ağa Han (Sultan Sır Muhammed Şah) ve Londra’daki İslam Cemiyeti Başkanı Seyit Emir Ali’nin imzasını taşıyan bir mektup Başvekil İsmet Paşa’ya gönderildi. Ancak mektup Başvekil ile ulaşmadan basında yayımlandı. Bu hadise hükümet tarafından iç işlerine müdahale olarak algılandı. Başvekil İsmet Paşa’nın Meclis konuşmasında bu kişilerin İngiliz ajanı olduğunu ifade etti.⁶² Aynı oturumda İstanbul Vekili Yusuf Akçura ise

⁵⁹ Turan, **a.g.e.**, s. 293.

⁶⁰ Bernard Lewis, **a.g.e.**, s. 351-352.

⁶¹ Bernard Lewis, **a.g.e.**, s. 354.

⁶² TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1923, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d02/CILT04/gcz02004064.pdf> (18.07.2020.).

Sünni olmayan bu kişilerin halifelik konusundaki girişimini siyasi bir hamle olarak değerlendirdi.⁶³ İfadelerden anlaşıldığı üzere gelen mektup din ya da hilafet hassasiyetten ziyade siyasi bir dış müdahale amacı taşımaktadır. Ankara hükümeti bu durumun farkındaydı ve 3 Mart 1924'te hilafet kaldırıldı.

Halifeliğin ve saltanatın farklı zamanlarda kaldırıldığı görülmektedir. Mustafa Kemal, iç muhalefetin tepkisini tamamıyla üzerine çekmemek adına halifeliği saltanatla birlikte kaldırmadı. Ancak hilafet makamı bir rejim sorunu olarak algılanmaya devam etti. Hilafetin kaldırılması ile Cumhuriyet rejiminin siyasi açıdan en büyük rakibi bertaraf edilmiş oldu. Yine 3 Mart günü çıkartılan bir başka kanunla hanedan üyeleri yurt dışına çıkartıldı. Cumhuriyetin geçmişten gelen rakibi tarihe gömülürken, devrimlerin önü tamamen açılmış oldu.⁶⁴

Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun 30 Kasım 1925'te hayata geçirildi. Bu kanunla Tekke ve Zaviyeler kapatıldı; şeyhlik, emirlik, halifelik, naiplik, babalık gibi lakapların kullanımı yasaklandı ve ağır yaptırımlarla desteklendi.⁶⁵ Müslümanların günlük yaşamında önemli bir yer tutan tekke ve zaviyelerin kapatılması toplumda büyük tepkilere yol açtı. Bu muhalif hareketlerin bastırılma görevini bir kez daha Takrir-i Sükûn Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri üstlendi.⁶⁶

Kılık kıyafet inkılabı ve daha özelde Şapka Kanunu, biçimsel modernleşmenin başat örneklerinden birisidir. Fes, Şapka Kanunundan bir asır önce 1828 yılında Sultan II. Mahmut'a takdim edilmiş ve Sultan tarafından kabul görmüştü. Sonrasında Kuzey Afrika kökenli bu yeni başlık, Şeyhülislam'ın makamında Sadrazamın başkanlık ettiği bir heyet toplantısında kabul edildi. Heyet içerisinde fesin ne kadar İslami olduğu konusunda itirazlar yükselse de askerlerin fes giymesi kararı alındı. Fes giyme mecburiyeti, 1829 yılında sivilleri de kapsayacak şekilde genişletildi. Yalnızca bir asır toplumun hayatında kalan bu başlık, halk için İslami değerler atfedilen bir simge haline

⁶³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1923, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d02/CILT04/gcz02004064.pdf>, (18.07.2020.).

⁶⁴ Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", **Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Yay.: Sina Akşin, Cem Yayınevi, (13. Baskı), İzmir 2018, s136. (KOÇAK, 2018)

⁶⁵ Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasına Dair Kanun, 1925, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.677.pdf>, (03.08.2020.). (MEVZUAT, 2020)

⁶⁶ Zürcher, **a.g.e.**, s. 206.

geldi.⁶⁷ Fesi İslami kimliğinin bir parçası olarak gören halk, şapkayı Hristiyanlığın bir simgesi olarak görüyordu⁶⁸.

Şapka kanunun görüşüldüğü oturumda şiddetli tartışmalar yaşandı. Bursa mebusu Nurettin Bey, TBMM'ye verdiği takrirde Şapka kanunun anayasaya aykırı olduğunu ifade etti. Buna karşılık Adliye Vekili Mahmut Esat Bey kanun teklifinin anayasaya aykırı olmadığını belirtmiş ve şu ifadeleri kullanmıştır: *“Nurettin Paşa Haziretleri niçin böyle redinkot giyilmesi hakkında bir heyeti vekile kararına itiraz etmiyorlar, bunda niçin mahzur görmüyorlarda şapka mahzur görüyorlar? Ve şapka giyilmesini teşkilâtı esasiyeye ve kanunlara muhalif görüyorlar.”*⁶⁹ Meclis konuşmaları toplumun fikri bölünmüşlüğüne bir yansıması gibidir. Aynı zamanda Cumhuriyet modernleştiricilerinin kararlılığının bir göstergesidir.

Mustafa Kemal ve onunla aynı dünya görüşünü paylaşan vekiller, uygarlığı batının modern dünyası olarak algılıyorlardı. Bu kadro, Abdullah Cevdet'in 1911'de ifade ettiği “Medeniyet, Avrupa medeniyetidir” ilkesiyle devleti dönüştürme çabası içerisindeydiler. Fes, yüz yıllık modernleşme sürecinin sonunda Müslüman kimliğini yaşatan son simge durumundaydı. Yine de 25 Kasım 1925'te 671 sayılı Şapka İktisası Hakkında Kanun çıkarıldı.⁷⁰ Bu kanunla tüm erkeklere şapka giyme zorunluluğu getirildi ve giymeyenler için ağır yaptırımlar uygulandı.

Cumhuriyetin ilanından sonra Türk hukuk dünyasında çığır açan birçok yeni kanun çıkarıldı. Bu kanunlardan birisi olan Medeni Kanun, Türk toplum yapısını derinden etkileyen bir içeriğe sahiptir. Yüz yıllardır var olan şeriat hükümlerinin yerini alması ve aile yapısında büyük değişiklikler yaratması, Medeni Kanun'un önemini arttırmaktadır. Medeni Kanun 17 Şubat 1926'da kabul edilmiştir. Bu kanun, İsviçre Medeni Kanununun Türk toplumunun ihtiyaçlarına göre uyarlanmış halidir. Medeni Kanun'un kabulü ile şeriat hükümleri tamamen Türk hukuk dünyasından çıkartmıştır. Böylece hukuk alanında var olan ikilik durumuna son verilmiştir.

⁶⁷ Bernard Lewis, **a.g.e.**, s. 141-143.

⁶⁸ Zürcher, **a.g.e.**, s. 205.

⁶⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, 1923, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c019/tbmm02019014.pdf>, (21.07.2020)

⁷⁰ Bernard Lewis, **a.g.e.**, s. 359-362.

Medeni Kanun geçmişle hesaplaşma ve geçmişten kopuş sürecinde baş aktörlerinden birisi oldu. Her ne kadar başlangıçta topluma etkileri sınırlı kalsa da zamanla Türk toplumunun dönüşümünde büyük rol oynadı. Bu Kanun dokunulmaz olarak görülen aile ve din kurumlarında köklü değişiklikler öngörmekteydi. Dini öğretilerle şekillenen ve anlam kazanan aile kurumu, beşerî bir yapı olan Meclisin eliyle yeniden anlamlandırıldı. Kadın erkek eşitliği, tek eşlilik, kadına boşanma hakkının verilmesi ve en çarpıcısı Müslüman bir kadına gayrimüslim bir erkekle evlenme hakkı tanınması, Türk modernleşmesinin Cumhuriyet kararlılığıyla ilerleyişinin bir göstergesidir.⁷¹

1924 yılında çıkartılan, Teşkilat-ı Esasi Kanununun ikinci maddesinde şu ifade yer almaktadır: “*Türkiye Devletinin dini, dini İslamdır.*”⁷² 1876 Kanun-i Esasi’den itibaren ‘Devletin dini İslam’dır’ ibaresi Türk Anayasalarında yer almıştır. Cumhuriyetin ilk kapsamlı Anayasası olan 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye bu ibareyi aynen koruyarak kabul etmiştir. Ancak Cumhuriyetçi kadro şartların olgunlaşması ile 10 Nisan 1928’de bu maddeyi Anayasa metninden çıkarmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, yalnızca kanunlarıyla değil, Anayasasıyla da laik bir devlet haline gelmiştir. Geçmişinden arındırılan Cumhuriyet rejimi, bir sonraki adım olarak Arap Alfabetesini Latin Alfabesiyle değiştirmiştir.⁷³

Latin alfabesinin kabulünden önce 24 Mayıs 1928’de uluslararası alanda kullanılan Latin rakamları kabul edildi. Bu değişikliğin Latin alfabesinin kabulü için bir ön hazırlık işlevi gördü. Latin harflerine geçiş ilk defa Tanzimat Dönemi’nde dile getirildi. Cumhuriyetin ilk yıllarında yeniden gündeme geldi ancak bu arzu o dönemin şartlarında hayata geçirilemedi. Şartların olgunlaşması ile Meclis 3 Kasım 1928’de Latin harflerine geçişi kabul etti ve ertesi yıldan itibaren kamu da Arap harflerinin tamamen kullanımı yasaklandı.⁷⁴

Mustafa Kemal, yeni Türk alfabesinin kabul edildiği oturumun giriş konuşmasında meclise şöyle seslenmiştir: “*Büyük Türk Milleti cehaletten az emekle kısa yoldan*

⁷¹ Bernard Lewis, *a.g.e.*, s. 366.

⁷² Teşkilatı Esasiye Kanunu, 1924. <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1924/1924-ilkhali/1924-ilkhali.pdf>, (30.07.2020)

⁷³ Bernard Lewis, *a.g.e.*, s. 366.

⁷⁴ Bernard Lewis, *a.g.e.*, s. 371-373.

ancak kendi güzel ve asil diline kolay uyan böyle bir vasıta ile sıyrılabilir. Bu okuma yazma anahtarı ancak Latin esasından alınan Türk Alfabesidir. ⁷⁵ Bu ifadeleriyle Mustafa Kemal, hem Latin harflerine geçişin gerekliliği üzerinde durmuş hem de hızlı bir geçişle tüm ülkede eğitim seferberliği başlatmıştır.

Latif harflerine geçişte öne sürülen gerekçelere bakacak olursak, en çok gündeme getirilen gerekçeler Arap harflerinin Türk dilinin seslerinin ifade edilmesine uygun olmadığı, öğrenilmesinin zor olduğu dolayısıyla eğitim ve kültür alanında ilerlemeye engel teşkil ettiği yönündedir. Ancak bu harf devriminin temel nedeni, geçmişle olan bağları koparmak ve modern Batı'yla bütünleşmeyi sağlamaktır. ⁷⁶

20. yüzyılın başlarında dünyada kadınların siyasal hayata katılımı noktasında Batı'daki birkaç örnek dışında önemli bir ilerleme olmadığı gözlemlenmektedir. 1900'lü yıllarda Finlandiya, İsveç ve Norveç örnekleri; 1919'da ise İngiltere ve ABD'de kadınları siyasal hayata dâhil edilmesi dışında tam manasıyla kadınların siyasal hayatın bir parçası olduğu söylenememektedir. ⁷⁷ Türk toplumunda ise ilk defa Tanzimat Fermanı ile kadınların sosyal ve siyasal alanın bir öznesi olması gerektiği düşüncesi gündeme gelmiştir. Yine de kadının toplumsal hayatta daha fazla etkin olması talebi, Ziya Gökalp ve sınırlı sayıda aydın tarafından dile getirilmiştir. 1876'da ilan edilen Kanuni Esasiye ile de kadınlara seçme ya da seçilme hakkı tanınmamıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kadınların kamusal alana katılımı artmıştır ancak siyasal alandaki hakların Cumhuriyet dönemiyle kazanıldığı görülmektedir. ⁷⁸

1924'de kurulan "Kadın Hakları Birliği" cemiyeti, kadın haklarının savunuculuğu yapmıştır. ⁷⁹ Ancak siyasal alana dair ilk büyük başarı 1930'da Belediye Kanunu'nda yapılan değişiklik ile kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınmasıdır. Devamında ise 1933 yılında kadınlara köy muhtarı ve azası seçilme hakkı tanınmıştır. ⁸⁰ 1934 yılına gelindiğinde Türk kadını Milletvekili olma hakkını elde etmiştir. Yapılan Anayasa

⁷⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, 1928, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c005/tbmm03005001.pdf>, (30.07.2020).,

⁷⁶ Bernard Lewis, *a.g.e.*, s. 374.

⁷⁷ Belkıs Konan, "Türk Kadınının Siyasi Hakları Kazanma Süreci", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Yıl 2011, Cilt 60, Sayı 1, s. 161.

⁷⁸ Konan, *a.g.e.*, 162-164.

⁷⁹ Sevilay Özer, "Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkının Verilmesinin Türk Kamuoyundaki Yankıları", *Atatürk Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2013, Cilt 29, Sayı 1, s. 139.

⁸⁰ Özer, *a.g.e.*, s. 145.

değişikliği ile 30 yaşını doldurmuş tüm kadın ve erkeklere seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. Kadınların bu kazanımları 1935 seçimlerde 18 kadın milletvekilinin meclise girmesi ile somutlaşmıştır.⁸¹

Mustafa Kemal dil ve tarih alanında önemli devrimler gerçekleştirdi. Latin rakamları ve harflerine geçiş büyük oranda biçimsel bir dönüşümden ibaret olsa da 1931’de kurulan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (Türk Tarih Kurumu) ve 1932’de kurulan Türk Dil Tetkik Cemiyeti (Türk Dil Kurumu) kültürel dönüşümde atılmış önemli adımlardır. Türk tarihinin Osmanlı ve Selçuklu tarihinden ibaret olmadığı ve Hitit medeniyetine kadar dayandığı tezi öne sürülmüştür. Burada asıl olarak amaçlanan Anadolu’nun meşru milleti Türklerdir algısını kabullenmek ve kabul ettirmektir. Bir başka boyut olarak Türklerin medeni olmadığı yönündeki iddialara karşı, bütün medeniyetlerin Orta Asya’dan dünyaya yayıldığı dair karşı iddia savunulacaktır. Tüm bunlar Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti bünyesinde olgunlaştırıp bilimsel bir konuma ulaştırılmaya çalışılmıştır.⁸²

Türk Dili Tetkik Cemiyeti ile ulaşılmak istenen birkaç temel hedef vardır. Bunlardan ilki, duru bir dil yaratıp Türkçeyi daha kolay öğrenilebilen ve anlaşılır bir dil haline getirmektir. İkinci olarak ise ulusçu bir yaklaşımla, Türkçeyi tüm yabancı kelimelerden arındırıp yazı dili ile konuşma dilini millileştirmektir. Son olarak geçmişle tüm bağları kopartmak ve Osmanlıcadan tamamen arındırılmış yeni bir Türk dili yaratma idealidir.⁸³ Bu girişimlerin temelinde var olan kültürel bağların hem yakın geçmişten kopartılması hem de İslamiyet öncesi Türk kültürü ile medeni batı kültürünü sentezlenme arzusudur.

Modernleşme/muasırlaşma adına atılan bir başka önemli adım ise Soyadı Kanunu’nun kabulüdür. Bu kanun, yeni bir insan, toplum ve ulus yaratmak çabasının önemli basamaklarından birisidir.⁸⁴ 2 Temmuz 1934’te yayımlanan Soyadı Kanunu ile tüm vatandaşların iki yıl içerisinde makul sayılabilecek bir soyadı seçmesi zorunluluğu getirildi. 26 Kasım 1934’te ise Efendi, Bey, Paşa Gibi Lakapların Kaldırılmasına Dair

⁸¹ Konan, **a.g.e.**, s. 169.

⁸² Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (27. Basım), İstanbul 2020, s. 206.

⁸³ Akşin, **a.g.e.**, s. 208-209.

⁸⁴ Mehmet Şah Özcan, İsmet Üzen, “Atatürk Döneminde Soyadı Kanunu’nun Çankırı’daki Yansıması”, **ÇKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 2019, Cilt 10, Sayı Özel, s. 131.

Kanun ile toplumun o zamana kadar kullanmış olduğu lakaplar yasaklandı. Soyadı Kanunu ve Lakapların Kaldırılmasına Dair Kanun iki temel amaca hizmet ettiği görülmektedir. Birincisi toplum içinde ayrıcalıklı bir konuma sahip olanların bu ayrıcalıklarına son vermek, ikincisi ise modern ulus devletin gereği olan toplum ilişkilerine göre devlet karşısında bireyin konumunu yeniden tanzim etmektir.

Cumhuriyet modernleşmesi, 23 Nisan 1920’de TBMM’nin açılışı ile başlayıp devrimsel bir boyutta on yıllık süreçte kesintisiz olarak devam etti. Aynı zamanda siyasal bağımsızlık ülküsünün kaçınılmaz türevi olan ekonomik bağımsızlık konusunda da kararlı adımlar atıldı. Batı’nın mutlak takipçisi olan Cumhuriyetçi Kadro, İmparatorluktan Ulus Devlete geçişte devrimsel bir tutum sergiledi. Bunun sonucunda Ulus Devlet eliyle siyasal, sosyal ve ekonomik anlamda yeni ve modern bir toplum yaratma süreci başlattı. Ancak eski kurumların tasfiye edilip yerine yenilerinin ikame edilmesi tam anlamıyla bir dönüşüm için yeterli olmadı. Devlet ideolojisinin modernleşme ya da batılılaşma kavramlarıyla tanımlanmasının yeterli görülmediği noktada, eylemsel yönü güçlü ancak düşünsel yönü görece zayıf bir ideoloji olan Kemalizm’e başvuruldu.

1.3.2. Cumhuriyet Halk Partisi ve Resmî İdeoloji Kemalizm’in İnşası

1.3.2.1. Halk Fırkası’nın Kuruluşu

23 Nisan 1920’de açılan mecliste farklı fikirleri savunan siyasi partiler yerine iki farklı grup bulunuyordu. Mustafa Kemal ve arkadaşları kendilerini Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin bir devamı olarak tanımladı ve mecliste Müdafaa-i Hukuk Grubunu kurdu. Mustafa Kemal’in girişimleriyle 1 Nisan 1923 yılında seçimlerin yenilenmesine karar verildi. Yeni seçimlerin propagandası olarak “9 Umde” açıklandı ve Halk Fırkası ideolojisinin temeli atıldı. Yapılan seçimlerden sonra meclise tamamen hâkim olan Müdafaa-i Hukuk Grubu, 9 Eylül’de kabul ettiği “Nizamname” ile Halk Fırkası’nı kurdu. 23 Ekim’de ise kuruluş dilekçesi Dâhiliye Nezaretine verildi. Yapılan seçimler sonrası Fırka’nın ilk Genel Başkanı Mustafa Kemal, Genel Sekreter ise Recep Peker oldu.⁸⁵

⁸⁵ Caner Erdoğan, “Tek Parti İktidarı Döneminde (1923-1950) Cumhuriyet Halk Partisi’nin Örgütlenme Yapısının ve Yönetim Anlayışının Çözümlemesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, Yıl Ekim 2017, Cilt 10, Sayı 52, s. 368.

Halk Fırkası kuruluşunda bir programı açıklanmadı. Ancak seçim öncesi açıklanan “9 Umde” ve nizamname içerisinde yer alan “umumi esaslar” bölümü, Fırka’nın ideolojik temelini oluşturdu. Ulusal egemenliğe karşı duyulan bağlılık, Saltanatın kaldırılmasından vazgeçilmeyeceği ekonomik sosyal kalkınma ve bireysel ekonomik girişimlere karşı duyulan güven “9 Umde” içerisinde dile getirildi. Ulusal egemenliğin halka ait olduğu ve halk tarafından kullanılacağı, çağdaş Türkiye idealine ulaşılabileceği ve hukuk devletini egemen kılacak adımlar atılacağına altı çizildi. Tarif edilen halk tanımında hiçbir sınıfsal ayrım dile getirilmedi aksine sınıf üstü bir halk tanımı yapıldı.⁸⁶

1.3.2.2. Kemalizm İdeolojisi

Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) 1931 yılında gerçekleştirdiği 3. Büyük Kongrede, ‘Cumhuriyet Halk Fırkasının Ana Vasıfları’ başlığı altında altı temel ilkeyi kabul etti. Bunlar: Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve Devrimciliktir.⁸⁷ 1935 yılında gerçekleştirilen 4. Büyük Kongrede yayınlanan parti programının giriş kısmında ise “*Partinin güttüğü bütün bu esaslar, Kemalizm prensipleridir*” ifadesi yer aldı.⁸⁸ 1931 ve 1935 programları Cumhuriyetin temel ilkelerini tanımlamaktadır. Programlar ve ilkeler kısaca ifade edilmiştir ancak diğer söylem ve metinlerle birlikte okunduğunda, Kemalizm’in siyasal yorumunu anlamak için temel teşkil eder.⁸⁹ Programların ilanından kısa bir süre sonra Teşkilatı Esasiye Kanununun 2. Maddesinde yapılan Şubat 1937 değişikliği ile Altı Ok olarak da ifade edilen ilkeler Anayasal bir boyut kazandı ve devletin resmî ideolojisi haline geldi.

Altı Ok ilkesinin CHP programına girmesi ve Kemalizm olarak tanımlanması bir paradigma değişiminin işaretidir. O döneme kadar Batılılaşma/Modernleşme olarak ifade edilen ilerleme ideali, yerini 1930’lu yıllarda ‘Muasır medeniyetler seviyesine ulaşma’ söyleminin içinde anlam kazanan Kemalizm’e bıraktı. Bu kabullenme ile Kemalizm, kendini ilerlemenin alternatifsiz yolu olarak sundu.⁹⁰ Kemalizm, Cumhuriyet tarihinde siyasal modernleşmeyi sürdürme girişimlerinden

⁸⁶ Koçak, a.g.e., s.131-132.

⁸⁷ C.H.F. Nizamnamesi ve Programı, 1931, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/>, (12.08.2020).

⁸⁸ C.H.P. Programı, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/>, 12.08. 2020)

⁸⁹ Nur Betül Çelik, “Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Kemalizm**, Ed.: Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Cilt 2, İletişim Yayınları, (9. Baskı) İstanbul 2019, s. 76.

⁹⁰ Çelik, a.g.e., s. 78.

birisi ve en başarılı olanıdır. Türk modernleşmesinin, Cumhuriyet Türkiye'sinde hayatta kalmış/yaşatılmış tek ve resmî ideolojisidir.⁹¹ Daha açık bir ifadeyle Kemalizm modernleşmenin yeni söylemi ve temsilcisidir. Bu dönemden sonra modernleşme adına yapılan uygulamalar Kemalizm kavramsallaştırması ile meşruluk kazanmıştır.

Kemalizm kavramı hem siyasal hem de akademik çevrelerde farklı anlamlarda kullanılmış ve yorumlanmıştır. Parti programına girdiği 1930'lu yıllarda dahi farklı anlamlarla atfedilerek tanımlanmıştır. Bu kavram 1950'li yıllardan sonra daha çok "Atatürkçülük" olarak ifade edilmeye başlansa da tek tip bir Kemalizm/Atatürkçülüğten bahsetmek mümkün değildir.⁹² Bu nedenle tek bir Kemalizm tanımı yapmaktansa Kemalizm'in genel özelliklerini ifade etmek daha anlaşılır bir yaklaşım olacaktır.

Atatürk'ün ve Kemalizm düşüncesinin bir doktrin ya da dogma olmadığı konusunda bir fikir birliği olduğu söylenebilir. Kemalizm, dönemin şartlarına göre doğan ancak katı ve donuk olmayan kendine özgü bir ideolojidir.⁹³ Düşünsel olarak sıg ve esnek bir doktrine sahip olması katı tanımlamaları imkânsız kılmaktadır. Bu anlamıyla daha ziyade bir siyasal tavrı ifade eder.⁹⁴

Kemalizm'de devlet merkezli yekpare bir toplum ideali ağır basar. Halkçılık kavramıyla da içeriği doldurulan sınıfsız kaynaşmış bir toplum inancı dile getirilir. Özellikle kamusal alanda dini, etnik ve sınıfsal kimliklerin ön plana çıkmasına şiddetle karşı çıkar. Sınıfsız toplum varsayımı milliyetçilik tanımının içerisinde belirginleşir. "Utangaç Milliyetçilik" olarak ifade edilen ve etnik bir temellendirme yerine "Atatürk Milliyetçisi" gibi içeriği yoruma açık, muğlak ve soyut bir kavram benimsenir.⁹⁵

⁹¹ Mesut Yeğen, "Kemalizm ve Hegemonya?", **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Kemalizm**, Ed.: Tanıl Bora, Murat Gültekinil, Cilt 2, İletişim Yayınları, (9. Baskı), İstanbul 2019, s. 56.

⁹² Hakan Uzun, "Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırma Dergisi**, Yıl 2010, Cilt 9, Sayı 20, s. 246.

⁹³ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi: Yeni Türkiye'nin Oluşumu**, Cilt 3, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996, s. 25.

⁹⁴ Tanıl Bora, Murat Gültekinil, 'Sunuş', **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Kemalizm**, Ed.: Tanıl Bora, Murat Gültekinil, Cilt 2, İletişim Yayınları, (9. Baskı), İstanbul 2019, s. 14-15.

⁹⁵ Ahmet İnsel, "Giriş", **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Kemalizm**, Ed.: Tanıl Bora, Murat Gültekinil, Cilt 2, İletişim Yayınları, (9. Baskı), İstanbul 2019, s. 18-19.

Kemalizm ile demokrasi ilişkisinin Türk Devriminin kendine özgü şartlarında olgunlaştığı söylenebilir. Genel bağlamda demokrasi reddedilmez ancak halkçılığa indirgenir ve Cumhuriyet ilkeleriyle sınırlandırılır.⁹⁶ Kemalizm’de liberal siyaset söylemi dile getirilir ancak liberalizm daha çok ekonomi alanında kendine yer bulur. 1925-1945 yılları arasında siyaset alanında tek partili hayatın dışına çıkılamaması ve iki kademeli seçim sisteminin varlığı Kemalist ideolojinin demokrasi dışı bir tavrını yansıtır.⁹⁷ Kemalizm’in bu açıdan antidemokratik bir ideoloji olduğu söylenebilir. Yine de Kemalizm, tüm özgürlükleri sınırlayan bir rejim değildir. Karşı devrim olarak algılanan düşünce ve eylemlere karşı marjinal tutumlar sergilense de düşünce özgürlüğünü tamamen yok sayılmaz.⁹⁸

Kemalizm’i önceki modernleşme hareketlerinden ayıran en belirgin özelliği Batı’yı olduğu gibi kabul etmesidir. Batı’yı; tekniği, kültürü, sosyal ve siyasal anlamda tüm boyutlarıyla kabul eder. Bu görüşe göre batı, emperyalist tavrı hariç her şeyiyle iyidir.⁹⁹ Ziya Gökalp, Cumhuriyetin düşünsel temsilcisi olarak ifade edilir. Ancak Gökalp’in “hars” ve “medeniyet” ayrımı birçok noktada batının tümünden kabulü fikriyle uyuşmamaktadır. Gökalp, Batı’dan yalnızca medeniyetin alınması ve kendi öz kültürüyle harmanlayarak modern bir topluma ulaşma idealini vurgular.¹⁰⁰ Ancak resmî ideolojide çok fazla dile getirilmese de Batı, Cumhuriyet sonrası tüm varlığıyla kabul edilmiştir. Bu yönüyle Kemalizm ideolojisi, son dönem Osmanlı aydınlarından Abdullah Cevdet’in düşüncelerine daha yakın düşmektedir.

Kemalizm’in bağımsızlık ülküsü sınırları içinde diğer ideolojik yaklaşımlarla eklentili bir bağı vardır. Dönemin siyasal güçlerinin etkisinden uzak kalma çabası, Kemalizm’e özgün bir içerik üretmiştir. Daha açık bir ifadeyle Kemalizm, ne 19. ve 20. yüzyıl ideolojilerinin bir kopyası ne de tamamıyla özgün bir ideolojidir. Kemalizm pozitivizmi temel ilkelerden birisi olarak kabul eden ve metafiziği toptan reddeder bir görünümüdür. Dine dayalı bir toplum ve devlet yapısından bilimin öncülüğünde yeni

⁹⁶ İnsel, **a.g.e.**, s. 20.

⁹⁷ Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, Çev.: Fatmagül Berkay Baltalı, Kaynak Yayınları, (9. Baskı), İstanbul 2019, s.204.

⁹⁸ Timur, **a.g.e.**, s. 318.

⁹⁹ Emin Türk Elçin, **Kemalist Devrim İdeolojisi**, Güncel Yayıncılık, (2. Basım), İstanbul 2007, s. 241.

¹⁰⁰ Murat Belge, Mustafa Kemal ve Kemalizm’, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Kemalizm**, Ed.: Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Cilt 2, İletişim Yayınları, (9. Baskı), İstanbul 2019, s. 34.

bir toplum ve devlet kurma ideali taşımaktadır. Laiklik anlayışı ile müspet bilimi temel felsefe ve yol gösterici olarak kabul eder.¹⁰¹

Kemalizm, otoriter bir tek adam yönetimini benimser. Monarşi sonrası Cumhuriyete geçilmiştir ancak bu yeni rejim demokratik değildir. Hanedanın yerine kurumsal makamlar tesis edilerek, kurum merkezli bir otoriteryanizm benimsenir. Mustafa Kemal Atatürk sonrası İsmet İnönü'nün Milli Şeflik kurumunu inşası etmesi, Kemalizm'in merkezîyetçi otoriter yönetim anlayışında önemli bir göstergedir. Bu sebeple İsmet İnönü'lü yıllar (1938-1945) Kemalizm'in yükselme dönemi olarak adlandırılabilir.¹⁰²

Kemalizm'in temel hedefi Türkiye Cumhuriyeti'ni bağımsız ve çağdaş bir devlet olarak ebediyete taşımaktır. Kemalizm, Türk Devleti ve toplumu için bir rehber niteliğindedir.¹⁰³ Yeni bir ideoloji olmasına karşın yöntem olarak Osmanlı'dan kalan mirası koruduğu söylenebilir. Toplumu dönüştürme görevini üst düzey aydın-bürokrat sınıf üstlenmiştir. 'Halka rağmen halk için' anlayışıyla devrimlerin hayata geçirilmesi meşru tek yol olarak kabul edilir.¹⁰⁴ Bu yöntemin Kemalizm'i otoriterleştirdiği söylenebilir. Özellikle 1925 sonrası, muhalefetin tamamen sindirilmesi ile otoriter yöntemler neredeyse tüm devrim kanunlarında hissedilmektedir.

Kemalist ideoloji Altı Ok ilkesinin toplamından daha fazlasını ifade eder. Atatürk ve dönemin düşünürlerinin söylemleri Kemalizm'e çok daha geniş ve yoruma açık bir boyut kazandırır. Karşımızda olan çok boyutlu ve eklemelenmiş bir ideolojidir. Otoriter, ulusçu, modern, devrimci, laik ve millî motiflerle anlam kazanmaktadır. Kemalizm'in farklı yorumları zaman içerisinde 'Sağ Kemalizm-Sol Kemalizm' ya da 'Devletçi Kemalizm- Liberal Kemalizm' ayrımlarıyla zenginlik kazanmıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi Kemalizm'in dogmalardan uzak kalması ve yaşayan değerler toplamından oluşması bu çeşitliliği beraberinde getirmiştir.

¹⁰¹ Anıl Çeçen, **100 Soruda Kemalizm: Başlangıcından Günümüze**, Kilit Yayınları, (9. Baskı), Ankara Şubat 2012, s. 23-26.

¹⁰² İnsel, **a.g.e.**, s. 26.

¹⁰³ Mehmet Kayıran, Mustafa Yahya Metintaş, "Atatürkçü Düşünce Sistemi: Atatürkçülük (Kemalizm)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl 2013, Sayı 51, s. 581.

¹⁰⁴ Yeğen, **a.g.e.**, s.60-61.

1.4. KEMALİZM’İN İLKELERİ

1.4.1. Cumhuriyetçilik

Cumhuriyetçilik ilkesi 1935 CHP programında şöyle ifade edilmiştir: *“Parti, ulus egemenliği ülküsünün en iyi ve en sağlam surette imsileyen ve taplayan devlet şeklinin Cumhuriyet olduğuna kanıdır. Parti bu sarsılmaz kanağatla, Cumhuriyeti her türlü tehlikeye karşı, bütün araçlarla korur.”*¹⁰⁵ Cumhuriyetçilik, ulusal bağımsızlık mücadelesi içinde ortaya çıkmış halkçı söylemle anlam kazanan ulus egemenliği düşüncesidir.¹⁰⁶ Bir başka ifadeyle Cumhuriyetçilik ilkesi halk egemenliği düşüncesinin bir türevidir.¹⁰⁷ Modern Ulus Devlet idealinin vazgeçilmez unsuru olarak halk egemenliği, teorik düzeyde Cumhuriyetçilik ilkesi ile ifade edilmektedir.

Cumhuriyetçilik ilkesi Mustafa Kemal Atatürk için halk egemenliğini temsil eder.¹⁰⁸ Başka bir boyutuyla, halkın kanunlar önünde eşitliğini ve çok partili demokratik siyasal sistemi işaret eder. Cumhuriyetçilik; siyasal, ekonomik ve kültürel bağımsızlığı savunur ve milli bir siyaset inşa etme amacı güder. Sınıf mücadelesini reddeder, sosyal devlet anlayışını savunur.¹⁰⁹ Cumhuriyetçilik ilkesi Türk Devletinin meşru rejimi olarak kabul edilir. Bu ilke hem Kemalizm ideolojisi için hem de Türk Devleti için değişmez bir ön kabul olarak görülür. Devlet bu ilkenin bekçiliğini, halk adına halk için TBMM eliyle yapar.

1.4.2. Milliyetçilik/Ulusçuluk

Milliyetçilik ilkesi, Kemalizm’in hem aslı hem de baskın bir ögesidir. Bu milliyetçilik anlayışı resmî milliyetçilik olarak ifade edilebilir. Daha açık bir ifadeyle Devlet milliyetçiliği olarak görülür.¹¹⁰ Ziya Gökalp, Türk milliyetçiliğinin fikir babasını olarak kabul edilir. Gökalp, yayılmacı milliyetçilik anlayışına karşı çıkar. Benzer şekilde Atatürk milliyetçiliği de “barışçı milliyetçilik” anlayışını benimser.¹¹¹

¹⁰⁵ C.H.P. Programı, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/>. (16.08.2020.).

¹⁰⁶ Çelik, **a.g.e.**, s. 77.

¹⁰⁷ Kayıran, Metintaş **a.g.e.**, s. 583.

¹⁰⁸ Çeçen, **a.g.e.**, s.130.

¹⁰⁹ Mehmet Kayıran, Mustafa Yahya Metintaş, “Cumhuriyetçilik İlkesi ve Türk Milleti İçin Önemi”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi**, Yıl 2018, Cilt 1, Sayı 4, s. 14-16.

¹¹⁰ İnsel, **a.g.e.**, s. 21.

¹¹¹ Belge, **a.g.e.**, s. 33.

Gökalp'ten farklı olarak Atatürk milliyetçiliği, İslam'ın milli devlet ve toplumdaki yerini dışlar. Bu durum laik bir toplum yaratma idealinin sonucudur.¹¹²

Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı ulusal egemenlik üzerine kurulmuştur. Bu görüş, ütöpik motiflerle dizayn edilmiş Turancılık anlayışından farklılaşır ve yayılmacılığı toptan reddedip, bunun yerine “yurtta sulh cihanda sulh” anlayışıyla barışçı bir milliyetçilik yerleştirir.¹¹³ Atatürk milliyetçiliği, dil, din ırk farkı gözetmeksizin kültürel- tarihsel bir birlik duygusu şemsiyesi altında birliği ifade eder.¹¹⁴ Milliyetçilik ilkesi, uluslararası alanda emperyalizm karşısında bağımsızlığı savunurken, iç siyasette egemenlik hakkını halka vererek Cumhuriyetçilik ile Laikliğin düşünsel temelini atar.¹¹⁵

1.4.3. Laiklik

Kemalizm'in değişmez ilkelerinden birisi olan laiklik, birkaç boyutta ele alınabilir. Öncelikle siyasal alanın dinsel simgelerden arındırılarak devletin laikleştirilmesini ifade eder. Bu anlamıyla iktidarın kaynağını dinsel inançlarla değil halkın egemenliği ile açıklanır. Başka bir boyutuyla laiklik, toplumu mitlerden ve metafizik inançlardan arındırarak pozitivist bilimsel yaklaşımla yeniden örgütlenmeyi ideal edinir. Bunu yaparken kamusal alana müdahale ederek toplumun geleneksel ahlaki kurallarını laik ve rasyonel inançlarla değiştirir. Laiklik ilkesinin hedeflerinden birisi de yeni bir insan kimliği yaratmaktır. Dinsel yönü ağır basan “tebaadan”, milliyetçilikle bezenmiş “halka” geçişi amaç edinir. Kemalist laiklik söylemi, halkı aydınlanmacı düşünce ile yeniden inşa etmeye, düşünme tarzını katı geleneksel düşüncelerden ve hurafelerden arındırmaya ve toplumu deney-gözlem ilişkisini temel alan pozitivist bilimsel düşünüşe yönlendirir.¹¹⁶

Atatürk, laikliği din düşmanlığı ya da dini etkisizleştirmenin bir aracı olarak görmemiştir. Onun hedef tahtasına koyduğu dini söylemlerle Türk modernleşmesinin

¹¹² Erik Jan Zürcher, “Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Kemalizm**, Ed.: Tanıl Bora, Murat Gültekinil, Cilt 2, İletişim Yayınları, (9. Baskı) İstanbul 2019, s. 50.

¹¹³ Johannes Glosneek, **Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye**, Cilt 2, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 2019, s. 61

¹¹⁴ Toktamış Ateş, “Atatürkçülük Bir İdeoloji midir?”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Yay.: Murat Belge, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 93.

¹¹⁵ Muzaffer Sencer, “Din ve Toplum”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Yay.: Murat Belge, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 564.

¹¹⁶ Çelik, a.g.e., s. 85-86.

önünde engel olarak duran güçlerdir. Bu yüzden din, devletin denetim altına alması ve düzenlemesi gereken bir kurum olarak görülmüştür.¹¹⁷ Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde toplumun büyük bir kesimi Müslüman Türklerden oluşmaktadır. Buna karşın birçok farklı dinlerden ve mezheplerden insan da toplumun içinde bir arada yaşar. Bu farklılıkları tek bir şemsiye altına toplamak ve ulusal birliktelik sağlamak laiklik ilkesinin temel hedeflerindendir.¹¹⁸ Sonuç olarak Kemalist laiklik ilkesi; dinin, devletin karar alma sürecindeki işlevini reddeden, dini kamusal alanda sınırlayıp, bireylerin özel alanına hapseden, toplumu rasyonel bilimsel bir bakış açısıyla yeniden düzenleyen, modern Batı'nın siyasal ve kültürel eşiti olmayı arzulayan, milliyetçilik ve cumhuriyetçilik ilkesiyle doğal bir bağ kuran, kendi yerel şartlarında gelişmiş kendine özgü siyasal-sosyal toplum örgütlenme idealidir.

1.4.4. Halkçılık

Halkçılık ilkesi, CHP'nin 1935 parti programındaki ifadesiyle: *“İrade ve egemenlik kaynağı ulustur... Kamun karşısında saltık bir eşitlik kabul eden, ve hiçbir ferde, hiçbir aileye, hiç bir klasa, hiçbir cemaata ayrılık tanımayan yurddaşları, halktan ve halkçı olarak kabul ederiz...”*¹¹⁹ Kemalist söylem, halkçılığı en başta ulusal egemenliğin tek ve vazgeçilmez kaynağı olarak görür. Halkın siyasal ve toplumsal hayatın bir parçası olduğu vurgulanır. Halkçılık, toplumu “halk” üst başlığı altında toplar ve devletin karşısında bireylerin eşit olduğunu varsayar. Bu anlayışta, toplumsal sınıfların varlığını en baştan reddedilir ve iş bölümü kavramı içerisinde sindirilir.

Halkçılık kavramı, Jön Türkler döneminden başlayarak, pozitivist bilimsel düşünce üzerine inşa edilmiş toplum projesinin bir parçasıdır. Kemalist döneme kadar salt kültürel bir anlam taşıyan halkçılık, ulusal egemenlik ilkesiyle siyasallaşarak kamusal alana genişlik kazandırmıştır. Ancak bu durum kendi içinde “halka rağmen, halk için” çelişkisini beraberinde getirir. Halkı temsil eden TBMM ile CHP özdeşleştirilerek, Kemalist idealler halk adına gerçekleştirilir. Bu durum zaman içerisinde Kemalist seçkinlerle halk arasında bir kopukluk olmasına yol açtı.¹²⁰

¹¹⁷ Kayıran, Metintaş a.g.e., s. 603-604.

¹¹⁸ Çeçen, a.g.e., s. 133.

¹¹⁹ C.H.P. Programı, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/>, (16.08.2020.).

¹²⁰ Çelik, a.g.e., 76-77.

Sınıfsız ve birlik içerisinde bir halkçılık soyutlaması zaman içerisinde; halk-parti, parti-meclis ve son olarak parti-devlet bütünleşmesini beraberinde getirdi.

1.4.5. Devletçilik

1923'te gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresinden sonra Türkiye Cumhuriyeti genel olarak liberal bir tutum sergileme kararı aldı ve 1920'li yılların sonuna kadar bu tutumunu devam ettirdi. Ancak "1929 Dünya Ekonomik Buhranından" sonra zorunlu paradigma değişimine gidildi. Bu değişim dönemin şartları ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) görece olumlu örneğinin de etkisiyle "Devletçilik" anlayışı olarak CHP'nin temel ilkelerinden birisi oldu.

1935 parti programında Devletçilik şöyle açıklanmıştır: "...Devletin ekonomi işlerle fiili surette yapıcılık olduğu kadar, özel girişimlere ön vermek ve yapılmakta olan işleri düzenlemek ve kontrol etmektir..."¹²¹ Bu açıklamadan anlaşıldığı üzere, devletçilik iki yönlü ancak devletin kontrolünde olan ekonomik modelin adıdır. CHP Genel Sekreteri Recep Peker ise CHP'nin 4. Büyük Kurultayda devletçiliğin ne olup ne olmadığıyla ilgili şunları söylemiştir: "...Biz iki cereyana gitmiyoruz. Birisi her şeyi devlet yapacaktı, kızıl fikirler böyle söylüyor...İkinci bir şeyin daha aleyhindeyiz. O da şudur: Hususi teşebbüs canının istediğini yapacaktır...Bunu söyleyenlere de kızıl sağ diyebiliriz..."¹²² İfadelerden anlaşıldığı üzere devletçilik ilkesinin ekonomik boyutunda temel iki öge bulunur. Birincisi özel sermayeyi teşvik ve himaye ederek sanayileşmeye ivme kazandırması. Diğeri ise, devletin bizzat ekonomik bir aktör görünümünde piyasada yer alarak "ulusal kalkınma" sürecini hızlandırmasıdır.¹²³

Kemalist devletçilik ilkesi yalnızca ekonomik bir anlam taşımaz. Ekonomik anlamının yanında ve ondan daha ağır basan boyutuyla siyasal bir anlam taşır. Bu iki boyutlu devletçilik anlayışı birbirini tamamlar niteliktedir. Kemalizm'in siyasal devletçilik anlayışı, devletin planlı ekonomi politikasında kendini gösterir. Bu planlama politikası aşırı müdahaleci yönüyle pazar ekonomisini dışlayan bir görünüm sergiler.¹²⁴ Yine de tek parti dönemi devletçilik anlayışı, özel teşebbüsü tamamen

¹²¹ C.H.P. Programı, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/>, (18.08.2020.).

¹²² C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultay Görüşmeleri Tutulgası, 1935, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/>, (18.08.2020.)

¹²³ Köker, a.g.e., s. 190.

¹²⁴ İnsel, a.g.e., s. 20.

dışlayan, devlet müdahalesinin ekonominin tüm alanlarına sirayet ettiği “sosyalist” ekonomi modeli olmadığı gibi, piyasanın tamamen Pazar ekonomisine terk edildiği “liberal ekonomi” modeli de değildir.¹²⁵

1.4.6. İnkılapçılık

Mustafa Kemal Atatürk ve Kemalist kadro için inkılapçılık ilkesi reformist bir anlam taşır. Fransız Devrimine sürekli atıf yapılmasına karşın “ihtilal” teriminden sürekli kaçınıldığı açık bir şekilde görülmektedir.¹²⁶ Kemalist İnkılapçılık ilkesinin iki işlevi olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, Kurtuluş Savaşı ile kurulan bağımsız ulusu ve kazanımlarını korumaktır. İkincisi ise, modern bir devlet ve toplum idealinin yeni söylemi olan çağdaş medeniyet idealine ulaşmaya kadar reformların devam ettirilmesidir. Bu yönüyle yeni siyasal sistem kuruluncaya kadar reformist bir anlam kazanan inkılapçılık, ulus devletin kökleşmesinden sonra ilerleme ilkesiyle evrimsel bir anlam kazanır. Daha açık bir ifadeyle inkılapçılık ilkesi sürekli bir ilerlemeyi ifade eder.¹²⁷

İnkılapçılık ilkesinin geniş bir yorumu Köker’in ifadesiyle: “...*Kemalizm’in İnkılapçılık ilkesi, topluma yön vermek için gerek duyulan siyasal mekanizmanın ele geçirilip yeniden düzenlenmesi anlamında “ani değişim” yanlısı, bu değişim gerçekleşikten sonra ise “düzen içinde ilerleme”cidir.*”¹²⁸ Kemalist ideolojinin temel yöntemi, topluma “yukarıdan aşağıya” doğru bir yol izleyerek yenilikleri benimsetmektir. Bu yöntemle “muasır medeniyet seviyesine ulaşma” ideali adına, aşağıdan gelebilecek direncin kırılması için inkılapçılık ilkesine başvurulmaktadır.¹²⁹

Mustafa Kemal Atatürk’ün 1938’de ölümü ve İkinci Dünya Savaşı’nın başlaması üzerine Türkiye siyasetinde tek parti iktidarının Kemalist ideolojisi daha belirgin bir görünüme büründü. Bu durum İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanı olarak ülkenin yönetiminde 1945 yılına kadar tek söz sahibi olduğu bir süreci yaşattı. Çok partili hayata geçiş kararının alındığı bu dönem Türk siyasetini ve Türk modernleşmesini önemli ölçüde değişime uğramaya zorladı. DP’nin kuruluşundan

¹²⁵ Köker, a.g.e., s. 212.

¹²⁶ Zürcher, a.g.e., s. 51.

¹²⁷ Çelik, a.g.e., s. 87-88.

¹²⁸ Köker, a.g.e., s. 181.

¹²⁹ Köker, a.g.e., s. 185.

iktidar saflarında yer almasına kadar uyguladığı politikalar ve diğer siyasal partilerle kurduğu ilişkiler DP'yi Türk modernleşme serüvenindeki dönüşümün baş aktörü haline getirdi. Siyasal ve toplumsal bir süreklilik arz eden Türk modernleşmesi, genel anlamda çok partili hayata geçişle daha özeldi ise DP ile ilkesel olarak devamlılıklar ve kopuşlar gösterdi. DP'nin muhalefet ve iktidar yıllarında uyguladığı politikalar Osmanlı İmparatorluğu döneminde yaşanan modernleşme çabaları ve Cumhuriyet Türkiye'sinde resmî ideoloji olarak tanınan Kemalist vurgularla hem benzer hem de farklı refleksler içerdi.

Türk modernleşmesi laiklik konusunda Tanzimat Dönemi ve 20. yüzyılın başlarında edindiği birikimi Cumhuriyet dönemine ve Kemalist ideolojiye taşıdı. Demokratik siyasal sistemin geçerli olmadığı bu dönemlerde farklı laiklik anlayışları dile getirildi. İttihat ve Terakki Döneminde laiklik, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması olarak ifade edilmeye başlandı. Abdullah Cevdet gibi daha radikal laiklik söylemi geliştiren yazarlar olsa da hem İttihat ve Terakki Döneminde hem de Cumhuriyet döneminde dinden tamamen kopuk bilime dayanan bir dünya algısı kabul görmedi.¹³⁰ Çok partili hayata geçiş sonrası katı laiklik anlayışı terk edildi. Bu süreç 1948 sonrası CHP iktidarıyla başlatıldı ve DP iktidarı döneminde devam etti. Dini söylemin oy potansiyeli olarak görülmesi ile laiklikten ilk tavizi 1948 sonrası CHP iktidarı verdi. Benzer şekilde DP 1950 sonrasında dini söylemler geliştirdi ve dini gruplarla yakın ilişkiler kurdu.¹³¹ Bu açıdan Laiklik özelinde, Türk modernleşmesi, Kemalist ideoloji ve çok partili hayata geçiş sonrası DP politikaları bir arada değerlendirilmesi gereken başlıklar olarak belirginleşti.

Çok partili hayata geçiş ve DP iktidarı deneyiminin Türk modernleşmesi üzerindeki bir diğer önemli etkisi milliyetçilik ilkesi üzerinedir. Zaman içerisinde Türk modernleşme deneyiminde milliyetçilik birçok farklı yorumla dile getirildi. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Ziya Gökalp'in fikirleriyle sembolleşen milliyetçi fikirler Cumhuriyet döneminde büyük oranda korunarak Kemalist ideolojiye eklemlendi. Ulus devlet olarak inşa edilen Türkiye Cumhuriyeti'nde milliyetçilik,

¹³⁰ Zürcher, *a.g.e.*, s. 45-47.

¹³¹ H. Bayram Kaçmazoğlu, *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmalar*, Doğu Kitapevi, İstanbul 2012, s. 30-31.

kültürel açıdan yapay bir milliyetçilik görünümündeydi.¹³² Birçok yazında milliyetçilik yerine “Ulus” kavramının kullanılması ise Kemalist milliyetçiliğin etnik ve dilsel açıdan farklı toplumsal kökleri olan bireyleri tek bir ulus devleti çatısı altında birleştirme hedefinin dışavurumuydu.¹³³ DP iktidarında çok partili hayata geçişin ve oy kaygısının etkisiyle milliyetçilik anlayışında bazı tavizler verildi. DP’nin Kürt aşiretlerle ve Nur Cemaatinin lideri Said Nursî ile zaman zaman kurduğu yakın ilişkiler bu duruma örnektir. Ayrıca Kürt siyasetinin 1950’den sonra Türk siyasetinde kendine daha özgür bir alan bulması dikkate değer bir durumdur.¹³⁴ DP döneminde ortaya çıkan siyasi ve toplumsal dönüşümler, Türk modernleşme deneyiminden ve Kemalist ideolojiden bağımsız olmayan başlıklar olarak görülmektedir. Bu durum çok partili hayata geçiş sürecinin ve DP’li yılların bütünsel olarak değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

¹³² Ahmet Çiğdem, “‘Türk Batılılaşması’nı Açıklayıcı Bir Kavram: Türk Başkanlığı’ Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık**, Ed.: Tanıl Bora, Murat Gültekinil, Cilt 3, İletişim Yayınları, (9. Baskı), İstanbul 2019, s. 81.

¹³³ Çeçen, **a.g.e.**, s. 123.

¹³⁴ Kerem Yavaşca, “‘Şark Meselesi’nden ‘Doğu Sorunu’na: Ellili Yıllarda Kürt Sorunu”, **Türkiye’nin 1950’li Yılları**, Ed.: Tanıl Bora, İletişim Yayınları, (3. Baskı), İstanbul 2019, s.565.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE’DE ÇOK PARTİLİ DÖNEME GEÇİŞ, DEMOKRAT PARTİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE 1945-1950 ARASI POLİTİK ORTAM

2.1. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI YENİ DÜNYA DÜZENİ

II. Dünya Savaşı, Müttefik Kuvvetlerin (ABD, İngiltere ve SSCB) Ağustos 1945’de kesin zaferiyle sonuçlandı. Mihver Kuvvetlerinin (Almanya, İtalya ve Japonya) yenilgisi aynı zamanda ideolojik boyutta faşizm ve ırkçılığın yenilgisi anlamı taşımaktaydı. Savaş sonrasında ABD ile SSCB arasındaki ideolojik farklılıklar yeni bir güç mücadelesini başlattı. Kapitalist ve Komünist ideolojilerin karşı karşıya geldiği bu dönem “Soğuk Savaş” olarak adlandırıldı.¹³⁵ 1946-1947 yılları arasında belirginleşmeye başlayan Soğuk Savaş dönemi, SSCB’nin etrafında toplanan Doğu Blok’u ülkeleri ile ABD’nin ve İngiltere’nin çevresinde toplanan Batı Blok’u ülkelerinin mücadelesine sahne oldu. Türkiye tercihinin kapitalist-demokratik dünyayı temsil eden Batı Blok’undan yana kullandı ve kapitalist sisteme entegre olma konusunda gecikmedi.¹³⁶

2.1.1. Cumhuriyet Halk Partisi’nin Batı Bloğunda Yeni Konumu

Türkiye Cumhuriyeti, II. Dünya Savaşı’nın başlangıcında tarafsız bir dış politika izledi. Ancak savaşın sonuna doğru tercihinin İngiltere ve Fransa’nın önderliğinde olan Müttefikler cephesinden yana kullanarak Almanya ve Japonya’ya savaş ilan etti. II. Dünya Savaşı’nda uygulanan denge politikası, Türkiye’nin dış politikada kısmi olarak yalnız kalmasına yol açtı. Bu durum aynı zamanda Türkiye’nin Sovyet tehdidine karşı da yalnız kalması anlamı taşımaktaydı. Sonuç olarak Türkiye Batı eksenli yeni bir dış politik tutum sergiledi.¹³⁷ Dış politikadaki tercihlerin, iç politik dengeleri de derinden etkilediği görülmektedir. Savaş sonrası Demokratik Batı’nın siyasal ve sosyal yönden liberal politikaları, Cumhuriyetle birlikte Türk iç politikasını şekillendiren otoriter devletçi söylemi yumuşamaya zorladı. Başlangıçta geleneksel Kemalist grup tek parti sisteminin çatısı altında dünyaya ayak uydurmayı

¹³⁵ Akşin, a.g.e., s. 239.

¹³⁶ Ateş Uslu, “Çok Partili Hayata Dönüş (1945-1950)”, **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat**, Yay.: Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu, Yordam Kitap, (3. Baskı), İstanbul 2019, s. 349.

¹³⁷ Mücahit Özçelik, “İkinci dünya Savaş’ında Türkiye Politikası”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 2010, Cilt 1, Sayı 29, s. 265.

hedefledi ve rekabetçi parti çatışmalarının devrimleri sekteye uğratmayacağı bir dönüşüm ideali kuruldu. Ancak zaman içerisinde eski otoriter politik tavrın günün gerçekleriyle uyuşmadığı görüldü.¹³⁸

II. Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye'nin Batı eksenli dış politika tavrı, Türk siyasal hayatında önemli bir dönüm noktasıdır. Savaş sonrası Batı'yı temsil eden yeni güç odağı ABD'dir ve bu yeni aktörle olan ilişkiler Türkiye için 20. yüzyıl boyunca dış ve iç politikanın ana eksenini temsil edecektir. Bu durumda iç siyasal kültürün, ABD ve Batı'nın demokratik güçleri ile SSCB arasında şekillendiğini söylemek doğru bir tespit olacaktır. CHP'nin dış politika tercihlerinin hem DP hem de sonraki iktidar partilerinin yönelimlerini derinden etkilediği görülmektedir.

2.1.2. SSCB'nin Türkiye Üzerindeki Talepleri ve Sovyet Karşıtlığı

Türkiye ile SSCB arasında 1925'de imzalanan "Tarafsızlık ve Dostluk Antlaşması" ile şekillenen iyi ilişkiler, II. Dünya Savaşı sonrası yerini gerilimli bir atmosfere bıraktı. Türkiye, SSCB'nin ilk saldırgan tavrına, SSCB'nin Yalta Konferansı'nda Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin geçerliliğini korumadığı yönündeki iddialarına maruz kaldı. Karşılıklı çözüm arayışlarının sonuçsuz kalması ile 19 Mart 1945'de SSCB, Türk-Sovyet Antlaşması'nı tek taraflı olarak feshettiğini duyurdu. 7 Ağustos 1946'da Sovyet tarafının Türkiye'ye boğazlar konusunda verilen notanın beşinci maddesinde ise şu ifadeler yer aldı: "*Boğazlarla ilgili kurulacak olan cemiyet sadece Karadeniz devletlerinden oluşmalıdır.*"¹³⁹ Bu maddeden anlaşıldığı üzere, SSCB boğazlar üzerinde Türkiye'nin egemenlik haklarını ihlal edecek şekilde hak talebinde bulundu. Ayrıca SSCB, Türkiye ile 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması'nın yeniden düzenlenerek Kars ve Ardahan'ın kendisine verilmesini talep etti. Bu gelişmelerden sonra ABD ve İngiltere, SSCB'ye sırayla nota vererek konuyu uluslararası bir boyuta taşıdı.¹⁴⁰

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nda uyguladığı denge politikasının savaş sonrası dış politikada yalnız kalmasına yol açtığı görülmektedir. Türkiye savaşa girmemeyi

¹³⁸ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Çev.: Ahmet Fethi, Hil Yayın, (5. Baskı), İstanbul 2015, s. 28-30.

¹³⁹ Sabit Dokuyan, "İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 2013, Cilt 9, Sayı 18, s. 120-127.

¹⁴⁰ Dokuyan, **a.g.e.**, s. 120-127.

başarmıştı ancak savaş sonrası Sovyet tehdidi ile yüzleşmek durumunda kaldı. Bu durum Türkiye'yi başlangıçta İngiltere, özellikle 1946 sonrasında ise ABD ile yakın ilişkiler kurmaya zorladı.¹⁴¹ Savaş sonrasında SSCB'nin Türkiye'ye yaklaşımı ve özellikle boğazlar üzerindeki hak iddia etmesi, Türkiye'nin koşulsuz Amerikancı politikalara yönelmesinde önemli bir paya sahiptir. Ancak farklı bir görüşe göre, SSCB'nin tutumunun yanında çok partili hayata geçişle birlikte farklı düşüncelere karşı ortaya çıkan korkuların da Türkiye'yi ABD yanlısı politikalar üretmeye yönlendirdiği dile getirilmektedir. Buna ek olarak Amerikan sermayesinin Türk tarafında yarattığı cazibe de Sovyet karşıtlığını kışkırtmıştır. Hükümeti temsilen partili Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün bu dönemde Amerikalı bir gazeteciye verdiği röportajdaki ifadeleri, Amerikan yanlısı dış politika tutumu daha net gözler önüne sermektedir. İnönü: *"Eğer Rusya gelip de aradaki ihtilafları müsaait bir şekilde halletmek teklifini yapacak olursa bile ben Türk siyasetinin Amerikan siyasetiyle elele gitmekte devam etmesine taraftarım"* dedi. Dönemin muhalefet lideri Celal Bayar'ın da aynı düşünceleri paylaştığı ifade edilmektedir. SSCB'nin 1953'de tüm taleplerinden vazgeçtiğini belirtmesi de Türkiye'nin bu tutumunu değiştirmemiştir. Görüldüğü üzere 1946 sonrası SSCB'nin tutumu ne olursa olsun Türk tarafının koşulsuz Amerikancı dış politikadan yana olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴²

2.2. TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin 27 yıllık tek parti döneminin ardından II. Dünya Savaşı sonrası Türk siyasal sisteminde yeni bir sürecin başladığı belirtilmektedir. Yeni dönem, "çok partili hayata geçiş", "demokrasiye geçiş" ya da "iki partili sisteme geçiş" ifadeleriyle tanımlanmıştır. Çok partili hayata geçiş Türk siyaseti için büyük bir dönüşümün habercisidir. Siyasal ve sosyal alanda hedeflerin çok ötesinde toplumda büyük kırılmalar/dönüşümler yaratan bir sürecin başlangıcıdır.¹⁴³ Türkiye'nin siyasal, sosyal ve ekonomik iç gelişimi ve kuruluş felsefesinde var olan liberal fikirlerin, çok partili hayata geçiş hızlandırdığı görülmektedir.¹⁴⁴

¹⁴¹ Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş: Cep Üniversitesi, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 41.*

¹⁴² Timur, *a.g.e.*, s. 49-50

¹⁴³ Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 2016, s. 43.

¹⁴⁴ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, (8. Baskı), İstanbul 2017, s. 225.

Tek parti dönemi boyunca CHP iktidarının bir çeşit koalisyon durumunda olduğu kabul edilir. Rejimin kuruluşundan itibaren asker, bürokrat, ticaret-sanayi erbabı ve büyük toprak sahipleri arasında üstü örtülü bir koalisyon mevcuttur. Bununla beraber CHP tarafından savunulan sınıfsız toplum savı, işçi ve topraksız köylülere karşı bu koalisyonun ortak tutumudur. CHP ile diğer aktörler arasındaki koalisyonun, iktidar partisinin savaş yıllarındaki uygulamalarıyla sekteye uğradığı görülmektedir. Bu uygulamalar: Milli Korunma Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi, Varlık Vergisi ve son olarak Savaş sonrası çıkartılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunudur.¹⁴⁵ Savaş Batı Blok'unun kazanması ve iç siyasal gelişmeler çok partili hayata geçişi ve yeni koalisyonların kurulmasını gerekli kılmıştır. DP'nin kuruluşu ve Türk siyasal hayatında gösterdiği varlık, yeni kurulan toplumsal koalisyonların ışığında anlam kazanmaktadır.

Çok partili hayata geçiş kararının ardında birçok iç ve dış neden yatmaktadır. Bu konuda tam bir görüş birliği sağlanamasa da temel faktörler üzerinde konsensüs kurulduğu söylenebilir. Görüş farklılıklarının çıkış noktası ise araştırmacıların siyasal konumlanışların getirdiği objektiflikten uzaklaşma yanılgısıdır. Bu durumda sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek adına subjektif değerlendirmelerden uzak durmak ve çok partili hayata geçişin temel nedenlerini ön plana çıkartan objektif bir tutum sergilemek gerekmektedir.

2.2.1. Çok Partili Hayata Geçişin Dış Nedenleri

II. Dünya Savaşından yenilgiyle ayrılan Almanya ve İtalya'nın temsil ettiği tek parti yönetimlerinin, liberal/demokratik blok tarafından kurulan yeni dünya düzeninden dışlandığı görülmektedir. Yeni durumda çok partili demokratik sistem ABD ve İngiltere öncülüğünde evrensel meşru yönetim biçimi olarak gösterilmiştir. Yeni düzene uyum sağlamak isteyen Türkiye'nin Batı'ya yaklaşması ve Birleşmiş Milletler'e (BM) kurucu üye olması tek parti rejimini derinden sarsmıştır.¹⁴⁶ II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin demokratik blokta yer alma isteği ve ABD'nin ekonomik yardımlarından faydalanma arzusu çok partili hayata geçişin temel nedenlerindendir.

¹⁴⁵ Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1839-1950**, İmge Kitapevi Yayınları, (6. Baskı), Ankara 2019, s. 446-447.

¹⁴⁶ Karpat, **a.g.e.**, s. 228-229.

Batı’da ve özellikle ABD’de var olan algı, Türkiye’nin siyasal sistemini demokratikleşmediği sürece hem Batı’da elde etmek istediği manevi itibarı hem de ekonomik yardımları elde edemeyeceği yönündedir.¹⁴⁷ Var olan bu algı ve dış nedenler olarak ifade edebileceğimiz yaklaşımlar hemen her dönemde tartışmalı konular olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’nin modernleşme sürecinde Batı eksenli konumlanışı göz önünde bulundurulduğunda, demokratikleşme sürecinin de Batı güdümünde yol aldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Dış etkenlerin baskısıyla ilan edilen Tanzimat ve Islahat Fermanı, Türk siyasal hayatında yerleşik bir kültür oluşturmuştur. Bu siyasal kültürün bir uzantısı olarak demokratikleşme sürecinde, dış baskıların etkin bir rol oynadığı görülmektedir. Ancak çok partili hayata geçiş kararının tek nedeni olarak dış baskıları göstermek daima eksik bir analiz olacaktır.¹⁴⁸ Yine literatürde çok partili hayata geçişin dış dinamiklerin (ABD’nin) etkisiyle olduğuna dair genel bir inanç vardır. Ancak çok partili hayata geçişte, dış dinamiklerden daha çok iç dinamikler rol oynamıştır.”¹⁴⁹

2.2.2. Çok Partili Hayata Geçişin İç Nedenleri

Çok partili hayata geçişte iç nedenleri birkaç başlık altında toplamak mümkündür. Öncelikle II. Dünya Savaşı döneminde uygulanan ekonomi politikalarının halkın üzerinde yarattığı baskı, savaş sonrası muhalefet ihtiyacının doğmasında etkili oldu. Bu duruma örnek olarak, savaş sırasında zenginlik kazanan iş adamlarını -büyük oranda gayrimüslimleri- vergilendirmek için 1942 yılında çıkartılan “Varlık Vergisi Kanunu” gösterilmektedir. İkinci olarak 1924 Anayasası’na aykırı olarak uygulamaya konulan kanunların varlığı toplumda büyük rahatsızlıklar yaratmıştır. “Milli Korunma Kanunu” bu durumun en somut halidir. Son olarak yönetim kadrolarının keyfi uygulamaları ve bu uygulamalar sonucunda bürokrasinin halka yabancılaşması çok partili hayata geçişte temel sebeplerdendir.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Demirel, a.g.e., s. 46.

¹⁴⁸ Karpat, a.g.e., s. 231.

¹⁴⁹ Cemal Fedayi, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Sağ Siyaset*, Kadim Yayınları, (1. Baskı), Ankara 2019, s. 30.

¹⁵⁰ Abdulvahap Akıncı, Sefa Usta, “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan İç Faktörlerin Analizi”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Yıl 2015, Cilt 17, Sayı 29, s. 47-49.

Yönetici sınıf açısından değerlendirildiğinde, çok partili hayata geçişi tetikleyen temel unsur bütünsel kalkınma anlayışıdır. Türkiye’deki Batı referanslı modernleşme algısıyla uyumlu olarak, hiçbir alanda Batı’dan geri kalmamak adına siyasal çoğunluk sistemine geçiş kararı alındığı belirtilmektedir.¹⁵¹

2.3. MİLLÎ KALKINMA PARTİSİ

Türkiye’de çok partili hayata geçiş kararından sonra kurulan ilk siyasi parti Milli Kalkınma Partisi’dir (MKP). Uzun ömürlü ve kalıcı bir ideolojik temelden yoksun olmasına karşın ilk kurulan parti olarak varlık göstermesi, MKP’yi Türk siyasal hayatında önemli bir konuma taşımaktadır. 7 Haziran 1945 yılında Nuri Demirağ liderliğinde İstanbul’da kurulan MKP, Demirağ’ın kişisel hayatından izler taşıyan bir partidir. Ticaretle uğraşan Demirağ’ın, tek parti döneminde bürokratik oligarşisinin engellemeleriyle karşılaştığı bilinmektedir. Demirağ’ın birçok ticari atılımı engellenmiş ve uçak fabrikası kapatılmıştır. Bu engellemeler Demirağ’ı bir muhalefet partisi kurmaya sevk eden temel nedenlerdir.¹⁵²

Demirağ’ın iş dünyasındaki fikirlerinin siyaset alanında belirleyici olduğu görülmektedir. Siyasal perspektifini, milliyetçilik, demokrasi ve parlamentarizm üzerine inşa eden MKP, liberal ekonomi politikasını benimseyerek devletçilik fikrini tamamen reddetmektedir. Liberal demokrasinin savunuculuğunu yapan parti, ekonomik kalkınmayı şiar edinmiş siyasal bir hareket olma iddiasındadır.¹⁵³ MKP’yi CHP ve ardıllarından ayıran en önemli özelliği parti üyeleri için yayınlanmış ahlaki kurallar bütünüdür. Demirağ’ın Gök Okulunda uygulanan bu ilkeler “Altı Kanat” adıyla ifade edilmiş prensiplerdir. Buna göre tüm MKP üyeleri: *“İşretten, kumardan, iffetsizlikten, eğrilikten, tembellikten, zulümkârlıktan sakınma mecburiyetindedir.”*¹⁵⁴

MKP’nin İçişleri Bakanlığına gönderdiği Nizamname dışında bir programı olmadığı görülmektedir. Ancak nizamnamenin 2. maddesinden 38. maddesine kadar

¹⁵¹ Akşin, a.g.e., s. 240.

¹⁵² B. Zakir Ayşar, Elif Emre Kaya, “Çok Partili Hayata Geçiş Sonrasında İlk Muhalefet Partisi: Milli Kalkınma Partisi”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Yıl 2012, Cilt 13, Sayı 2, s. 118.

¹⁵³ Meltem Şahin, “Nuri Demirağ, Milli Kalkınma Partisi ve İlk Muhalif Parti Gazeteleri: Yurdda Kalkınma, Tez Kalkınma ve Öz Kalkınma”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Yıl 2015, Sayı 40, s. 33-34.

¹⁵⁴ Orhan Özacın, “Siyaset Tarihimizde Milli Kalkınma Partisi”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Yıl 2002, Sayı 2, s. 209.

olan bölüm parti programı hüviyetindedir.¹⁵⁵ Nizamnamede ön plana çıkan kararlar; Hükümet şekli olarak Cumhuriyet tercihi (3. madde), tek dereceli seçim sistemi (5. madde), seçimlerin siyasi partiler tarafından oluşturulacak bir heyet tarafından yapılması gerektiği (6. madde), ayan meclisinin kurulması ve çift meclisli sisteme geçiş (10. madde) olarak ifade edilmiştir. Bürokrasi ve ekonomi ile ilgili olarak nizamnamede yer alan, Belediye üyesi ve Belediye Başkanlığının yerel halk tarafından seçilmesi (16. madde), dünyadaki örneklerine özenen liberal ekonomi izahı ve son olarak devleti yalnızca düzenleyici bir konumda gören ekonomi politikası (27-34. maddeler) ön plana çıkan diğer parti prensipleridir.¹⁵⁶

Nizamnamede ifade edildiği üzere, MKP'nin somut ülke sorunları karşısında çözüm önerileri olmadığı görülmektedir. Bunun yerine genel ifadelerle ortaya konmuş kurucusunun kişisel görüşlerini yansıtan bir metindir. MKP Türk siyasal hayatında etkin ve uzun ömürlü bir parti olmayı başaramamıştır ancak resmî olarak kurulan ilk muhalefet partisi olması ve diğer muhalif partileri cesaretlendirmesi bakımından siyasal tarihimizin önemli aktörlerinden birisi olarak kabul edilmektedir.¹⁵⁷

2.4. DEMOKRAT PARTİNİN KURULUŞU

Demokrat Parti 7 Ocak 1946 yılında kuruldu. DP genellikle son muhalif hareket olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) devamı olarak görülmektedir. Bu benzetme DP'nin muhalefet yıllarında “muvazaa” (danışıklı dövüş) partisi olduğu eleştirilerini de beraberinde getirmiştir. CHP'nin 1939'da toplanan 5. Büyük Kurultayında “Müstakil Grup” adın altında parti içi muhalefeti temsil eden bir grup oluşturuldu. Bu muhalefet hareketi SCF denemesinden farklı olarak parti içinde kontrol altında tutuldu. Müstakil Grup, parti içinden farklı siyasal görüşleri temsil ettiği düşünülen 21 milletvekilinden meydana gelen bir oluşumdur. Ancak süreç içerisinde bu oluşumun fazla etkin olamadığı bilinmektedir. Bu oluşumu önemli kılan nokta ise DP'nin doğuşundan hemen önce muhalefet kültürünün göreceli olarak Türk siyasal hayatında yer edinmesine katkı sağlamasıdır.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Özacın, a.g.e., s. 217.

¹⁵⁶ Milli Kalkınma Partisi Nizamnamesi, 1945, <http://menadoc.bibliothek.uni-halle.de/landau/content/pageview/195447>, s. 20-25. (25.10.2020).

¹⁵⁷ Karpat, a.g.e., s. 236-237.

¹⁵⁸ Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s. 9-10.

CHP’de ilk parti içi muhalif seslerin 1944 yılı bütçe görüşmelerinde ortaya çıktığı ve bu muhalif çıkışı yapanların başında Celal Bayar’ın yer aldığı bilinmektedir. Ancak DP’nin hareketinin olgunlaşıp doğuşuna neden olan siyasal gelişmeler, 1945 yılında meclise gelen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile başlayan ve devamında meydana gelen bir dizi olay neticesinde olacaktır.

2.4.1. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile arazisiz ya da yeterli araziye sahip olmayan köylülere âtil durumdaki toprakların dağıtılması suretiyle köylerin kalkındırılması amaçlanmıştır.¹⁵⁹ Bu kanuna muhalefet edenlerin, reformun tamamına doğrudan karşı çıkmadığı, özellikle 17. ve 21. maddeye karşı çıktığı görülmektedir. 17. maddenin topraksız köylüye dağıtılmak üzere 50 dönüme kadar arazinin kamulaştırılabileceği ve 21. maddeye göre yapılacak olan kamulaştırmalarda arazilere vergi matrahı üzerinden değer biçileceğinin ön görülmesi muhalif tepkinin çıkış noktasıdır.¹⁶⁰

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’na en büyük tepki meclis içerisinde bulunan büyük toprak sahiplerinden geldi. Bu grup içerisinde yer alan Adnan Menderes, mecliste yaptığı konuşmalarla ön plana çıktı ve özellikle 17. madde üzerinden Kanun’un Anayasa’ya aykırı olduğu iddiasında bulundu. Bu muhalif tepkiler, toprak sahibi milletvekillerinin demokrasi özlemini sınıf çıkarlarıyla bağdaştırdığını göstermektedir. Ancak belirtmek gerekir ki II. Dünya Savaşı sırasında çıkartılan ve mülkiyet hakkına aykırı içeriğe sahip olan Varlık Vergisi ve Milli Korunma Kanunu, toprak sahibi sınıfın korkularını haklı çıkarmaktadır.¹⁶¹ Toprak reformunun, muhalif hareketi CHP’den ayırarak DP’nin kurulma sürecini hızlandırdığı ve partinin lider kadrosunu ortaya çıkardığı görülmektedir.¹⁶²

2.4.2 Dörtlülük Takrir

II. Dünya Savaşı sonrası CHP içerisinde olgunlaşan muhalif hareketin Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve bütçe görüşmeleri ile belirgin bir görünüm aldığı belirtildi.

¹⁵⁹ Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, 1945, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6032.pdf>, (03.09.2020.).

¹⁶⁰ Cem Eroğul, **Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi**, Yordam Kitap, (2. Baskı), İstanbul 2017, s. 12.

¹⁶¹ Timur, **a.g.e.**, s. 11-12.

¹⁶² Kaçmazoğlu, **a.g.e.**, s. 25.

Çiftçiye Topraklandırma Kanunu meclisten çıktıktan sonra dört milletvekilinin imzasını taşıyan ve Türk siyasal tarihinde dörtlü taktir olarak geçen önerge Refik Koraltan tarafından CHP Meclis Grubu Yüksek Başkanlığına verildi. 7 Haziran 1945'te CHP Grubuna verilen önergede imzası olan milletvekilleri: Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'dır.¹⁶³

Taktirin hemen başlangıç cümlesinde Cumhuriyetin ve CHP'nin demokrasi ile olan bağı: *"Daha ilk kuruluşundan beri Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin en esaslı umdesini teşkil eden demokrasi prensiplerine inanmış... vatandaşların bütün memlekette ve bilhassa partimiz mensupları arasında en büyük ekseriyeti teşkil ettikleri şüphesizdir..."*¹⁶⁴ ifadeleri ile dile getirilmiştir. Metnin devamında Anayasa'nın ve Atatürk'ün demokrasi ideali taşıdığı vurgusu yapılmıştır.¹⁶⁵

Taktirde temel istekler sayılmadan önce son olarak muhalefet ihtiyacı ve mevcut uygulamaların yetersizliği üzerinde durulmaktadır. Bu durum, CHP içerisinde muhalefet görevini üstlenen müstakil grup girişiminin kendisine atfedilen görevi yerine getiremediği ve kuruluşundan itibaren işlevsiz olduğu eleştirisi üzerinden ifade edilmiştir.¹⁶⁶

Dörtlü Taktirde üç talepte bulunulduğu görülmektedir. Bunlar: *"Milli hâkimiyetin en tabii neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan Meclis murakabesini, Anayasamızın yalnız şekline değil, ruhuna da tamamıyla uygun olarak tecellisini sağlayacak tedbirlerin aranması, Yurttaşların siyasi hak ve hürriyetlerinin, daha ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuzun gerektirdiği kullanılabilme imkânlarının sağlanması ve Bütün Parti çalışmalarının, yukarıdaki esaslara tamamıyla uygun bir şekilde yeni baştan tanzimi"*¹⁶⁷dir. Daha açık bir ifadeyle taktirle, Mecliste siyasal denetimin kurulması, demokratik kurumların serbestçe örgütlenebilmesi ve Parti tüzüğündeki antidemokratik hükümlerin kaldırılması talep edilmektedir.¹⁶⁸

¹⁶³ Eroğul, a.g.e., s. 11.

¹⁶⁴ Dörtlü Taktir, 1945, https://tr.wikisource.org/wiki/D%C3%B6rtl%C3%BC_Taktir. (04.09.2020.).

¹⁶⁵ Dörtlü Taktir, 1945, https://tr.wikisource.org/wiki/D%C3%B6rtl%C3%BC_Taktir. (04.08.2020.).

¹⁶⁶ Dörtlü Taktir, 1945, https://tr.wikisource.org/wiki/D%C3%B6rtl%C3%BC_Taktir. (04.08.2020.).

¹⁶⁷ Dörtlü Taktir, 1945, https://tr.wikisource.org/wiki/D%C3%B6rtl%C3%BC_Taktir. (04.08.2020.).

¹⁶⁸ Eroğul, a.g.e., s. 14.

CHP Meclis Grup Başkanlığına verilen önerge partililer tarafından reddedilmiştir. Takririn reddedilmesi ile Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün Vatan Gazetesinde takririn ana fikrini işleyen yazılar yazmaya başladığı ve bu yazıların partiden ihraç edilmelerine neden olduğu belirtilmektedir. Bu iki milletvekilinin ihracını eleştiren Refik Koraltan'ın Partiden ihracı ve son olarak Celal Bayar'ın da Partiden istifa etmesi, bu dört milletvekilini yeni bir parti kurabilecek duruma getirmiştir.¹⁶⁹ Bu istifadan yaklaşık bir ay sonra Celal Bayar Parti programını bizzat kendisi Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye sunarak onayını almıştır. İnönü'ye laiklik, eğitim ve dış politika konusunda güvence verilerek yeni partinin kuruluş vizesi alınmıştır.¹⁷⁰ Türkiye için büyük bir kırılma yaratması beklenen demokratikleşme girişimi, CHP denetiminde kontrollü bir muhalefetin doğmasıyla sonuçlanmıştır. Bu kontrollü muhalefet söylemi doğrudan CHP denetiminde bir muhalefet anlayışından ziyade CHP'nin çizdiği sınırlar içerisinde kalan bir muhalefetin varlığı anlamına gelmektedir.¹⁷¹

2.4.3. Demokrat Parti Programı ve Kuruluş Felsefesi

DP'nin 85 maddeden oluşan parti programı, 7 Ocak 1946'da İçişleri Bakanlığına verilerek resmî olarak ilan edildi. Parti programının dönemin siyasal ve sosyal şartları gözetilerek hayata geçirildiği ifade edilmektedir. İç ve dış şartların etkisiyle kurulan DP'nin zamanın gereksinimlerine uygun tutarlı bir program ile muhalefet saflarında yer aldığı görülmektedir. Genel olarak II. Dünya Savaşı sonrası dünyadaki siyasal iklime uygun ve iç siyasette yerel ihtiyaçların üzerinde duran siyasal, sosyal ve iktisadi yönden liberal çözümler üreten bir program niteliğindedir.¹⁷² Program “Genel Hükümler” ve “Hükümet İşleri” olarak iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, liberalizm ve demokrasi vurgusu ağırlık kazanırken, ikinci bölümde; “Adalet İşleri, Milli Eğitim İşleri, Sanayi İşleri, Ticaret İşleri, Tarım İşleri, Orman İşleri, Maliye İşleri, Bayındırlık- Ulaştırma İşleri ve Umumi Sağlık İşleri” başlıkları altında parti vaatleri üzerinde durulmaktadır.¹⁷³

¹⁶⁹ Timur, **a.g.e.**, s. 15.

¹⁷⁰ Kaçmazoğlu, **a.g.e.**, s. 25.

¹⁷¹ Çavdar, **a.g.e.**, s. 456.

¹⁷² Erhan Afşan, “Türk Politik Tarihinde Demokrat Parti ve 946 Programı”, **Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Yıl 2019, Cilt 4, Sayı 8, s. 285-286.

¹⁷³ Eroğlu, **a.g.e.**, s. 17.

Programın birinci maddesinde: “...*Türkiye Cumhuriyeti’nde demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine ve umumî siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle yürütülmesine hizmet maksadile kurulmuştur*”¹⁷⁴ şeklinde ifade edilerek DP’nin kuruluş felsefesi demokrasi inancı ile inşa edilmektedir. 2. madde de Devlet şeklinin Cumhuriyet olduğu vurgusu yapılmakta ve 3. madde de ise Türk Milletinin siyasal olgunluğa ulaştığı belirtilmektedir. Programın 4. maddesinde: “*Geniş ve ileri manasile demokrasi, bütün millet faaliyetlerine millî iradeyi ve halkın menfaatini hâkim kılmak, yurddaşın ferdî ve içtimâî bütün hak ve hürriyetlerine sahip olmasını gerçekleştirmek, yurddaşlar arasında hukuk eşitliğini, menfaatlerde ahengi sağlamaktır*”¹⁷⁵ denilerek geniş bir demokrasi açıklaması yapılmaktadır.

Genel hükümler bölümünün öne çıkan maddeleri; sosyal devlet anlayışına uygun olarak işsizlik ve hastalık durumlarında halka yardım edilmesi (5. madde), sendikal faaliyetlerin hayata geçirilmesi (7. madde), gizli oy ve tek dereceli adil seçim sistemine geçiş (9. ve 10. madde), Devletin birliğini ve bütünlüğünü bozan tüm girişimler kanun dışı sayılarak, din ve ırk farkı gözetmeden herkesin Türk sayılması (12. ve 13. madde) ifade edilmektedir.¹⁷⁶

Programda Kemalizm’in ve Anayasa’nın altı ilkesine özel bir yer verildiği görülmektedir. Laiklik: “*Partimiz, lâyikliği, devletin din ile hiç bir ilgisi bulunmaması ve hiç bir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar; din hürriyetini diğer hürriyetler gibi, insanlığın mukaddes haklarından tanır*”¹⁷⁷ (14. madde) ifadesiyle belirtilmektedir. Burada din ve devlet işlerinin birbirinden keskin çizgilerle ayrılması ve halkın din özgürlüğünün sağlanması özellikle vurgulanmaktadır. 14. maddenin birinci kısmında Kemalist laiklik

¹⁷⁴ Demokrat Parti Programı, 1946, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/917/200805461_1946.pdf?sequence=1&isAllowed=y, (08.09.2020.).

¹⁷⁵ Demokrat Parti Programı, 1946, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/917/200805461_1946.pdf?sequence=1&isAllowed=y, (08.09.2020.).

¹⁷⁶ Demokrat Parti Programı, 1946, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/917/200805461_1946.pdf?sequence=1&isAllowed=y, (08.09.2020.).

¹⁷⁷ Demokrat Parti Programı, 1946, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/917/200805461_1946.pdf?sequence=1&isAllowed=y, (08.09.2020.).

anlayışında bir yumuşamaya gidilmiş, ikinci kısımda ise laikliği dinin reddi olarak gören Kemalist laiklik anlayışına karşı çıkılarak farklılık ortaya konmuştur.¹⁷⁸

Celal Bayar'ın parti programı hazırlandıktan sonra programı İsmet İnönü'nün huzuruna çıkartıp onaylattığı bilinmektedir. İnönü, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın laiklik anlayışına benzer bir ifadenin olup olmadığını sormuş ve Bayar böyle bir ifadenin olmadığı ancak "laikliğin dinsizlik olmadığı" hükmünün yer aldığını söylemesi üzerine programı onaylamıştır.¹⁷⁹ Bu hassasiyetin yeni kurulan çok partili sistemde partilerin varlığını devam ettirebilmesi adına kaçınılmaz olduğu görülmektedir.

İnkılapçılık ilkesinin: "*Partimiz, inkılâpçılığı, daima değişen dünya ve memleket şartları karşısında hayatın dinamizmine sür'atle uymak, Türk milletini her bakımdan ileri bir seviyeye erdirmek ve geçmişten, kalan geri ve zararlı gelenekleri her sahada kökünden tasfiye etmek için gereken bütün hamlelerin hemen tatbika konulması manasında anlar*" (15. madde) şeklinde ifadesi, Kemalist inkılapçılık anlayışla benzerlik içermektedir.

Halkçılık ise programda şu ifadelerle belirtilmiştir: "... *hiç bir şahsa veya zümreye imtiyaz tanımamak, kanunlarda ve memleket idaresinde halkın menfaatlerini korumak manasında anlıyoruz. Hükümet ve idare, halktan, hakla beraber ve halk için olmalıdır*"¹⁸⁰ (16. madde). Halkçılık, sınıfsız bir toplum ve demokrasinin vazgeçilmez unsuru olan halkın yönetime katılımı olarak görülmektedir.

DP'yi CHP'den ayıran en belirgin farklılıklardan birisi ekonomi yorumudur. DP programında yer alan devletçilik anlayışı bu duruma açıklık kazandırmaktadır. Programda ki ifadesiyle: "...*devletin, gerek doğrudan doğruya iktisadî faaliyetlere girişmesi, gerekse nizamlama, teşvik ve yardım yollarile [yollarıyla] hususî teşebbüs*

¹⁷⁸ Demirel, a.g.e., s. 55.

¹⁷⁹ Demirel, a.g.e., s. 50-51.

¹⁸⁰ Demokrat Parti Programı, 1946, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/917/200805461_1946.pdf?sequence=1&isAllowed=y, (08.09.2020.).

*ve sermayenin umumi menfaate en uygun şekilde ve sür'atle gelişmesinde vazife alması, manasında anlıyoruz...*¹⁸¹ (17. madde).

Devletçilik anlayışında liberal vurgular dikkat çekmektedir. Devletin ekonomik bir aktör olmasının yanı sıra ona düzenleyici ve özel sektöre alan açıcı bir işlev yüklenmektedir. Programın ikinci bölümünde liberal ekonomi vaadi daha açık şekilde ifade edilmektedir: “İktisadî hayatta özel teşebbüs ve sermayenin faaliyeti esastır...”¹⁸² (42. madde) denilmekte ve hatta bazı devlet faaliyetlerinin özel sektöre devredilmesi gerektiği belirtilmektedir (47. madde). Ekonomi konusunda partinin genel tutumunu gösteren bir başka önemli nokta ise kalkınmanın tarım öncülüğünde olacağının vurgulanmasıdır (54. madde).¹⁸³

DP’de barışçıl bir dış politika anlayışı hâkimdir. Bu anlayışta yerel menfaatler ön planda tutulmaktadır. İç politikada ise: “İç işlerinde, hükümeti ve teşkilâtını, halkın dışında ve üstünde bir varlık değil, Sadece, halk tarafından amme vazife ve hizmetlerini görmek üzere kurulmuş bir amme cihazı saymak, esaslı bir prensibimizdir...” ifadesiyle belirtilmektedir.¹⁸⁴ Bu madde DP’nin liberal devlet anlayışına olan inancını ortaya koymaktadır.¹⁸⁵ İç politikanın halk egemenliği üzerinden ifade edilişi, DP’nin kuruluşunda dile getirdiği demokrasi söyleminin bir türevidir.

Parti programını ve DP’nin genel tutumunu liberalizm ve demokrasi söylemini özetlemektedir. Bu iki kavram DP’de iç içe geçmiş ve birbirlerinden ayrılmayan kavramlardır. DP, liberalizmi hem siyasal anlamda hem de ekonomik anlamda savunmaktadır. CHP’nin tek parti dönemi boyunca uyguladığı katı devletçi anlayışı reddetmekte ve özel girişimi destekleyen serbest ekonomi modelini kabul etmektedir. Ayrıca dikkat çeken bir başka nokta DP’nin ekonomi politikasında ülke kalkınmasını

¹⁸¹ Demokrat Parti Programı, 1946, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/917/200805461_1946.pdf?sequence=1&isAllowed=y, (08.09.2020.).

¹⁸² Demokrat Parti Programı, 1946, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/917/200805461_1946.pdf?sequence=1&isAllowed=y, ((.09.2020.).

¹⁸³ Eroğlu, a.g.e., s. 18.

¹⁸⁴ Demokrat Parti Programı, 1946, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/917/200805461_1946.pdf?sequence=1&isAllowed=y, (08.09.2020.).

¹⁸⁵ Demirel, a.g.e., s. 555.

tarıma dayandırmasıdır. Bu durum CHP'nin 1946 yılından sonra uygulamaya koyduğu kalkınma politikasıyla benzerlik taşımaktadır. Demokrasi yaklaşımı ise, BM'de kabul edilen İnsan Hakları Beyannamesi ve Ana Sözleşmesinde belirtildiği gibi soyut bir özgürlük anlayışıdır. Bu iki temel metinde geçen hak ve özgürlükler parti programında yer almaktadır.¹⁸⁶

DP programının ve kuruluşundan sonra ürettiği politikaların iç tutarlılığının yüksek olduğu söylenemez. Daha açık bir ifadeyle, DP'nin katı bir ideolojiye sahip olmadığı ve farklı insan gruplarını bir arada tutmaya çalışan “merkezin çevresi”ndeki elitler eliyle kurulmuş pragmatik bir parti olduğu belirtilmektedir.¹⁸⁷ Parti programı üzerinden DP'nin ideolojik tutumu değerlendirildiğinde, yeni kurulan partinin CHP'den farklı olmadığı görülmektedir. CHP programında ve Anayasa'da yer alan Kemalist ilkeleri DP'nin küçük farklılıklarla kabul ettiği açıktır. Bu benzerlik CHP'nin marjinal savunucuları tarafından kapatılma riskini azaltmak için DP'de kaçınılmaz olmuştur. Yine de DP parti programında kuruluş amacını, Türk siyasal hayatında demokrasinin özgürce yaşatılmasına adanmıştır.¹⁸⁸

2.4.4. Ortak Düşman “Sosyalizm”

CHP ve DP'nin sosyalist fikirlere karşı ortak bir söylem içerisinde oldukları görülmektedir. Sol/sosyalist düşüncelere karşı olan bu söylem, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası SSCB'nin Türkiye'ye yönelik saldırgan politikası sonucu şekillenmiştir. DP'nin kısa süreliğine de olsa demokrasi söylemi içerisinde olan sosyalist gruplarla yakınlaşması bir iş birliği ihtimalini doğurmuştur. Ancak bu iş birliğine karşı ortaya çıkan tepkiler ve DP'lilerin temelde sosyalist fikirlere karşı olması, DP-Sosyalizm birlikteliğinin kısa sürmesi ile neticelenmiştir.¹⁸⁹

1946 yılındaki göreceli özgürlük ortamında işçi sendikaları ve sosyalist partiler kurulmuş ancak bunlara karşı CHP iktidarının sert tutumu gecikmemiştir. II. Dünya Savaşı döneminde başlayan sıkıyönetim uygulaması, Recep Peker Hükümeti

¹⁸⁶ Çavvdar, **a.g.e.**, 456-457.

¹⁸⁷ Demirel, **a.g.e.**, s. 53.

¹⁸⁸ Ahmad, **a.g.e.**, s. 31.

¹⁸⁹ Demirel, **a.g.e.**, s. 52.

tarafından bir kez uzatılmıştır. Sıkıyönetimin devam ettiği bu dönemde işçi sendikaları engellenip sosyalist partiler kısa süreler içinde kapatılmıştır.¹⁹⁰

Türkiye'nin BM'ye üyeliği ve sonrasında oluşan görece özgür ortam çok partili hayata geçişi hızlandırdı. Bu dönemde birçok sol parti kurdu ancak Türkiye Sosyalist Partisi ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi sol partiler arasında önemli bir yer tuttu. Türkiye Sosyalist Partisi, 14 Mayıs 1946'da Esad Adil Müstecaplıoğlu başkanlığında kuruldu. Ancak partinin siyasal ömrü kısa sürdü ve Aralık 1946'da sıkıyönetim tarafından kapatıldı. Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ise 19 Haziran 1946 yılında kuruldu. Ancak, Aralık 1946'da Türkiye Sosyalist Partisi ile birlikte sıkıyönetim tarafından kapatıldı.¹⁹¹ Çok partili hayata geçilirken Sovyetlere olan güvensizlik ve karşıtlık sol/sosyalist oluşumları demokratikleşme sürecinin dışında bırakılmasıyla sonuçlandı.¹⁹²

Türkiye'de 1945 sonrası sosyalist düşüncelere karşı olan tutumun temel sebebi, SSCB'nin II. Dünya Savaşı sonrası Boğazlar, Kars ve Ardahan üzerinde hak iddia etmesidir. Ancak Türkiye, Marshall Planı, Truman Doktrini ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) üyeliği ile dış güvenlik kaygılarını büyük oranda gidermiştir. Ayrıca Stalin'in 1953'te ölümü üzerine Sovyetler 1945'deki taleplerini geri aldığını bildirmiştir. Buna rağmen Türkiye'deki sol/sosyalist karşıtlığı 1950'lerin sonuna kadar varlığını korumuştur.¹⁹³ Bu karşıtlığın Türk siyasal hayatında göreceli olarak günümüze değin devam ettiği görülmektedir.

2.5. 1946 SEÇİMLERİ: İLK ÇOK PARTİLİ SEÇİMLER

Çok partili hayata geçiş ile Nuri Demirağ'ın MKP'si ve DP dışında birçok partinin kurulduğu görülmektedir. Bunlardan bazıları; Liberal Demokrasi Partisi, Çiftçi ve Köylü Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi, Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi, İslam Koruma Partisi ve Sosyal Adalet Partisidir.¹⁹⁴ Ancak bu partilerin siyasal hayatta

¹⁹⁰ Şevket Çizmeli, **Menderes Demokrasi Yıldızı?**, Arkadaş Yayınevi, (3. Baskı), Ankara 2010, s. 59.

¹⁹¹ Çavdar, **a.g.e.**, s.450-452.

¹⁹² Mustafa Çufalı, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Dönemi**, Babil Yayıncılık, Ankara 2004, s. 78.

¹⁹³ Akşin, **a.g.e.**, s. 241.

¹⁹⁴ Kenan Olgun, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Yıl 2011, Cilt 27, Sayı 79, s. 21.

yeterince varlık gösterememesi, 1946 seçimlerini CHP ve DP arasındaki iki partili seçim mücadelesine dönüştürmüştür.

İsmet İnönü'nün inisiyatifiyle 10 Mayıs 1946'da CHP İkinci Olağanüstü Kurultayını düzenleme kararı aldı. Bu kurultayda hem CHP adına hem de Türk demokrasisi adına önemli kararlar alındı. Alınan önemli kararlardan birisi de iki dereceli seçim sisteminden tek dereceli seçim sistemine geçiş kararıdır. Osmanlı ve Türkiye tecrübesinde iki dereceli seçim sistemi yaşatılmış ancak 1946 seçimlerine giderken köklü bir değişiklik yapılarak Türk siyasal hayatında yeni bir dönemin başlangıcı yine CHP eliyle hayata geçirilmiştir. Bir başka önemli değişim ise CHP'nin "Değişmez Genel Başkan" ibaresinin "Genel Başkan" olarak değiştirilmedir. Genel başkanın parti milletvekilleri arasından dört yıl için kongre tarafından seçilmesi, CHP'nin iç demokrasisinde olumlu bir adım olarak görülmektedir. CHP içinde muhalefeti temsil eden Müstakil Grup, çok partili hayata geçiş ile işlevsizleşmiş ve kurultayda kaldırılmasına karar verilmiştir. Kurultayda alınan en önemli karar olarak, sınıf esasına göre cemiyet ve parti kurulması yasağının kaldırılmasıdır.¹⁹⁵

Kurultayda, 1947 genel seçimlerinin bir yıl geriye alınarak 1946'da yapılması kararı alındı. Belediye seçimlerinin 26 Mayıs 1946'da genel seçimlerin ise 21 Temmuz 1946'da yapılması kararlaştırıldı. DP'liler bu kararı partilerinin güç kazanmasının engellenmesi olarak gördü ve belediye seçimlerini boykot etti. CHP ise tek dereceli seçim sistemine geçiş sonrası halkın kendilerine olan güvenini ölçmek için erken seçimin gerekli olduğu argümanını öne sürdü.¹⁹⁶ CHP'nin bir başka erken seçim gerekçesi ise uluslararası arenada yıpranmış bir iktidar yerine, güven ve güç tazelemiş, ülkenin genel menfaatlerini koruyabilecek bir iktidar olmaktı.¹⁹⁷

İki dereceli seçimlerin sonuncusu olan 26 Mayıs belediye seçimlerinde, DP'nin ardından MKP de seçimlerde usulsüzlük yapıldığı gerekçesiyle çekilme kararı aldı ve CHP tek başına belediye seçimlerine girdi. Seçimlerin ardından 5 Haziran 1946'da 4918 Sayılı Kanun'la tek dereceli seçim sistemine geçiş yasallaştı. DP'lilerin

¹⁹⁵ Hakan Uzun, "Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1946 Olağanüstü Kurultayı", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 2013, Cilt 13, Sayı 26, s. 151-153.

¹⁹⁶ Ahmad, **a.g.e.**, s. 33.

¹⁹⁷ Demirer, **a.g.e.**, s. 60.

nispi temsil sistemine geçişi talep etmesine karşın CHP, bu sistemin sınıflı toplumlarda uygulandığı gerekçesiyle Türk toplumuna uygun olmadığını savunarak seçimlerde çoğunluk sistemini kullanılmıştır. Yine DP'nin oyların gizliliği ve seçimlerin yargı denetiminde gerçekleştirilmesi talebinin CHP tarafında karşılık bulmadığı görülmektedir. 1946 Genel Seçimleri, "Seçim Kurulları" adı altında toplanan ve CHP'li belediye başkanları ve meclis üyelerinden oluşan kurulun gözetim ve denetimi altında gerçekleştirildi. Oy kullanma işlemlerinin kurul üyelerinin gözetiminde açık oy usulü ile gerçekleştirilmesi, 1946 seçimlerinin demokratik havasına gölge düşürdü.¹⁹⁸

Partilerin seçim propagandalarında farklı söylemlerin kullanıldığı görülmektedir. CHP genel olarak çok partili hayata geçiş sürecinde demokrasiye yaptıkları katkı ve savaş yıllarındaki politikalarla ülkeye sağladıkları fayda üzerinde durdu. DP ise geçim sıkıntısı başta olmak üzere demokrasi ve özgürlük vurgusu yaptı. Seçimlere katılım oranı %75 olarak gerçekleşti. Bu oranın belediye seçimlerine yapılan katılıma göre oldukça fazla olduğu görülmektedir.¹⁹⁹

Tek dereceli seçim sistemine geçiş demokratikleşme adına önemli bir adımdı ancak DP'nin nispi temsil, gizli oy-açık tasnif ve adli denetim istekleri CHP tarafında karşılık bulmadı. DP kuruluşundan yaklaşık altı ay sonra gerçekleştirilen seçimlerde, 465 milletvekili sandalyesi için yalnızca 185 aday gösterebildi. Seçim sonuçlarına göre CHP 395 milletvekili, DP 65 milletvekili ve 4 bağımsız milletvekili mecliste kendine yer bulabildi.²⁰⁰ DP'nin özellikle büyük şehirlerde önemli oy oranlarına ulaştığı ancak CHP'lilerin ve görevli memurların seçmenler üzerinde baskı kurması sonucu DP'nin daha fazla milletvekili çıkarılmasının engellendiği belirtilmektedir.²⁰¹ CHP'nin seçimleri şaibeli olarak kazandığı kesindi ancak bu durum seçim sonrasında yeterince gündeme getirilemedi. DP lideri Celal Bayar'ın seçimlerin uygulanışı ve halka uygulanan baskıyı dile getiren demecinin *Yeni Sabah* ve *Gerçek* gazetelerinde yayınlanmasının ardından bu iki gazete sıkıyönetim tarafından kapatıldı. Bu durum

¹⁹⁸ Ensar Yılmaz, "1946 Seçimlerinde Öne Çıkan Hususlar", *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2010, Cilt 1, Sayı 1, s. 178-179.

¹⁹⁹ Çufalı, a.g.e., s. 78.

²⁰⁰ Çizmeli, a.g.e., s. 57.

²⁰¹ Lewis, a.g.e., s. 410.

seçim sonuçlarının 1950 seçimlerine kadar yeterince gündeme getirilmemesini açıklar niteliktedir. Yine de 1946 seçimleri DP ile CHP arasındaki iktidar-muhalefet ilişkisini derinden etkileyecek ve seçimlerden sonra yaşanan sert tartişmaların temelini teşkil edecektir.²⁰²

2.5.1. Cumhuriyet Halk Partisi İktidarının Son Dönemi (1946-1950)

Cumhuriyet tarihinde gerçekleştirilen ilk çok partili seçimlerin ardından İsmet İnönü yeniden Cumhurbaşkanı seçildi. Meclis Başkanlığı görevini ise milli mücadele yıllarının kahraman komutanlarından Kazım Karabekir getirildi. İnönü hükümeti kurma görevini sertlik yanlısı Recep Peker’e verdi ve onun Başbakanlığında yeni hükümet kuruldu.

2.5.1.1. Recep Peker Hükümeti

Recep Peker, CHP içerisinde sertlik yanlısı grubun temsilcisi ve partinin ideoloğu olarak bilinmektedir.²⁰³ Uzun yıllar CHP içerisinde siyaset yapan Peker, tam anlamıyla tek parti zihniyetini temsil etmektedir.²⁰⁴ Ancak hükümeti kurma görevini üstlendikten sonra mecliste yaptığı konuşmasının başlangıcında demokrasi vurgusunu ön plana çıkarmıştır. Peker, hükümet programını okurken muhalefet partisinin endişelerini giderme çabası içindedir: “*Sayın arkadaşlar; yeni Hükümetiniz demokrasiyi memlekette en üstün siyasi akide olarak kökleştirmek azmindedir*”²⁰⁵. Ancak konuşmasının devamında hürriyet hakkını suiistimal etmek isteyenlere karışı sert tedbirler alınacağını ifade etmiştir.²⁰⁶

Peker’in hükümet programında göze çarpan bir başka önemli nokta ise çok partili hayatın en önemli kazanımlarından birisi olan iktidar politikalarının denetlenmesi üzerinedir. Programda: “*...Hkmetinizin telkkisine göre tenkitlerin mspeti, menfisi, yapıcısı, yıkıcısı yoktur. İyi niyetle yapılacak her tenkidin özünde,*

²⁰² Çufalı, a.g.e., s. 82-83.

²⁰³ avdar, a.g.e., s. 460.

²⁰⁴ Çufalı, a.g.e., s. 58.

²⁰⁵ İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, **Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri: 24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950**, Cilt 1, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013, s. 412.

²⁰⁶ Neziroğlu, Yılmaz, a.g.e., s. 412-413.

yanlırları düzeltecek, eksikleri tamamlayacak, kusurları uyandıracak ve nihayet Devlet hizmetlerini daha iyiye götürececek bir ruh arayacağız”²⁰⁷ denilmektedir.

Dış politikadaki genel tutumun, komşularla ve diğer uluslarla eşit şartlarda barış içerisinde ilişkiler kurma yönünde olduğu görülmektedir. Programda İngiltere ve ABD ile olan ikili ilişkilerin geliştirilmesi yönünde niyet açıklandıktan sonra Sovyetlerle olan ilişkilerinde yeniden düzeltilebileceğine dair inanç ide edilmiştir.²⁰⁸

Peker hükümetinin ekonomi politikası dönemin liberal ekonomi anlayışına göndermeler yapmakta ancak devletçilik ilkesi tamamıyla reddedilmemektedir. Programın ticaretle ilgili bölümde, Ticaret Ofislerinin kapatılıp serbest döviz sistemini uygulamasına geçileceği ancak bu sistemin kısmi olarak devletin kontrolünde olacağı belirtilmiştir.²⁰⁹ Bu ifadeler dış ticareti serbestleştirme ve devletin ekonomideki rolünü azaltma adına önemli bir adımdır.

Ekonomi alanında bir diğer önemli konu, Türkiye’de ilk büyük devalüasyon kararının 1946 yılında alınmasıdır. Bu devalüasyon “7 Eylül Önlemleri” olarak anılmakta ve Türk parasının değeri dolar karşısında yüzde 117 oranında düşürülerek, 1 doların değeri 130,50 kuruştan 281,50 kuruşa çıkarılmıştır. Recep Peker hükümeti için yapılan devalüasyonun sebebi dış finansman olanaklarından faydalanarak ülkeye döviz girişinin sağlanmasıdır. Ancak o dönemde Türkiye’de 250 milyon dolarlık döviz rezervine sahiptir ve 1946 yılında 100 milyon dolara yakın bir dış ticaret fazlası verildiği belirtilmektedir. Bu veriler ışığında dış yardım arama yoluna gidilmesinin ekonomik bir açıklaması mümkün değildir. Dolayısıyla devalüasyon ve dış yardım arayışının Batı Blok’unda yer alma çabası olarak değerlendirilebilir.²¹⁰

DP’nin devalüasyon kararına karşı tepkisi sert oldu. Alınan kararın zamansız olduğu, ihracat oranlarının artmakta olduğu bir dönemde Türk parasının değerinin düşürülmesinin fiyat artışlarına neden olacağı ve son olarak dış kaynaklı üretim araçlarının maliyetlerinin artışı neticesinde sanayi kalkınmasının zorlaşacağı eleştirileri yapıldı. Bu durum hem ekonomik açıdan iktidarla muhalefet arasındaki

²⁰⁷ Neziroğlu, Yılmaz, **a.g.e.**, s. 414.

²⁰⁸ Neziroğlu, Yılmaz, **a.g.e.**, s. 415-417.

²⁰⁹ Neziroğlu, Yılmaz, **a.g.e.**, s. 418.

²¹⁰ Ulus, **a.g.e.**, s. 351-352.

görüş farklılıklarını yansıtmakta hem de halkın DP ile kurulmakta olan bağıni güçlendirdiğini göstermektedir.²¹¹

1947’de çıkartılan İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkındaki Kanun ile işçi kesimine sendika kurma özgürlüğü verildi. Ancak işçileri sendika kurma özgürlüğü tanıyan bu kanun birçok kısıtlamayı da beraberinde getirmektedir. Kanunda işçilerin grev yapması yasaklanmakta (7. madde), yalnızca Bakanlar kurulu kararı ile uluslararası kuruluşlara dahil olmalarına izin verilmektedir (5. madde).²¹² CHP hem işçilerle iyi ilişkiler kurmak hem de onları kendi düşünceleri doğrultusunda örgütlemek için “İşçi Bürosu” kurdu ve “*Hür Bilek*” adında bir yayın organı çıkarmaya başladı. Bu yayın organı üzerinden işçilere: “*İşçilerin gayesi işverenle mücadele etmek değil, bol üretim ve işçilerin refahı yolunda onlarla iş birliği yapmaktır*” mesajı verilmektedir. CHP’nin bu dönemde işçi sendikalarına maddi yardımda bulunduğu da bilinmektedir.²¹³ Tek parti döneminin katı savunucularından olan Peker’in, yalnızca görünürde özgürlükçü olan Sendika Kanunu, işçi sınıfının talepleriyle uyuşmamaktadır. Grev hakkı 1950 seçimlerine giderken DP seçim programında yer alacaktır ancak CHP seçim programında grev hakkına yer vermemekte ısrar edecektir.

2.5.2. CHP İktidarına Karşı DP Muhalefeti

DP muhalefet safına geçtikten sonra seçim sonuçlarına karşı ilk tepkisini ülke genelinde gerçekleştirdiği protesto mitingleri ile ortaya koydu. İlk miting yaklaşık kırk bin kişinin katılımıyla gerçekleşen İzmir mitingi oldu. Devamında Bursa, Konya, Adana ve Ankara’da seçim sonuçlarını protesto eden mitingler gerçekleştirildi. CHP’nin bu mitinglere karşı tepkisi, *Yeni Sabah* ve *Gerçek* gazetelerinin sıkıyönetim kararıyla kapatılması ile sınırlı kaldı.²¹⁴

DP muhalefeti daha ilk günlerinde sert bir tutum içerisinde olacağının ipuçlarını vermeye başladı. Seçim sonuçlarının mitinglerle protesto edilmesi, Cumhurbaşkanı seçilen İnönü’nün meclise girişinde DP’lilerin ayağa kalkmaması ve Peker hükümetinin güvenoyu istediği oturumda oylamanın ertelenmesi talebinin reddi

²¹¹ Enis Şahin, Bilal Tunç, “Demokrat Parti’nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Siyasi Mücadelesi 1945-1947”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, Yıl 2015, Cilt 1, Sayı 2, s. 53.

²¹² Resmî Gazete, 1946, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6542.pdf>, (24.9.2020.).

²¹³ Çavdar, a.g.e., s.449-450.

²¹⁴ Eroğul, a.g.e., s. 23-24.

sonrasında meclisin terk edilmesi bu sert muhalif tutumun yalnızca birkaç örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.²¹⁵

CHP'nin meclis içerisindeki sert ve antidemokratik tutumu iki parti arasındaki çatışmayı daha marjinal boyutlara taşıdı. DP'nin serbest seçim sistemini ifade eden yeni bir seçim kanunu teklifi CHP tarafından reddedildi. DP'nin yoğun baskılarına rağmen sıkıyönetim kanunu altı ay daha uzatıldı. Ancak muhalefetin en sert tepkisi 1947 bütçe görüşleri sırasında yaşandı. Aralık ayında gerçekleştirilen görüşmelerde iktidar partisi muhalefete karşı tahammülsüz bir tavır sergiledi.²¹⁶

Adnan Menderes, DP'nin sözcüsü olarak seçildi ve bütçe görüşmeleri sırasında parti adına söz aldı. Menderes'in bu konumu, ilerleyen yıllarda parti lideri olmasına önemli katkılar sundu. Menderes, bütçe görüşmeleri yapılırken sert bir söylem kullandı ve iktidar partisi ile olan gerilimi daha da artırdı.²¹⁷ Bütçe görüşmeleri iktidar-muhalefet kutuplaşmasını hat safhaya çıkardı ve Başbakan Recep Peker'in parlamentoda Menderes konuşma yaparken ona hitaben “*maraz bir psikopat ruhun ifadesi*” şeklinde hitabı DP'lilerin meclisi terk etmesiyle sonuçlandı. İnönü'nün arabuluculuk ederek siyasal ortamı yatıştırması ile DP'liler meclise geri dönmeyi kabul etti ancak iktidar-muhalefet ilişkisi kırılgan yapısını korumaya devam etti.²¹⁸ DP'nin bütçe görüşmeleri sırasında meclisi terk etmesi Eroğul'a göre, henüz temelleri yeni atılan demokratik çok partili sistemin karşılaştığı ilk ciddi bunalımdı.²¹⁹

2.5.3. Demokrat Parti'nin I. Büyük Kongresi

7 Ocak 1947'de büyük halk kitlelerinin katılımı ile DP'nin ilk kongresi gerçekleştirildi. Ankara'da 906 delege ve binlerce katılımcının katkılarıyla toplanan kongre 11 Ocak'ta son buldu. Özgürlükçü bir ortamda gerçekleştirilen kongrede herkese eşit söz hakkı verildi ve konuşmalar yapılırken demokratik bir tutum sergilendi.²²⁰ Temsil edilen halkın kongreye katılımıyla da demokratikleşme sürecinde DP adına önemli bir izlenim verildi.

²¹⁵ Eroğul, a.g.e., s. 24-25.

²¹⁶ Çufalı, a.g.e., s. 92-93.

²¹⁷ Şahin, Tunç, a.g.e., s. 52.

²¹⁸ Uslu, a.g.e., s. 373.

²¹⁹ Eroğul, a.g.e., s. 30.

²²⁰ Eroğul, a.g.e., s. 31-32.

Kongrede ön plana çıkan bir diğer olgu, parti içerisinde sertlik yanlısı ve ılımlılar olmak üzere iki farklı kanadın ortaya çıkması ya da görünür bir hal alması olarak gösterilmektedir.²²¹ Bu ikilik ilk defa kongre başkanlığı seçimlerinde ortaya çıktı. Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu ve Kanan Öner'in yarıştıkları kongre başkanlığı seçimlerini İstanbul, İç Anadolu ve Karadeniz delegelerinin desteklediği Öner kazandı. Menderes ve Köprülü'nün de tarafı olduğu Ege bölgesi delegeleri partiyeye Menderes'in hâkim olmasını isterken, İstanbul grubu ise DP İstanbul İl Başkanı olan Öner'in etkinliğini arttırma çabası içerisindeydi.²²²

Kenan Özer kongrede: *“Hiçbir namussuzlukta namuslu yere çıkılmaz. İktidar, seçimlerin ırzına geçmiştir... Demokrat Parti'ye lütfedilen milletvekillerimiz, veled-i zina gibi ortalıkta gezemezler, sine-i millete dönelim ve iktidarın gayrimeşru olduğunu ilan edelim!”*²²³ dedikten sonra büyük bir alkış aldı. Öner ve destekçileri *“İhtilalci Delegeleri”* temsil ederken, Menderes ise Hulisi Köymen ve Refik Şevket'in sözcülüğünde *“Mutediler”*i temsil ediyordu.²²⁴

Menderes söz alarak: *“Biz, demokratik bir mücadele vermek için parti kurduk. Ancak bizim karşıımızdakiler, bizi demokratik yasalar yerine, dağ yasalarıyla yönetmek istediler. Elbette karşı çıkacağız. Ve elbette onlarla yasalar içinde savaştığımız... Ancak yasalar içindeki savaşıma bir netice vermezse, biz onların veballeri paylaşacak değiliz. Biz hukuk atmosferinde demokratik bir mücadele imkânı olmadığını söyler, millete döneriz”*²²⁵ dedi. Karşılıklı söylemlerin ardından Ana Davalar Komisyonu Hürriyet Misakı kararını aldı ve Menderes'in partideki ağırlığı pekiştirilmiş oldu.

Türk siyasi tarihi açısından kongrede alınan en önemli karar Hürriyet Misakı'dır. Dönemin gazeteleri bu kararı Bayar'ın üç isteği olarak: *“Anayasaya uymayan kanunların kaldırılması, seçim kanununun değiştirilmesi, devlet ve parti*

²²¹ Melih Nadi Tutan, “Demokrat Parti Döneminde Demokrasi Anlayışının Değişimi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul 2018, s. 66.

²²² Alpaslan Öztürkci, “Türk Siyasal Tarihinde Demokrat Parti Birinci Büyük Kongresi”, **Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi**, Yıl 2019, Cilt 7, s. 746.

²²³ Mükerrer Sarol, **Bilinmeyen Menderes**, Cilt 1, İnkılap Kitapevi, İstanbul 2014, s. 53.

²²⁴ Sarol, **a.g.e.**, s. 55

²²⁵ Sarol, **a.g.e.**, s. 55.

reisliğinin bir zat uhdesinde birleşmemesi”²²⁶ gündeme getirdi. Hürriyet Misakı kararları üzerine kongrede büyük tartışmalar yaşandı ve ortak bir tutum sergilenerek Özer hariç tüm delegeler tarafından kabul gördü.²²⁷ Metinde temel olarak Türk siyasetinin özgürleştirilmesi hedefleniyor ve bu hedef “Atatürk’ün başladığı işi bitirmek” olarak benimseniyordu.²²⁸ Ancak CHP ve İnönü bu karardan memnun olmadı ve kararı kınadı.²²⁹ Bu metinle DP’nin demokrasi mücadelesine meclis içerisinde devam edeceği kararı alındı ve Türk siyasal hayatı adına önemli bir eşik geçilmiş oldu.

2.5.4. Partili Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün Tavrı ve 12 Temmuz Beyannamesi

DP’nin I. Büyük Kongresi sonrasında iktidar-muhalefet ilişkisi görece iyimser bir görünümdeydi. Ancak 1 Nisan 1947’de Başbakan Peker’in İzmir’de sarf ettiği sözler ilişkileri yeniden kopma noktasına getirecektir. Peker’in DP’nin eleştirdiği Seçim Kanunu ve Sıkıyönetim Kanunlarının gerekliliği üzerinde durması ve İstiklal Mahkemeleri Kanunu’nun dahi yürürlükte olduğunu hatırlatması ilişkilerin gerginleşmesi ile sonuçlandı. Peker’in İzmir konuşmasından bir gün sonra DP ara seçimlere katılmayacağını ilan etti. İçişleri Bakanlığı, ara seçimlerde uygulanmak üzere bir tamim yayınladı. Bu tamimde oyların tasnifi sırasında parti temsilcilerinin sandık başlarında hazır bulunması, seçim tutanaklarının üç kopya halinde tutulması ve bir kopyanın sayımın yapıldığı yerde derhal asılmasını emrediliyordu. Yine de DP seçimlere katılmama kararından vazgeçmedi.²³⁰

Meclis bünyesinde CHP ile DP arasında 1947’nin başından itibaren yoğun tartışmalar yaşandı. Recep Peker’in DP’yi kapatma ve Adnan Menderes’i tutuklatma niyetinde olduğu ancak İnönü’nün bu düşünceleri kabul etmediği belirtilmektedir. Yine aynı dönemde CHP, DP’yi ihtilalci yöntemler kullanmakla ve komünist faaliyetlere karışmakla itham etti. O dönemde İçişleri Bakanlığı görevini yürüten

²²⁶ D.P. Büyük Kongresi Dün Toplandı, *Cumhuriyet Gazetesi*, 08.01.1947., s. 1., Sayı 8043.

²²⁷ Beril Yaşar Teksoy, “Demokrat Parti’de Parti İçi Demokrasi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İzmir 2010, s. 58.

²²⁸ Uslu, a.g.e., s. 373.

²²⁹ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973: Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, Bilgi Yayınları, (3. Baskı), Ankara Eylül 1990, s. 164.

²³⁰ Mustafa Çufalı, *Türk Parlamento Tarihi VIII. Dönem: Dönemlere Genel Bakış, Yasama Faaliyetleri ve Parlamento Kararları*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Cilt 1, Ankara 2012, s. 9.

Şükrü Sökmensüer yaptığı bir konuşmada, DP'nin ve Mareşal Fevzi Çakmak'ın sosyalist faaliyetlere karıştığını iddia etti. Çakmak ve Bayar bu ithamları sert bir dille reddetti ve CHP'nin karalama faaliyetleri sonuçsuz kaldı.²³¹

1946 Genel Seçimlerinden tam bir yıl sonra açıklanan 12 Temmuz Beyannamesi, demokrasinin Türk siyasal sisteminde kalıcı olması adına kritik öneme sahiptir. CHP ve DP arasında bir yıl süreyle sert tartışmalar ve suçlamalar yaşandı ancak bu tartışmalar görece demokratik çerçevede gerçekleştirildi.²³²

Recep Peker Hükümeti ile DP arasındaki gerilim artarken her iki tarafın da uzlaşmadan uzak olduğu belirtilmektedir. İlişkilerin kopma noktasına geldiği noktada İnönü'nün uzlaştırıcı bir kimlikle konuya müdahil olması gerektiğine dair genel bir kanaat oluşmaya başladı. Bu gerilimi düşürmek ve demokratik sınırlar içerisinde iktidar-muhalefet ilişkisini devam ettirmek adına, Üzeyir Avunduk ve Vehbi Koç gibi bazı iş adamları ve Emin Sazak, Mümtaz Ökmen gibi iki partiyi temsil eden siyasi aktörler aracılık rolü üstlendi. 10 Mayıs günü Peker ile Bayar arasında bir görüşme gerçekleştirildi ancak bu görüşmeden olumlu bir sonuç çıkmadı.²³³ Partiler arasındaki girişimlerin sonuçsuz kalması üzerine İnönü ve Bayar arasında 7 Haziran'da başlayıp yaklaşık bir ay süren görüşmeler gerçekleşti. Bu görüşmelerin bazılarında Başbakan Recep Peker de katıldı.²³⁴ İnönü, iki parti arasındaki uzlaşma çabaları olarak niteleyebileceğimiz görüşmelerde hakemlik rolünü üstlendi.²³⁵

Haziran ayında İnönü, Bayar ve Peker arasında gerçekleşen görüşmede Bayar, hükümetin baskısından şikâyet ederek bir dizi talepte bulundu. Çok partili hayatı kalıcı kılmak adına hükümetten: *“sıkıyönetimin kaldırılmasına, Halkevleri ile radyonun tarafsız olmasına, seçim güvenliğine ve hükümet memurlarının partilere tarafsız muamele etmesine dair bir bildiri yayınlamasını istedi.”*²³⁶ Peker ise bu talebi, muhalefete baskı yapıldığı suçlamalarının gerçek olduğu yanlıgısını doğuracağı

²³¹ Şahin, Tunç, *a.g.e.*, s. 59.

²³² Koçak, *a.g.e.*, s. 184-185.

²³³ Eroğul, *a.g.e.*, s.41-42.

²³⁴ Çavdar, *a.g.e.*, s. 462.

²³⁵ Akşin, *a.g.e.*, s. 245.

²³⁶ Karpat, *a.g.e.*, s. 277

endişesiyle reddetti.²³⁷ İnönü bu görüşmeden sonra iktidar ve muhalefet kanadıyla görüşmelerini sürdürdü ve nihayet 12 Temmuz 1947’de bir beyanname yayınladı.²³⁸

12 Temmuz Beyannamesi her iki partinin de tereddütlerini giderecek bir içeriğe sahiptir. İnönü, 12 Temmuz Beyannamesi’nde muhalefet cephesine siyasal varlığını koruma teminatı, iktidara ise kanuni sınırlar içerisinde varlık gösterecek bir muhalefet sözü vermiştir.²³⁹ İnönü’ye göre, hangi tarafın haklı olduğunun bir önemi yoktur.²⁴⁰ Bu durumu: “*Gördüm ki taraflardan hangisinin haklı yahut hangisinin daha evvel karşısını kırmaya başlamış olduğunu aramakta fayda yoktur*”²⁴¹ diyerek açıkça belirtmiştir.

12 Temmuz Beyannamesi muhalefetin siyasal meşruiyetini sağlayan ve devletin iktidar-muhalefet ilişkisinde tarafsız kalacağını ortaya koyan bir metindir.²⁴² Beynamede, DP’nin baskı iddialarının açıkça reddedilmemesi ve özellikle muhalefetin “ihtilalci” olmadığını söylemesi, İnönü’nün üstü kapalı olarak Peker Hükümetine cephe aldığını göstermektedir.²⁴³ Bu durum bir açıdan CHP içerisindeki Devletçi kanadın yenilgiye uğradığı anlamına gelmektedir.²⁴⁴

12 Temmuz Beyannamesi DP cephesinde memnuniyetle karşılandı. 12 Temmuz Beyannamesi Fuat Köprülü’ye göre, tarafsızlığını koruyabilen bir Cumhurbaşkanı’nın samimiyetle aldığı bir karardır.²⁴⁵ Ancak belirtmek gerekir ki DP’nin beyannameye karşı olumlu tutumu bir açıdan partinin aleyhinde sonuçlar ortaya çıkardı. CHP’nin baskıcı ve bazı uygulamalarının antidemokratik olduğu isnadı DP’ye siyasal kazanç getiriyordu. Ancak, İnönü’nün partiler üstü tutumu ile DP’nin bu suçlamaları işlevsizleşti.²⁴⁶

²³⁷ Fehmi Akın, “12 Temmuz Beyannamesi’nin Türk siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 2005, Cilt 7, Sayı 2, s. 95.

²³⁸ Çufalı, *Türkiye’de Demokrasiye...*, s. 106

²³⁹ Karpat, *a.g.e.*, s.281.

²⁴⁰ Akın, *a.g.e.*, s. 98.

²⁴¹ Karpat, *a.g.e.*, s. 280

²⁴² Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin...*, s. 249

²⁴³ Eroğul, *a.g.e.*, s.

²⁴⁴ Uslu, *a.g.e.*, s. 374.

²⁴⁵ Toker, *a.g.e.*, s. 187.

²⁴⁶ Çufalı, *Türk Parlamento...*, s. 10.

Türk siyasal tarihi okumalarında 12 Temmuz Beyannamesi'ne dair farklı yaklaşımların olduğu görülmektedir. Ancak genel olarak beyannamenin çok partili sistemin yerleşmesine katkısı olduğu ve iktidar-muhalefet çatışmasını yatıştırdığı üzerinde ortak bir kanaat bulunmaktadır.²⁴⁷ 12 Temmuz Beyannamesi ile İnönü çok partili sisteme geçiş sürecini tesadüflere bırakmadan kişisel karizmasını kullanarak düzen ve kanunlar çerçevesinde demokrasiye geçiş tercihinde bulundu.²⁴⁸

2.5.5. 12 Temmuz Beyannamesi'nin Demokrat Parti'deki Yansımaları ve Millet Partisi

DP'nin Birinci Büyük Kongresi ve 1947 Şubat'ında bazı DP'lilerin Feyzi Çakmak'ı partinin başına geçirme girişimleri, DP içerisindeki muhalif hareketi ortaya çıkardı. İstanbul İl Başkanı Kenan Özer'in kongre sürecinden başlayarak muhalif tutumlar sergilemesi ve DP'den istifa eden milletvekillerinin Müstakil Grubu adında bir grup kurmaları Millet Partisi'nin (MP) kuruluşunun habercisi olmuştur.²⁴⁹ 12 Temmuz Beyannamesi'nin DP liderleri tarafından memnuniyetle karşılanması, parti içerisindeki muhalefetin tepkisini arttırdı. Aralık 1947'de CHP oylarıyla kabul edilen milletvekili ödeneklerinin arttırılmasına dair kanun, DP'de yeni bir krizin habercisi oldu. DP'nin maaş farklarının partiye aktarılmasını kararı bazı tepkilere yol açtı.²⁵⁰

DP içerisindeki muhaliflerin temel iddiası, parti yöneticilerinin gerçek bir muhalefet partisi olmak istemedikleri yönündeydi.²⁵¹ Parti içi muhalefetin en sert eleştirisi ise DP'nin "Muvazaa Partisi" olduğu ve CHP ile danışıklı dövüş içerisinde olduğuydu. DP'nin, CHP'nin güdümünde bir parti olduğu eleştirisi MP'nin kuruluşundan sonra da sıklıkla ifade edildi. Bu politik iklimde 12 Temmuz Beyannamesi sonrası hem DP'de hem de CHP'de sertlik yanlıları tasfiye edildi.²⁵²

²⁴⁷ Atıl Cem Çiçek, "Türkiye'de Çok Partili Siyasal Hayatın 'Garanti Belgesi': 12 Temmuz Beyannamesi'nin Söylem Analizi", *Current Research in Social Sciences*, Yıl 2018, Cilt 4, Sayı 2, s. 89.

²⁴⁸ Hüseyin Şeyhanhoğlu, "12 Temmuz Beyannamesi'nin Siyasi Etkileri ve Önemi Siyasal Hayatımızda Çatışma Çözümüne Bir Başarı Örneği", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 2012, Cilt 2, Sayı 16, s. 90.

²⁴⁹ Şahin, Tunç, *a.g.e.*, s. 59.

²⁵⁰ Adem Çaylak, "1946-50 Arası Dönemde Müfrit Muhafazakar Demokratlar ve Türk Demokrasinin Almış Olduğu Biçim", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Yıl 2007, Cilt 62, Sayı 1, s. 31.

²⁵¹ Karpat, *a.g.e.*, s. 302.

²⁵² Çavdar, *a.g.e.*, s.

MP'ni doğuran sürecin Türk siyasal hayatında önemli bir kırılma yarattığı belirtilmektedir. DP'nin parti içi muhalefete karşı hoşgörüsüz tavrı iktidar yıllarında muhalefet partilerine karşı da benzer tutumlar sergileyeceğinin habercisi olmuştur. Bir başka önemli nokta, Türk demokrasisi içerisinde hayat bulmuş partilerin iç disiplin adına muhalif çıkışları susturmasının gelenekselleşmesine öncülük etmesidir.²⁵³ Bu tahammülsüzlüğün CHP'den DP'ye miras kaldığı açıktır ancak çok partili hayata geçiş ile birlikte DP'den beklenen demokratik tutumun gösterilememesi hayal kırıklığı olarak karşımıza çıkmaktadır.

MP, 20 Temmuz 1948'de DP'den ayrılan ve kendilerini DP içerisindeki liberaller olarak tanımlayan kişiler tarafından kuruldu.²⁵⁴ Kurucuları arasında Mareşal Fevzi Çakmak, Osman Bölükbaşı ve Kenan Öner gibi DP'de sertlik yanlıları olarak bilenen siyasiler yer almaktadır. Ancak genel kanaatin aksine MP yalnızca DP'den ayrılan siyasilerin kurduğu bir parti değildir. CHP'de uzun yıllar siyaset yapan Yusuf Hikmet Bayur ve asker kökenli Sadık Aydoğan gibi siyasiler de MP'nin kuruluşunda rol aldı.²⁵⁵

MP'nin programı CHP ve DP programları ile benzerlik taşımaktadır. Cumhuriyetçilik ve Milliyetçilik vurgusu ağır basarken, liberallik söylemi de programda işlenmekteydi. Demokrasinin vazgeçilmez unsuru milli irade ve dünyada o dönemde çokça kullanılan insan hakları savunuculuğu yapılmaktaydı. Dini ve geleneksel değerlere saygı duyulacağı belirtilmekteydi. Dikkat çeken önemli bir farklılık ise halk tarafından seçilmiş bir Ayan Meclisinin kurulması gerektiğine dair beyanattı.²⁵⁶

MP, çok partili sisteme geçişi gerçeklikten uzak ve yalnızca Batı'ya demokratik rejim izlenimi vermek için göstermelik bir muhalefete izin verilmesinden ibaret saymaktadır.²⁵⁷ Partinin bu söylemi DP'yi “muvazaa partisi” olmakla

²⁵³ Çufalı, **a.g.e.**, s. 123.

²⁵⁴ Karpat, **a.g.e.**, s.507.

²⁵⁵ Alihan Limoncuoğlu, “Türkiye’de Üçüncü Yolun Başı; Millet Partisi (1946)”, **Akademik Hassasiyetler**, Yıl 2018, Cilt 5, Sayı 10, s. 147.

²⁵⁶ Çufalı, **a.g.e.**, s.126.

²⁵⁷ Çaylak, **a.g.e.**, s.28.

suçlamasının altında yatan temel sebeptir. Ancak bu söylem halk kitlelerinde karşılık bulmadı ve MP deneyimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.²⁵⁸

2.5.6. Recep Peker Hükümetinin Sonu ve Cumhuriyet Halk Partisi'ndeki Değişim

Cumhurbaşkanı İnönü'nün iktidar-muhalefet geriliminde ortaya koyduğu tutum hem CHP içerisinde hem de hükümette krize yol açtı.²⁵⁹ İnönü'nün uzlaştırıcı tavrı 12 Temmuz Beyannamesi sonrası da devam etti. *Tasvir* ve *Yeni Sabah* gazetelerinin sıkıyönetim kararı ile kapatılması, İnönü-Peker çatışmasını geri dönülmez bir noktaya taşıdı.²⁶⁰

4 Ağustos'ta İnönü ile Peker arasında gerçekleştirilen görüşmede Peker, 12 Temmuz Beyannamesi uygulayacak kudreti kendisinde göremediğini bildirdi. İnönü, Başbakan Peker'e Meclisin açılacağı tarihe kadar görevde kalmasını tavsiye etti. Meclis 25 Ağustos'ta açıldıktan sonra Peker, 26 Ağustos ve 4 Eylül'de iki güven oylaması yaptı. Birinci oylamada 34 ikinci oylamada ise 47 güvensizlik oyu verilmesi üzerine, Peker 7 Eylül tarihinde Başbakanlıktan istifa etti. İstifanın görünürdeki sebebi İçişleri Bakanı Hüsrev Göle ile olan anlaşmazlıktı ancak perde arkasında İnönü-Peker çekişmesinin olduğu bilinmektedir.²⁶¹

12 Temmuz Beyannamesi'nin yayınlanması ve Peker Hükümetinin istifası sonrasında CHP'nin tek parti döneminden kalma devlet-parti bütünleşmesinin etkileri azalmaya başladı. CHP'nin 1947'de gerçekleşen VII. Büyük Kurultayında parti ideolojisindeki devrimci fikirler görece törpüldü. Parti başkanlığı ile Cumhurbaşkanlığının ayrıldı ve CHP il başkanlarının illerde valilik görevini yerine getirmesi uygulamasına son verildi.²⁶² CHP'nin çok partili sisteme uyum sağlama çabaları 1950 seçimlerine kadar devam etmiştir ancak bu çabalar iktidarda kalmak için yeterli olmamıştır.

CHP için 1947 kurultayı, tek parti alışkanlıklarını kısmi olarak terk edilmesini ve çok partili sisteme uyum sağlama sürecini temsil eder. Tek partili dönemlerin aksine

²⁵⁸ Çufalı, a.g.e., s. 127.

²⁵⁹ Lewis, a.g.e., s. 410.

²⁶⁰ Çufalı, a.g.e., s. 11.

²⁶¹ Çufalı, *Türkiye'de Demokrasi*, s. 108-109.

²⁶² Şeyhanlioğlu, a.g.e., s. 93-94.

1947 kurultayına asker ve bürokratların katılımı gerçekleşmediği görülmektedir. Bu durum CHP'nin devlet aygıtından farklı bir kurumsal yapıda olduğu ve devlet-parti bütünleşmesini terk etme çabası, CHP'nin halkın varlığını kabullenmesi açısından kayda değer bir gelişmedir.²⁶³

1947 kurultayının CHP'nin din algısında önemli değişikliklere yol açtığı görülmektedir. Kurultayda gündeme alınan konular, laiklik anlayışının gözden geçirilmesi, din eğitiminin okullarda zorunlu eğitim kategorisine alınması ve İlahiyat Fakültelerinin açılması olarak sıralanabilir. Kurultayda Sinop Delegeesi Vehbi Dayıbaş'ın din eğitiminin okullarda okutulması adına: *“Hurâfat anlaşılmış ve inkılap benimsenmiş olduğuna göre, Milli Eğitim Bakanlığı'na tanzim edilecek bir programla, ilk okulda çocuklarımıza din esasları hakkında bilgi vermenin zararlı olmadığı gibi, ahlâki büyük faydalar tevliid edeceğine kuvvetle inanıyorum”*²⁶⁴ ifadelerini kullanması CHP'nin kurultaydaki algısını yansıtmaktadır.

Laiklik konusunun kurultayda sert tartışmalara yol açtığı belirtilmektedir. Parti içerisindeki gelenekçiler laiklik ilkesinin yumuşatılmasını teklif etti. Ancak buna karşı çıkan ve laikliği seküler boyutta kabul eden bir başka grup vardı. Kurultayda gelenekçilerin talebi delegeler arasında karşılık buldu ve laiklik politikasını yumuşatma kararı alındı. Bu kararla paralel olarak, kurultay sonrası 20 Mayıs 1948'de Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde İmam Hatip Kurslarının açılmasına ve 25 Kasım 1948'de seçmeli olarak İlkokullarda din dersleri konulmasına karar verildi. Şemsettin Günaltay'ın Başbakan olması ile CHP içerisinde dini açılım devam etti. 4 Haziran 1949'da İlahiyat Fakülteleri ve 1 Mart 1950'de türbeler açıldı.²⁶⁵

CHP'nin tek parti dönemi alışkanlıklarını terk etmesi ve yeni siyasal sistemi kabul etmesi önemli bir gelişmedir. Ancak CHP'nin bu tutumu 1950 seçimlerinde iktidarda kalmak için yeterli olmamıştır. CHP'nin samimiyeti şüpheli halka inme politikası, zihinlerde yer edinen tek parti hafızasını silmeye yetmemiştir.

²⁶³ Hakan Uzun, “İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 Olağan Kurultayı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2012, Cilt 12, Sayı 25, s. 111.

²⁶⁴ Cemil Koçak, *Demokrat Parti Karşısında CHP: Bir Muhalefetin Analizi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 69.

²⁶⁵ Murat Kılıç, “Tek Parti Döneminde Milliyetçilik ve CHP'nin Yedinci Büyük Kurultayı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2012, Cilt 12, Sayı 24, s. 199.

2.6. CUMHURİYET HALK PARTİSİ DÖNEMİ DIŞ POLİTİKA (1946-1950)

CHP'nin II. Dünya Savaşı sonrası devletçilik anlayışından vazgeçerek liberal politikalar üretmeye başladığı belirtilmektedir. 1930-1945 yılları arası uygulanan devlet eliyle sanayileşme politikaları, 1946 yılından sonra yerini serbestleşmeyi temel alan ekonomi politikalarına bıraktırmıştır. Bu anlamıyla DP'nin 1950 sonrası iktidar yıllarında uyguladığı serbest ekonomi politikasının ve ABD güdümünde bağımlı dış politikanın, CHP hükümetleri döneminde başlatıldığı görülmektedir.²⁶⁶

Ekonomik anlamda liberalleşme, 1946 sonrası ithalatta serbestleşme ile başlatıldı. Bu dönemde, dış açıklar veren ve dış yardım, kredi ve yabancı sermayeye bağımlı büyüyen bir ekonominin temeli atıldı. Bu durum dış kaynaklara bağımlı bir kalkınma anlayışını beraberinde getirdi.²⁶⁷ Az gelişmiş ülkeler kategorisinde yer alan Türkiye, ABD öncülüğünde kurulan yeni politik-ekonomik dünya düzeninin bir parçası olmak için istekli bir tavır sergiledi. Bu tavır henüz çeyrek yüzyıl önce emperyalizme başkaldırmış ve bağımsızlığı ve ulusal egemenliği temel değerleri olarak kabul eden Kemalist ideolojinin yadsınması anlamı taşımaktadır.²⁶⁸ Ekonomik bağımlılığın beraberinde siyasal bağımlılığı getirdiği görülmektedir. DP'nin iktidarda olduğu dönemde ABD hegemonyasında şekillenen dış politikanın temelleri CHP'nin savaş sonrası uyguladığı politikalarla atıldığı anlaşılmaktadır.

ABD ile Türkiye arasında 1945 yılında imzalanan “*Karşılıklı Yardım Anlaşması*” iki ülke arasındaki ilk ikili anlaşmadır. Her ne kadar yardım anlaşması olarak tanımlanmış olsa da Türkiye'ye ağır yükümlülükler yükleyen bir anlaşmadır. İkinci anlaşma ise Şubat 1947'de 4882 sayılı kanun maddesiyle yürürlüğe giren ve karşılığında Türkiye'ye 10 milyon dolarlık kredi verilen anlaşmadır. Türkiye bu anlaşma ile ABD'nin hizmet dışına çıkardığı malzemelerini satın almayı taahhüt etmektedir. 12 Temmuz 1947'de imzalanan “Askeri Yardım Anlaşması” ise önceki anlaşmalarının bir devamı niteliğindedir. Bu anlaşmaya göre Türkiye satın aldığı

²⁶⁶ Uslu, a.g.e., s. 349.

²⁶⁷ Uslu, a.g.e., s. 351.

²⁶⁸ Metin Aydoğan, *Türkiye Üzerine Notlar 1919-2015*, Pozitif Yayınları, (36. Baskı), İstanbul 2015, s. 150-151.

askerî teçhizatı ABD'nin izni olmadan kullanamaması Askerî Yardım Anlaşması'nın en çarpıcı yükümlülüğü olarak görülmektedir.²⁶⁹

CHP iktidarının son döneminde (1945-1950) ABD'nin güdümünde yeni bir dış politik tutumun temelleri atılmıştır. Bu bağımlı dış politika tercihi DP'nin iktidar yıllarında uygulamaya koyduğu dış politikayı şekillendirmiştir. ABD'ye olan bağımlılığın askerî alanla sınırlı kalmayıp 1949'da imzalanan "Eğitim ile İlgili Anlaşma" ile sosyal alanları kapsayacak şekilde genişletildiği görülmektedir. CHP'nin başlattığı ABD temelli bağımlı dış politik tutumu DP tam anlamıyla sahiplenip iktidar yıllarında uygulamaya koymaktan çekinmeyecektir. DP ile devam ettirilen bu tutum zamanla partiler üstü bir boyut kazanarak devlet politikası haline gelmiştir.²⁷⁰

2.6.1. IMF ve Dünya Bankasına Üyelik Süreci

II. Dünya Savaşı sonra ermeden hemen önce 1944 yılında "Bretton Woods" sistemi ile dolar dünya parası olarak tanımlandı ve ulusal paraların değerleri ABD doları üzerinden saptanmaya başlandı. Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası bu sistem çerçevesinde hayata geçirilen uluslararası örgütlerdir. Bu iki kuruluş, korumacı politikaları terk eden ulusların serbest küresel ticaretine ve uluslararası sermaye akışına istikrar kazandırma amacı taşımaktadır.²⁷¹ Daha açık bir ifadeyle IMF'nin temel amacı uluslararası ticaretin sürdürülebilir olması adına nakit para akışının düzenlenmesinde dünya piyasasına yardımcı olmaktır.²⁷² Dünya Bankası ise ülke ekonomilerinin temel problemlerine çözüm üretmek adına hem devletlere hem de özel sektöre uzun vadeli krediler sunan bir kurumdur.²⁷³

Türkiye savaş sonrasında Batı Blok'unda yer alarak, dış politikada küresel kapitalist serbest ticarete dâhil olmak için 1947'de IMF ve Dünya Bankasına üye olma

²⁶⁹ Aydoğan, a.g.e., s. 150-154.

²⁷⁰ Aydoğan, a.g.e., s.

²⁷¹ Uslu, a.g.e., s. 350.

²⁷² Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkilere Giriş**, MKM Yayıncılık, (3. Baskı), Bursa 2013, s. 128.

²⁷³ Baskın Oran, "1945-1960 Batı Bloku Ekseninde Türkiye 1", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-1980**, Cilt 1, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, (15. Baskı), İstanbul 2009, s. 482.

tercihinde bulundu. Ancak bu tercihler kaçınılmaz olarak Türkiye'nin dış politikada bağımsızlık haklarını tehdit etmeye başladı.²⁷⁴

2.6.2. Truman Doktrini ve Marshall Planının Türk Dış Politikasına Etkisi

II. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere'nin siyasal-ekonomik etki alanını sınırladı ve Doğu Avrupa'da desteklediği Türkiye ve Yunanistan'ı ABD'nin inisiyatifine bıraktı. Özellikle Yunanistan'da var olan iç savaş, İngiltere ve ABD'de sosyalist rejimlerin Avrupa'nın Doğu Bloğunda yerleşmesi endişesini yaratmaktaydı. Türkiye'nin ABD'nin etki alanından çıkması ise ABD'nin Orta Doğu'da etkisizleşmesi anlamına gelmekteydi. İngiltere'nin Türkiye ve Yunanistan'a yaptığı ekonomik yardımları kesmesinin ardından, 1 Nisan 1947'de ABD bu yardımları her iki ülkeye de verme kararı aldı.²⁷⁵ Tasarı 9 Mayıs 1947'de Temsilciler Meclisi tarafından onaylanıp 22 Mayıs'ta Başkan Truman tarafından imzalandı ve 23 Mayıs 1947'de yürürlüğe girdi.²⁷⁶

Yasa ile ABD Başkanına, Türkiye ve Yunanistan'a mali yardımlarla birlikte bilgi ve askerî teçhizat yardımı verme yetkisi tanınmış oluyordu. Yasada dikkat çeken bir husus, Türkiye ve Yunanistan'ın egemenlik haklarını sınırlayan ibarelere yer verilmesidir. Yardımların ABD Başkanının onayı olmadan ve tahsis amacı dışında kullanılamayacağı belirtilmektedir. Verilen yardımların uygun kullanılıp kullanılmadığını denetlemek için ABD'nin denetçi yollaması ve bu denetçilere her türlü bilginin temin edilmesi güvence altına alınmaktadır.²⁷⁷

Peker Hükümeti ve Türk Kamuoyu Truman Doktrini olarak adlandırılan bu yardıma karşı olumlu bir tutum içerisinde oldu. Türkiye için bu yardımlar, hem komünizm tehdidi altında olan ülkenin siyasal yalnızlığına son verilmesi hem de ekonomik kalkınma ve ordunun modernize edilmesi anlamı taşıyordu. Yardımların

²⁷⁴ Aydoğan, a.g.e., s. 151.

²⁷⁵ Barış Ertem, "Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 2009, Cilt 12, Sayı 21, s. 387.

²⁷⁶ Eminoğlu Malkoç, "Türk Basınında Truman Doktrini ve Türkiye Amerikan Yardımları (1947-1950)", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Yıl 2006, Cilt 0, Sayı 9, s. 99-100.

²⁷⁷ Mahmut Akkor, "II. Dünya Savaşının Sonu ve Truman Doktrini'nin Ortaya Çıkışı", **Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl 2017, Cilt 2, Sayı 2, s. 9.

CHP için anlamı ise ekonomik getirisinden daha çok savaş yıllarında zedelenen prestijini yeniden onarma beklentisiydi.²⁷⁸

Truman Doktrini çerçevesinde Türkiye'ye gönderilmesi planlanan 100 milyon dolarlık yardımın ne kadarının gönderildiği kesin olarak bilinmemekle beraber, kısıntıya gidildiği ve yalnızca 69 milyon dolarlık yardımın verildiği belirtilmektedir.²⁷⁹

ABD'nin II. Dünya Savaşı sonrasında yayılmacı bir politika izlediği görülmektedir. Az gelişmiş bir ülke olan Türkiye'yi etki alanına alarak iki temel amacı gerçekleştirme niyetinde olduğu açıktır. Bunlardan ilki Avrupa ve Türkiye için tehdit olarak gördüğü sosyalist düşüncelerin yayılmasını önlemektir. İkincisi ise Türkiye'nin coğrafi konumunun ayrıcalıklarını kullanarak Sovyetlere karşı Türk topraklarının kullanılmasıdır. Ayrıca Türkiye'nin ileri karakol olarak kullanılması ABD'nin Orta Doğu'daki çıkarlarının korunması noktasında önem arz etmektedir.²⁸⁰ Sonuç olarak Truman Doktrini çerçevesinde verilen yardımların karşılıksız olmadığı ve çıkar ilişkisine dayandığı anlaşılmaktadır.

II. Dünya Savaşı Avrupa için ekonomik yönden büyük bir yıkımı beraberinde getirdi. ABD ise savaş sonrası yeni dünya düzeninde ekonomik ve askerî yönden lider ülke konumuna geldi. Bu dönemde dünyadaki altın rezervlerinin yaklaşık %70'i ve dünyadaki sanayi üretiminin %40'ı ABD'nin elinde bulunmaktaydı. Pazar arayışı içinde olan ABD dikkatini Avrupa'ya verdi ve Marshall Planlı gündeme geldi.²⁸¹

Marshall Planının ABD için temelde iki hedefi olduğu belirtilmektedir. İlki Avrupa'nın sosyalizm ve Sovyet tehdidine karşı korunması, ikincisi ise Avrupa'nın ABD ekonomisi için pazar haline getirilmesidir.²⁸² ABD Dışişleri Bakanı George Marshall, Haziran 1947'de Avrupa'nın yeniden kalkınması gerektiği ve ABD'nin bu kalkınmaya destek vereceği söylemini dünya gündemine taşıdı. Avrupa'nın ekonomik ihtiyaçlarını saptamak üzere 12 Temmuz 1947'de Paris'te toplanan ve Türkiye dahil

²⁷⁸ Levent Kalyon, "Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz", **Güvenlik Stratejisi Dergisi**, Yıl 2010, Cilt 6, Sayı 11, s. 13.

²⁷⁹ Ertem, **a.g.e.**, s. 390.

²⁸⁰ Kalyon, **a.g.e.**, s. 16.

²⁸¹ Yusuf Çınar, "Modernleşme ve Bağımlılık Teorisi Ekseninde Marshall Yardımı ve Türkiye", **Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 2018, Cilt 16, Sayı 2, s. 330-331.

²⁸² Çınar, **a.g.e.**, s. 332.

16 Avrupa ülke temsilcisinin katılımı ile ABD'nin isteği doğrultusunda Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı adında bir örgüt kuruldu. 16 ülkenin ortaklaşa hazırladıkları rapor ABD'ye sunuldu. Ancak Türkiye'nin 651 milyon dolarlık yardım talebi ABD tarafında karşılık bulmadı. Buna sebep olarak Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'na fiili olarak katılmaması ve ekonomisinin diğer Avrupa ülkelerine göre iyi durumda olması gösterildi.²⁸³

Türkiye'nin Marshall Planı'na dahil edilmemesi üzerine ABD ile doğrudan temasa geçilerek yardım talebi yenilendi. Aynı dönemde ABD Ankara Büyükelçiliği Türkiye'nin talepleriyle örtüşen bir rapor hazırlayarak ABD Dışişlerine iletti. ABD tarafı yeni talebi dikkate aldı ve Türkiye'nin Marshall Planı'na dahil edilmesi kararını verdi.²⁸⁴ Türkiye 4 Temmuz 1948'de ABD ile "Ekonomik İşbirliği Anlaşması" imzalayarak Marshall Planı'na dahil oldu. CHP için bu anlaşma, Türkiye'nin modernleşmesi ülküsüne bir adım daha yaklaşması anlamı taşımaktadır. DP benzer bir tutum göstererek anlaşmayı memnuniyetle karşıladı.²⁸⁵

Marshall Planı çerçevesinde yardım alan Batı Avrupa ülkeleri 1947-1949 yılları arasında tek taraflı bağımlılık dönemi yaşamış ancak sonraki yıllarda ABD ile karşılıklı bağımlılık ilişkisi içerisine girmiştir. Türkiye gibi savaş öncesinde sanayileşmemiş ülkeler ise Plan dahilinde büyüme yaşamış ancak tarım ülkesi olmaktan öteye geçemeyip ABD ile tek taraflı bağımlılık ilişkisini devam ettirmiştir.²⁸⁶

2.7. TEK PARTİ İKTİDARININ SONU

Recep Peker'in istifasından sonra 10 Eylül 1947'de Hasan Saka'nın Başbakanlığında yeni hükümet göreve başladı. Saka Hükümetinin programında; demokrasinin olgunlaşma sürecinin devam ettirileceği, bürokrasinin ve emniyet kuvvetlerinin halka daha iyi hizmet edeceği, aşırı sağ ve sol gruplara karşı gerekli tedbirlerin alınacağını belirtilmektedir. Bununla beraber çiftçilerin devlet arazileri üzerinden toprak sahibi yapılacağı ve serbest girişimin önünün açılacağı ifade

²⁸³ Ertem, *a.g.e.*, s. 391.

²⁸⁴ Ertem, *a.g.e.*, s. 392.

²⁸⁵ Tolga Tören, "Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı: Türkiye Örneği", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul 2006, s. 117.

²⁸⁶ Çınar, *a.g.e.*, s. 335.

edilmektedir.²⁸⁷ Yeni hükümet programının, CHP'nin o dönemdeki dönüşümüyle paralel olarak, serbest piyasa anlayışını savunan ve demokratikleşmeyi hedefleyen bir program olduğu anlaşılmaktadır.

Saka Hükümetinin göreve başlaması ile iktidar ile muhalefet arasında iyi ilişkiler gelişmeye devam etti. İnönü'nün 14-26 Eylül tarihlerinde yaptığı geziye DP Milletvekili Nuri Özsan'ı davet etmesi ve bazı DP il teşkilatlarını ziyareti var olan iyimser havayı daha da pekiştirdi. Buna karşılık DP cephesinde Bayar, iyimser tavırların ve açıklamaların yalnızca söylemde kaldığını iddia etti.²⁸⁸

İktidar ile muhalefet arasında uzun süre tartışmalara yol açan Seçim Kanunu bu dönemde değiştirildi. 9 Temmuz 1948'de yürürlüğe giren kanuna göre, gizli oy-açık sayım ilkesi benimsendi. Ancak DP yapılan değişiklikleri yetersiz bularak seçim güvenliğinin olmadığı iddiasını ileri sürdü. Benzer bir tutumla DP, 17 Ekim 1948'de yapılan ara seçimleri protesto etti ve seçimlere katılmama kararı aldı. Saka Hükümeti iktidar ve muhalefetin yetersizlik suçlamaları üzerine istifa etti.²⁸⁹

Hasan Saka'nın istifası üzerine İnönü, Başbakanlık görevini 16 Ocak 1949'da Şemsettin Günaltay'a devretti. Günaltay Başbakan olarak mecliste yaptığı ilk konuşmada: *"Bir tarihçi sıfatıyla sizi temin ederim ki, bu memleketin istikbali için yegane çare, sağlam esaslara müstenid bir demokrasi kurulması ve işlemesidir"*²⁹⁰ diyerek muhalefet ile iyi ilişkiler kuracağını izlenimini verdi.

Günaltay'ın Başbakanlık görevine getirilmesi muhafazakâr çevreleri temsil ettiği iddiasında olan DP ve MP'ne karşı, CHP'nin muhafazakarlık açılımı olarak değerlendirildi. Günaltay'ın göreve gelişinin hemen ardından Şubat 1949'da ilk okullarda din dersinin seçmeli ders olarak okutulmaya başlanması, CHP'nin muhafazakâr açılımına örnek olarak gösterilmektedir. Muhafazakârlık açılımı 1950 seçimlerine kadar devam etti. Bu açılımlardan bazıları; Haziran 1949'da Osmanlı Haneden üyesi kadınların Türkiye'ye geri dönüşüne izin verilmesi, 1949'dan sonra CHP iktidarının sonuna kadar İmam hatip kurslarının açılması, Ankara Üniversitesi'ne

²⁸⁷ Çufalı, a.g.e., s. 109.

²⁸⁸ Çufalı, a.g.e., s. 111-112.

²⁸⁹ Uslu, a.g.e., s. 377.

²⁹⁰ Çavdar, a.g.e., s. 462.

bağlı İlahiyat Fakültesi'nin Ekim 1949'da kurulması ve son olarak sanat değeri taşıyan türbelerin Mart 1950'de ziyarete açılmasıdır.²⁹¹ Yine bu dönemde 4 Mayıs 1949'da İstiklal Mahkemeleri'nin kaldırılması, demokratikleşme ve muhalefete alan açma konusunda önemli bir adım olarak görülmektedir.²⁹² Günaltay'ın uyguladığı liberal politikaların olumlu karşılandığı ve halkın CHP'ne karşı düşmanca tutumunda yumuşama yarattığı belirtilmektedir.²⁹³

DP'nin 20 Haziran 1949'da İkinci Büyük Kongresi toplandı. Bir yıl önce parti içi muhalefetin tasfiyesi ve sonrasında MP'nin kurulması ile sonuçlanan süreç DP'nin kongrede birlik görüntüsü verme zorunluluğunu ortaya çıkardı. Eroğul'a göre, biçimsel demokrasinin yerleşmesi adına İkinci Büyük Kongre Türk demokrasisi ve DP için önem arz etmektedir.²⁹⁴

II. Büyük Kongrede dikkat çeken önemli bir değişiklik, seçimlerde aday gösterilecek milletvekillerinin %80'inin parti örgütü, %20'nin ise Genel İdare Kurulu tarafından seçilmesi kararıdır.²⁹⁵ Bir diğer önemli karar ise "Milli Tenasüt Andı olarak ifade edilen karardır. Tenasüt Andı: *"Vatandaşın temel hak ve hürriyetini kullanması veya milli egemenliğin yerine getirilmesini herhangi bir şekilde eğeleyecek kanun dışı yollara başvurulmamasını istiyor, aksi yolda hareket edenlerin milletin husumetine maruz kalacağını bildiriyordu."*²⁹⁶ CHP bu andı Milli Husumet Andı olarak tanımladı ve büyük bir tepki gösterdi. Milli Tanasüd Andı iki parti arasında 1950 seçimlerine kadar sürecek yeni bir tartışma yarattı.

16 Şubat 1950'de yeni seçim kanunu kabul edildi. Kanun kapsamında seçim kurulu başkanlıklarına yargıçların getirilmesi ile seçimlerin yargısal denetimi sağlanmış oldu. Önemli bir diğer değişik ise seçim propagandasına serbestlik getirilmesidir. Ancak basit çoğunluk kuralı DP'nin itirazlarına rağmen değiştirilmedi

²⁹¹ Uslu, **a.g.e.**, s. 377-378.

²⁹² Çufalı, **a.g.e.**, s. 133.

²⁹³ Karpat, **a.g.e.**, s. 316.

²⁹⁴ Eroğul, **a.g.e.**, s. 61.

²⁹⁵ Eroğul, **a.g.e.**, s. 63.

²⁹⁶ Çufalı, **a.g.e.**, s. 136.

ve her ili seçim çevresi olarak gören sistem yeniden kabul edildi.²⁹⁷ Ayrıca seçim kanunu partilerin radyodan eşit şartlarda faydalanmasını ön görüyordu.²⁹⁸

DP' seçimlere kadar yüksek gerilimli bir atmosfer yaratma çabası içerisinde oldu. Sürekli olarak CHP'nin baskıcı rejiminden ve halkın ekonomik sorunlarından söz eden bir söylem kullandı.²⁹⁹ DP seçim kampanyasında özellikle ekmek ve özgürlük soyutlaması üzerinden halkın birincil istekleri üzerinde durdu. Buna karşılık CHP'nin, tek parti yıllarından kalma alışkanlıkları sürdürmeye devam ettiği ve halkın taleplerini doğru değerlendirememeye yanlılığına düştüğü görülmektedir.³⁰⁰

2.7.1. 14 Mayıs 1950 Seçimleri

14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlere katılım %88 olarak gerçekleşti.³⁰¹ Seçim sonuçlarına göre, DP %53,3 oy oranı ile meclisin %84'üne denk gelen 408 milletvekilliği, CHP ise %39,9 oy oranı ile 69 milletvekilliği kazandı.³⁰² Millet Partisi ise yalnızca 1 milletvekili ile meclise girdi. Basit çoğunluk sistemi sayesinde DP ezici bir çoğunluk sağladı ve bu sistemi 1954 ve 1957 seçimlerinde de değiştirmeden uygulamaya devam etti.

Mete Tunçay'ın ifade ettiği üzere: *"DP'nin temsil ettiği taşra küçük burjuvazisinin, Batı Anadolu'daki büyük toprak sahipleri ve tüccarlarla yaptığı ittifak, köylülüğün önemli bir kesimini de peşinde sürükleyerek, bürokrasinin önderliğindeki geleneksel CHP tabanını yenilgiye uğratmıştır."*³⁰³ Bu yorum dikkate değerdir ancak 27 yıllık CHP iktidarının sona ermesi ve demokratik yollarla iktidar değişikliğinin yaşanması Türk modernleşmesi için çok daha fazla anlam taşımaktadır. Türk siyasal hayatı için fiili olarak 1876 yılında başlayan parlamento serüveni, Cumhuriyetle birlikte yeni bir aşamaya geçmiş ve çok partili hayatın getirdiği özgür siyasal

²⁹⁷ Şirin Tekeli, "Cumhuriyet Dönemi Seçimler", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Yay.: Murat Belge, Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 1803.

²⁹⁸ Çavdar, a.g.e., s. 463.

²⁹⁹ Ahmad, a.g.e., s. 49.

³⁰⁰ Çavdar, a.g.e., s. 463-364.

³⁰¹ Lewis, a.g.e., s. 417.

³⁰² Tekeli, a.g.e., s. 1803.

³⁰³ Mete Tunçay, "Siyasal Gelişmenin Evreleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Yay.: Murat Belge, Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 1977

örgütlenme ile ilk defa yerleşik demokratik modern siyasal rejime geçiş fırsatı yakalanmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 1950-1960 DÖNEMİ TOPLUMSAL YAPI VE DEMOKRAT PARTİ POLİTİKALARININ TÜRK MODERNLEŞMESİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

3.1. DEMOKRAT PARTİ HÜKÜMETİ VE İKTİDARA GEÇİŞ

CHP ve DP için 14 Mayıs 1950 Genel Seçimleri beklentilerin dışında sonuçlandı. CHP seçimler öncesinde iktidarda kalacağına dair kesin bir inanç içerisindeydi. Bu sebeple CHP, seçim kanununda yer alan çoğunluk sistemini muhafaza ederek seçimlere girdi.³⁰⁴ Ayrıca ülkeyi yönetme noktasında yetersiz olarak görülen DP'nin muhalefette kalması gerektiği iddiası seçim dönemi boyunca parti tarafından işlendi. Bu yetersizlik söylemi CHP'nin seçim propagandasına da yansdı: “Onları da Deneyelim Deme”, “Deneme Zamanında Değiliz” gibi afişler parti tarafından kullanıldı.³⁰⁵

DP’de seçimler öncesinde iktidarı elde etme beklentisi yoktu. Parti mensuplarında oyların arttırılacağına dair bir inanç vardı; ancak, iktidarı CHP’den devralmak beklentilerin dışındaydı.³⁰⁶ Celal Bayar: “İktidara geldiğimiz zaman neler yapacağımızı, hangi hizmetleri öncelikle değerlendireceğimizi biliyordum ama Cumhurbaşkanı kim olur kabineyi kim kurar, kimler girer, bunları düşünmemiştim”³⁰⁷ demiştir. Bu açıklama DP’nin seçimlere dair beklentisinin en net ifadesidir. Her siyasal parti gibi DP’de iktidar adayydı ve bunun gereklerine göre politika üretti ancak DP’nin tek başına iktidarı elde edeceğine dair bir beklentisi yoktu. Yine de belirtmek gerekir ki aksi yönde iddialarda mevcuttur. Buna göre DP’nin önde gelenlerinin tam bir zafer beklentisi içinde olduğu belirtilmektedir.³⁰⁸ Genel kanaat her iki partinin de ortaya çıkan sonuçları beklemediği yönündedir. Hem CHP hem de DP yeni konumlarına ve sorumluluklarına hazır bir durumda değildi. Bu hazır olmama durumu dönem boyunca iktidar-muhalefet ilişkilerini derinden etkiledi.

³⁰⁴ Tevfik Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi: 1950’den Günümüze**, İmge Kitabevi Yayınları, (3. Baskı), Ankara 2019, s. 15.

³⁰⁵ Demirel, **a.g.e.**, s. 97-98.

³⁰⁶ Mete Kaan Kaynar, “Türkiye’nin Ellili Yılları Üzerine Bazı Notlar”, **kerem** 18.

³⁰⁷ Celal Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, Haz.: İsmet Bozdağ, Truva Yayınları, İstanbul 2010, s. 143.

³⁰⁸ Çavdar, **a.g.e.**, s.19.

Yeni durumda CHP seçim sonuçlarını kabullenip yumuşak bir geçişin önünü açtı.³⁰⁹ 1950 seçimlerinden sonra partililer, “*milletin DP tarafından 1950'ye kadar geçen zaman içinde aldatıldığını, 14 Mayıs'ta milletin aldanma duygusuna kapılarak DP'yi iktidara getirdiğini*”³¹⁰ sürekli olarak vurguladı. Seçim sonuçlarının hemen kabullenilmesinde bu inancın payı büyük oldu.

Hükümet değişimini kolaylaştıran bir başka faktör ise DP'nin Cumhuriyet ilkelerinden ve Kemalist ideolojiden uzak olmayışıdır. DP'yi farklı kılan nokta ilkelerin içeriğinde değil bu ilkeleri algılama ve uygulama biçimindedir.³¹¹ Ahmad'ın ifadesiyle: “*İki parti arasındaki farklılık, hedeflerde değil, bu hedeflere ulaşma yöntemlerindedir.*”³¹² İdeolojik benzerlikler sağduyulu bir geçişi mümkün hale getirdi. Demokrasinin içselleştirildiği sistemlerde olduğu gibi iktidar ve muhalefet kansız ve sancısız bir geçişi başardı.³¹³

Genel seçimlerin ardından Cumhurbaşkanlığına Celal Bayar seçildi. DP'de Bayar ismi üzerinde tam bir ittifak kuruldu. Bayar başbakanlık ve hükümeti kurma görevini Adnan Menderes'e tevdiin etti. Menderes 29 Mayıs günü hükümet programını açıkladı.

Menderes meclise hitaben: “*Dokuzuncu Büyük Millet Meclisinin milli tarihimizde alacağı yer her bakımdan çok mühim olacaktır. Tarihimizde ilk defadır ki yüksek heyetiniz milli iradenin tam ve serbest tecellisi neticesinde millet mukadderatına hâkim olmak mevkiine gelmiş bulunuyor... Bu tarihi günün hatırasını yalnız partimiz değil, Türk Demokrasisinin bir zafer günü olarak yaad ediyoruz.*”³¹⁴

Yeni dönemin ilk serbest seçimler olarak tanımlanması anlamlıdır. Kullanılan ifadeler DP'nin 1946 seçimlerine bakışını açık bir şekilde yansıtmaktadır. DP'de 1946 seçimlerinde yapılan antidemokratik eylemlerin izleri sıcaklığını korumaktadır. DP 1950 seçimlerinden önce “devr-i sabık” yaratılmayacağını ilan etmişti³¹⁵ ancak

³⁰⁹ Demirel, a.g.e., s. 100.

³¹⁰ Cüneyt Arcayürek, **Yeni İktidar Yeni Dönem 1954-1960**, Cilt 3, Bilgi Yayınevi, (2. Baskı), İstanbul 1985, s. 110.

³¹¹ Demirel, a.g.e., s. 102.

³¹² Ahmad, **Modern Türkiye'nin...**, s. 133.

³¹³ Demirel, a.g.e., s. 103.

³¹⁴ İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, **Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları**, Cilt 4, TBMM Basımevi, Ankara 2014, s. 7.

³¹⁵ Demirel, a.g.e., s. 100.

Menderes'in ilk sözlerinin arasında geçmişe duyulan öfke ve karşıtlık hissedilmekteydi. Bir diğer önemli söylem ise “*normal siyasi hayat başlamıştır*” ifadesidir. Bu bir bakıma tüm Cumhuriyet döneminde ve özellikle İsmet İnönü döneminde (1938-1950) siyasal hayatın gerektiği gibi işlemediği anlamı taşımaktadır. Hükümet yeni döneme başlarken devr-i sabık yaratmadı ancak dönem boyunca yaşanan iktidar-muhalefet çatışmasının ilk adımını atmış oldu.

Menderes hükümet programını açıklamadan hemen önce CHP'nin ekonomi politikasını eleştirdi. DP'nin liberal ekonomi görüşünü yansıtan bu konuşmada Menderes: “*Umumi [genel] bütçeden köy sandıklarına kadar devlet masraflarının mütemadiyen artırılması yanında bir de devlet iktisâdi teşekküllerinin ve her türlü gümrük duvarları ve türlü imtiyazlar himayesinde verimsiz çalışmaları ve mamüllerini pahalıya mal edip pahalıya satmaları memleketi ayrıca tazyik eden [zorlayan] mühim bir yük teşkil etmişdir...*”³¹⁶ Burada DP'nin muhalefet yıllarında dile getirdiği liberal demokrasi ve liberal ekonomi idealinin henüz ilk meclis konuşmasında ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Menderes bu giriş cümleleriyle hükümet programını açıkladı.

Hükümet Programında ön plana çıkan hususlar genel olarak 1950-1960 döneminde ortaya konan politikalarla eş güdümlüdür. Ekonomi politikasında liberal anlayışın hâkim olacağı ve devletin ekonomik alandaki rolünün en aza indirileceği ifade edilmektedir. Menderes: “*...iktisâdi ve mali görüşlerimizin esası bir taraftan devlet müdahalelerini asgariye indirmek diğer taraftan iktisâdi sahada devlet sektörünü mümkün olduğu kadar daraltmak ve buna emniyet vermek suretiyle hususi teşebbüs sahasını mümkün olduğu kadar genişletmek diye ifade olunabilir...*”³¹⁷ Görüldüğü üzere DP için devletin ekonomik alandaki işlevi minimal liberal devlet anlayışıyla uyum içerisindedir. Ayrıca ekonomide sürükleyici sektör olarak tarımın belirlendiği görülmektedir. Menderes: “*...Türkiye’de zirâat milli ekonominin ticaretimizin ana kaynağını teşkil etmektedir. Bunun içindir ki milli gelirin artması ve her sahada kalkınmanın ana şartı bu temelin kuvvetlenmesi suretiyle mümkün*

³¹⁶ Neziroğlu, Yılmaz, a.g.e., s. 8.

³¹⁷ Neziroğlu, Yılmaz, a.g.e., s. 10.

*olabilecektir.*³¹⁸ DP iktidarı süresince ithal edilen traktör ve diğer tarım araçları ile devlet arazilerinin sürekli olarak tarıma açılması bu hükümet programının bir sonucudur.

Hükümet Programında açıklanan önemli noktalardan birisi ise çalışma hayatı ve işçilerin haklarına dair başlıktır. DP 1950 seçimlerinden önce grev hakkının işçilere tanınacağını vadetmişti. Bu konu programda kısa ve öz olarak işlenmiştir:

*“Demokrasi prensiplerine göre tabii bir hak olarak tanıdığımız grev hakkını sair demokrat memleketlerde olduğu gibi, içtimai nizamı ve iktisâdi ahengi bozmayacak surette kamunlaştıracamız...garp demokrasilerinde kabul edilen esaslar dairesinde işçilere, ücretli tatiller veya ücretli mezuniyetler sağlanması imkânları araştırılacaktır.*³¹⁹

DP döneminde işçilere grev hakkı tanınmadı. İşçi sendikalarının sınırlı/kontrollü serbestliği ve pazar günü tatili dışında verilen sözler tutulmadı. Diğer bir ifadeyle, DP iktidarında işçilerin sınıfsal varlığı görmezden gelindi.

Menderes’in, programın son bölümünde CHP’yi ürkütmemek ve hükümetinin meşruiyetini sağlamlaştırmak adına Cumhuriyetin temel değerleri üzerinde durduğu görülmektedir. Başta devr-i sabık (önceki dönemle hesaplaşma) yaratılmayacağını belirtilmesi, Cumhuriyet inkılaplarının korunacağı ve demokrasi kazanımlarının saklı tutulup daha ileri bir demokrasi sözü bu çabaya işaret etmektedir. Programında yer aldığı haliyle:

“Seçimlere takaddüm eden zamanlarda Demokrat Parti adına neşrolunan seçim beyannâmemizde ifade ve taahhüt olunduğu gibi iktidar değişikliğinin memlekette maddi ve ruhi hiçbir sarsıntıya meydan vermemesi ve bilhassa bir devri sabık yaratmak gibi meşum temayüllerin önlenmesi esaslarında azmimiz katidir. Bundan başka gene seçim beyannâmemizde yazıldığı üzere, millete mal olmuş inkılâplarımızı mahfuz tutacağız. Demokratik inkılâbımızın bugüne kadar elde edilmiş neticelerini mahfuz [saklı] tutmakla kalmayıp, Anayasada vatandaş hak ve hürriyetlerine ve millet iradesine dayanan istikrarlı bir devlet nizamını teminât altında

³¹⁸ Neziroğlu, Yılmaz, **a.g.e.**, s. 11.

³¹⁹ Neziroğlu, Yılmaz, **a.g.e.**, s. 13.

bulunduracak esaslı tadiller [değişiklikler] hazırlayıp huzurumuza arz etmek kararındayız.”³²⁰

Son olarak sol eğilimler ve irtica olarak adlandırılan dini çıkışlara karşı katı bir tutum sergileneceği belirtildi. Cumhuriyet inkılaplarının korunması adına kamu otoritesi kullanılarak yıkıcı sol faaliyetlere karşı teyakkuzda olunacağı ifade edildi. İfade ve vicdan hürriyeti görünümünde olan ancak bahsi geçen yıkıcı sol faaliyetlerde olduğu gibi dini söylem kisvesi altında gizlenen Cumhuriyet karşıtı dini söylem ve oluşumlara karşı da benzer hassasiyet gösterileceği dile getirildi.³²¹

Menderes hükümetinin Atatürk Devrimlerine bakışı tek parti dönemiyle paralellik göstermektedir. Celal Bayar'ın ifadeleriyle: *“Başvekilere göre, Atatürk devrimleri artık millete mal olmuştur. Bunlar Büyük bir dikkatle korunacaktır. Hükümet, aşırı sağ ve sol akımların karşısında yer almaktadır. Laiklik, din düşmanlığı değildir. Tersine, devletin, bütün dinlere karşı eşit saygıda olması, yürütüm ve yönetimde bunlardan esinlenmemesi, yararlanmamasıdır.”³²²*

Tek parti döneminden farklı olarak, demokratik seçimlerin temel fonksiyonlarından birisi halkın talep ve isteklerine karşı duyarlı olmaktır. DP bu duyarlılık halinin bir sonucu olarak özellikle dini konularda tek parti dönemine göre daha esnek davrandı. Bu esneklik DP'nin irtica suçlamasıyla karşı karşıya kalmasını kaçınılmaz kıldı. Ancak aynı DP, sol eğilimlere karşı tek parti dönemindeki sert tutumu devam ettirdi. Grev hakkı dahil birçok demokrasi vaadi yalnızca söylemde kaldı.

3.2. DEMOKRAT PARTİ'NİN ÜST KADROLARI VE TOPLUMSAL TABANI

Osmanlı İmparatorluğu'nda yetişen sivil-asker bürokrat kadro, Cumhuriyet döneminin baş aktörü olarak tek partili yıllar boyunca varlık gösterdi. Bu kadro devletin gücünü tekeline alarak “bürokratik ve merkeziyetçi” devlet anlayışını Cumhuriyet dönemine aktardı. Parti ile devletin bir bütün olarak işlev görmesi, bürokratları hem devletin hem de CHP'nin seçkin sınıfı durumuna getirdi. Seçkin

³²⁰ Neziroğlu, Yılmaz, **a.g.e.**, s. 13-14.

³²¹ Neziroğlu, Yılmaz, **a.g.e.**, s. 15.

³²² Bayar, **a.g.e.**, s. 150.

kadroların konumu çok partili hayata geçişin yaşandığı döneme kadar ciddi bir sarsıntı yaşamadı. Seçkin bürokrat kadro 1950’de DP’nin iktidara gelmesi ile yerini, toplumun taşralı ve tüccar kesiminden gelen daha az devletçi ve merkeziyetçi bir kadroya bıraktı.³²³ Eroğul’a göre: “*Devlet, yeni iktidara tamamıyla yabancıydı.*”³²⁴ Bu yeni durumda siyasi ve bürokratik kadrolarda ciddi bir değişim oldu ancak siyasal yapı ve işleyiş hemen hemen aynı kaldı.³²⁵

Tek partili yıllarda milli iradeyi temsil eden “siyasal seçkinler” ile Cumhuriyeti ve Kemalist ilkeleri temsil eden “devlet seçkinleri” CHP’li yöneticilerdir. Buna karşılık DP’nin iktidara gelmesi kaçınılmaz olarak yönetici elitlerin temsil ettikleri yapılarda ayrışmaya sebep oldu. Yeni durumda DP milli iradeyi temsil eden siyasal seçkinler, CHP ise Cumhuriyeti ve Kemalist ilkeleri temsil eden devlet seçkinleri olarak konumlandı.³²⁶

DP’yi kuran üst kadrolar Cumhuriyetin ve CHP’nin siyasal öğretisi ile yetişmiş kişilerdir. Henüz kuruluş aşamasında DP’nin Kemalist ilkeleri parti programına dahil etmesi bu durumun bir yansımasıdır. Yaşam tarzı olarak da DP’li yöneticiler ile CHP’li yöneticiler arasında bir farklılık bulunmamaktadır.³²⁷ Her iki partinin üst kadroları aynı temel üzerine inşa edilmiş sosyokültürel değerlere sahiptir.

DP, CHP tarafından ötekileştirilen ya da CHP ile herhangi bir şekilde bağ kuramayan grupların toplanma noktasıdır. Bu gruplar tek parti dönemi boyunca dini, ekonomik, kültürel ve siyasal sebeplerle rejim tarafından dışlanmışlardır. DP seçmenleri genel olarak; toprak sahipleri ve topraksız köylüler, serbest piyasayı savunan iş adamları, dini özgürlükleri kısıtlanmış dindarlar, fikri özgürlük talep eden entelektüel çevreler ve farklı sebeplerle yeni bir arayış içinde olan gruplardan oluşmaktadır. Ayrıca yıllarca jandarma baskısı altında kalan Kürt kökenli köylüler ile

³²³ Fatma Acun, “Değişme ve Süreklilik: Osmanlı’nın Torunları Cumhuriyet’in Çocukları”, **Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Ed.: Mehmet Zencirkıran, Dora Yayıncılık, (2. Baskı), Bursa 2011, s. 50.

³²⁴ Cem Eroğul, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu 1945-1971”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Ed.: Irvin Cemil Schick, E. Ahmet Tonak, Belge Yayınları, (6. Baskı), İstanbul 2013, s. 184.

³²⁵ Acun, **a.g.e.**, s. 50.

³²⁶ Alper Kaliber, “Türk Modernleşmesini Sorunsallaştıran Üç Ana Paradigma Üzerine”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık**, Ed.: Tanıl Bora, Murat Gültekinil, Cilt 3, İletişim Yayınları, (6. Baskı) İstanbul 2016, s. 116.

³²⁷ Hüseyin Çavuşoğlu, “Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 2009, Cilt 19, Sayı 2, s. 266.

Kemalist milliyetçilik anlayışına karşı mesafeli olan gayrimüslimler de DP'yi desteklemiştir.³²⁸

CHP'nin seçkin parti imajına karşılık, DP halkın gerçek temsilcisi olduğu algısını yaratmayı başarmıştır. DP'li yöneticilerin halkın ayağına kadar giderek seçim propagandası yapması 27 yıllık tek parti iktidarında örneği olmayan bir gelişmedir. Halk ilk defa DP ile Türk siyasetinde siyasal özne olarak görülmüştür. Böylece DP, köylü çiftçiyi, taşları esnafı ve tüccarları temsil ettiğini iddia ederek bu grupların desteğini alacaktır. Halkın desteğinin altında yatan bir başka sebep ise DP'nin liberal ekonomi açılımıdır. Refahın geniş kitlelerine yayılması ve bunun özellikle 1950-1954 döneminde halk tarafından hissedilmesi DP'ye olan desteği açıklamaktadır.³²⁹

DP'nin ve seçmen kitlesinin ne olduğu kadar ne olmadığı da önemli bir noktadır. DP, CHP karşıtlarının toplandığı bir parti olarak görülebilir ancak bu ifade eksik kalan bir tanımlamadır. Her ne kadar DP tabanıyla üst yönetim arasında yaşam tarzı olarak büyük farklılıklar var olsa da DP, halka rağmen halkçı bir parti değildir. Halkın değerlerine ve taleplerine karşı duyarlı bir partidir. İkinci olarak DP bürokrasi karşıtı bir parti değildir. Özellikle DP iktidarının ilk yıllarında bürokrasinin DP'ye desteği azımsanmayacak seviyededir. Ancak DP'yi CHP'den farklı kılan nokta bürokrasinin tahakkümüne son vermesidir. Halkın tek parti dönemi içerisinde askerî, kaymakamın ya da doğrudan temas halinde olduğu diğer bürokratların baskısına maruz kaldığı bilinmektedir. Bu durum bürokrasi tarafından ezilen kitlelerin DP'ye yönelmesi sonucunu beraberinde getirmiştir. Sonuç olarak bürokrasi tarafından baskılan halkın DP tabanında önemli bir yer tuttuğu açıktır ancak DP'nin bürokrasi karşıtı bir parti olduğu söylemek de zorlama bir iddia olacaktır.³³⁰

3.3. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE UYGULANAN POLİTİKALAR VE DEMOKRASİ TUTUMU

DP, 14 Mayıs 1950 seçimlerinden hemen önce bir seçim beyannamesi yayınladı. Beyannamede vurgulanan politikalar yüzeysel olarak işlendi ve genel olarak

³²⁸ Demirel, *a.g.e.*, s. 107-108.

³²⁹ Sedef Bulut, "27 Mayıs 1960'tan Günümüze Paylaşılmayan Demokrat Parti Mirası", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 2009, Sayı 19, s. 77.

³³⁰ Demirel, *a.g.e.*, s. 120-123.

eşitsizlikler, hürriyet talebi, siyasal baskılar üzerinden seçim propagandası yapıldı. DP iktidardayken 1954 ve 1957 seçimlerinde seçim beyannamesi yayınlama ihtiyacı dahi duyulmadı. Bu durumun temel sebebi ise okuma oranının çok düşük olduğu seçmen kitlesinin böyle bir beklentisinin olmamasıydı. CHP ve diğer muhalefet partileri de benzer bir tutum sergiledi.³³¹

3.3.1. Halkevlerinin Kapatılması ve Cumhuriyet Halk Partisi Mallarının Hazineye Devredilmesi

Eğitim kurumu olarak faaliyet gösteren Halkevleri, 1932’de Türk Ocakları’nın yerine kuruldu. Temel eğitim faaliyetlerinin yanında 1951’de kapatılana kadar tek parti dönemi ideolojisini halka ulaştırma ve toplumu bu ideoloji temelinde tek tipleştirme görevini üstlendi. Parti devlet bütünleşmesinin fiili olarak ortaya çıktığı 1936 sonrası Halkevleri siyasal bir kurum olarak faaliyet göstermeye başladı. Bu açıdan tek parti döneminde Halkevleri, CHP için hem siyasal hem de maddi çıkar sağlayan bir yapıya dönüştü.³³²

Halkevleri 1950’de 478 Halkevine ve 4322 halkodasına sahipti.³³³ İktidar-muhalefet çatışmasının merkezinde kalan bu kurum, 8 Ağustos 1951’de DP iktidarı tarafından kapatıldı. Halkevlerinin hazineye devredilmesi iktidar ile muhalefet arasındaki ilk ciddi kriz olarak değerlendirilebilir. Kanun teklifi görüşülürken bazı DP’liler teklifin kapsamının genişletilmesi ve CHP’nin tüm mal varlığına el koyulması gerektiğini ifade edecektir. Ancak DP’nin böyle bir niyeti olmadığı açıktır. Kanun teklifinin amacını DP’li Behzat Bilgin: “*Bu teklif Halk Partisi ile hesaplaşma kanunu değildir*” şeklinde ifade edecektir.³³⁴

DP 1951’de CHP’nin mal varlığına el koymak için bir liste hazırlattı. Listenin hazırlanmasındaki amaç, CHP’nin iktidar olduğu dönemde kendi kurumsal varlığına geçirdiği bazı devlet taşınmazlarının yeniden kamunun hizmetine sunulması olarak açıklandı. Ancak devir işleminin altında yatan temel saik CHP’nin siyasal açıdan

³³¹ Demirel, a.g.e., s. 130-131.

³³² Fevzi Çakmak, “Halkevlerinin Kapatılması ve Cumhuriyet Halk Partisi Mallarına El Konulması”, *History Studies*, Yıl 2015, Cilt 7, Sayı 3, s. 2.

³³³ Uslu, a.g.e., s.387.

³³⁴ Çakmak, a.g.e., s. 9.

güçsüz bırakılmak istenmesiydi.³³⁵ 9 Aralık 1953'te "CHP'nin Haksız İktisaplarının Hazineye Devri Hakkında Kanun" mecliste görüşüldü ve DP'nin oylarıyla kanunlaştı. Kanunun oylandığı oturuma CHP'liler katılmadı. Menderes kanunun antidemokratik olduğunu iddia eden CHP'ye karşı: *"Eğer bu kararımız millet nazarında bir hata olarak tecelli edecekse, üç ay sonra seçimlerde bu hatamızın bedelini mertçe ödemek için hazırlanmış bulunuyoruz"*³³⁶ ifadelerini kullandı. CHP açısından Halkevleri olayından sonra partinin malvarlığına ilişkin bu girişim, iktidar partisinin muhalefeti etkisizleştirmek için gündeme aldığı bir başlıktı.³³⁷ Bu Kanun ile CHP'nin Ankara'daki Genel Merkez binası dahil malvarlığının beşte dördü hazineye devredildi.³³⁸

CHP mallarının hazineye devri konusunda Bayar ile DP idaresi aynı görüşte değildir. Bayar, DP'li yıllarda partisiyle iki konuda görüş ayrılığına düştüğünü ifade etmiştir. Bunlardan ilk DP'nin muhalefet yıllarında Genel Kurulun devri-i sabık yaratmama kararıdır. DP'nin tek parti döneminde işlenen suçları affetme yetkisinde olmadığını dile getirmiştir. İkinci olarak ise CHP mallarının hazineye devredilmesi konusunda görüş ayrılığı yaşanmıştır. Yine de Bayar, parti teşkilatından gelen yoğun baskı ve seçimler öncesinde parti içinde bir bölünme yaşanmaması adına kanunu imzalayıp görürlüğe koymuştur.³³⁹

CHP'ye ait taşınmazların hazineye devredilmesi esasen doğru bir işlemdir. Ancak eleştiriye tabi tutulan bu işlemin uygulanma biçimidir.³⁴⁰ Tek partili dönemde böyle bir usulsüzlük yapılmış ise bu usulsüzlüğü tespit etmek meclisin değil bağımsız mahkemelerin görevidir.³⁴¹

3.3.2. Köy Enstitülerinin Kapatılması

Türkiye'nin en özgün eğitim kurumu olan Köy Enstitüleri, Hasan Ali Yücel'in öncülüğünde 17 Nisan 1940'ta 3803 Sayılı Köy Enstitüleri Kanunu ile kuruldu.³⁴²

³³⁵ Uslu, **a.g.e.**, s. 454.

³³⁶ Cem Eroğul, **Demokrat Parti: Tarihi...**, s. 117.

³³⁷ Çakmak, **a.g.e.**, s. 11.

³³⁸ Çakmak, **a.g.e.**, s. 9-10.

³³⁹ Bayar, **a.g.e.**, s. 195-200.

³⁴⁰ Eroğul, **a.g.e.**, s. 98.

³⁴¹ Eroğul, **a.g.e.**, s. 116.

³⁴² Çizmeli, **a.g.e.**, s. 464.

Kanun, “Köy öğretmeni ve köye yarayan diğer meslek erbabını yetiştirmek üzere ziraat işlerine elverişli arazisi bulunan yerlerde...”³⁴³ Köy Enstitülerinin açılmasını öngörmekteydi. Enstitülerin temel amacı, ülke nüfusunun büyük bir çoğunluğunun yaşadığı köylerdeki eğitim seviyesini arttırmak ve kentlerde başlatılan yapısal dönüşümün köylere taşınmasıydı.³⁴⁴ Bu açıdan Kemalist kadro için köylüler, rejime kazandırılması gereken bir grup olarak değerlendirildi. Modernleşme idealinde köylülerin rejimden yana saf tutması Köy Enstitülerinin başlıca görevlerinden birisi olarak görüldü. Bu ideale ulaşmak için Köy Enstitülerine atfedilen işlev; köyleri kalkındırmak, bilinçli bir toplum yaratılmak ve belli bir bilgi ve birikime sahip bireyler yetiştirilmek olarak belirlendi.³⁴⁵

Köy Enstitülerine büyük hizmetler yapmış Hasan Ali Yücel ve İsmail Hakkı Tonguç’un 1946’da görevden uzaklaştırılması, CHP’nin kendi eliyle Köy Enstitülerini tasfiye etmesi anlamına taşımaktaydı.³⁴⁶ Bu tasfiyeler sonrasında “komünist yuvası” olmakla suçlanan Köy Enstitüleri, İnönü’nün inisiyatifinde pasifleştirildi.³⁴⁷

Köy Enstitülerinin varlığına en ciddi tepki büyük toprak sahiplerinden geldi. Bu karışıklık Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile daha da keskinleşti ve toprak sahiplerinin CHP’den kopup DP’yi desteklemesiyle sonuçlandı.³⁴⁸ Bir başka eleştiri muhafazakâr kesimden geldi. Onlara göre, kız çocuklarıyla erkek çocuklarının bir arada eğitim görmesi ahlaki yozlaşmaya neden olmaktaydı. Ancak araştırmalar bu iddianın gerçeklik payı olmadığını gösterdi.³⁴⁹ Yine sol çevreler de Köy Enstitülerine karşı yoğun bir eleştiride bulundu. Köylünün köylere hapsedildiği iddiası sol entelektüel çevrelerde dile getirildi.³⁵⁰ Bu eleştiri diğer iddialara göre daha tutarlıdır. Çünkü Köy Enstitüleri, köylüyü köyde yaşayan ve köylüler arasından seçilmiş kişilerle eğitmeyi amaçlıyordu. Burada asıl amaç köyde barınmak istemeyen kentli öğretmenler

³⁴³ Resmî Gazete, 1940. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/4491.pdf>. (24.12.2020.).

³⁴⁴ M. Asım Karaömerlioğlu, “Köy Enstitüleri”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Kemalizm**, Ed.: Tanıl Bora, Murat Gültekinil, Cilt 2, İletişim Yayınları, (9. Baskı), İstanbul 2019, 286.

³⁴⁵ Katoğlu, **a.g.e.**, s. 428-429.

³⁴⁶ Karaömeroğlu, **a.g.e.**, s. 286.

³⁴⁷ Bayram Koca, “Ellili Yıllarda Merkez Sağ: Demokrat Parti’nin Özgürlük ile İstismar Arasındaki Dini Politikaları”, **Türkiye’nin 1950’li Yılları**, Ed.: Tanıl Bora, İletişim Yayınları, (3. Baskı), İstanbul 2019, s. 295.

³⁴⁸ Kaynar, **a.g.e.**, s. 40.

³⁴⁹ Ahmad, **a.g.e.**, s. 105.

³⁵⁰ Katoğlu, **a.g.e.**, s. 430.

yerine, köyün içinden devşirilen öğretmenler yaratmaktı.³⁵¹ Böylece köylüler kentten uzakta kendi iç dünyasında rejimin bir parçası olarak varlık gösterebilecekti.

DP iktidarında Köy Enstitüleri'nin varlığı tartışılmaya devam etti. 1946 sonrası temel felsefesinden uzaklaşan kurum, DP iktidarında oy kaygısıyla gözden tamamen çıkarıldı. Bu açıdan muhafazakâr kesimlerin rahatsızlığı Köy Enstitüleri'nin kapatılmasında önemli rol oynadı. Ancak yine de söylem olarak Köy Enstitüleri'nin “komünist yuvası” olduğu suçlaması işlendi.³⁵² 1953'te programı değiştirilen Köy Enstitüleri, 27 Ocak 1954'de İlk Öğretmen Okuluna dönüştürülerek kapatıldı.³⁵³ CHP muhalefeti ise Köy Enstitülerinin kapatılmasında sessiz kaldı.³⁵⁴

Tek parti zihniyetinde hayata geçirilen Köy Enstitüleri'nin çok partili hayatta varlık gösterememeleri beklenmedik bir durum değildir. CHP ile özdeşleşen Köy Enstitülerinin tek partili dönemi şartlarına göre kuruldukları görülmektedir.³⁵⁵ Köy Enstitülerinin kapatılmasında DP'nin ve CHP'nin ortak sorumluluğu vardır. Buna ek olarak çok partili sistemin getirdiği siyasal ve toplumsal algı değişimi, Köy Enstitülerinin kapatılmasında önemli bir yer tutmaktadır.

3.3.3. Demokrat Parti-Basın İlişkisi

DP'nin muhalefet yıllarında basınla iyi ilişkiler kurduğu ve iktidara gelirken basın tarafından büyük oranda desteklendiği bilinmektedir.³⁵⁶ Bu destek DP iktidarının ilk aylarında çıkarılan ve cumhuriyet tarihinin en özgürlükçü kanunu olarak ifade edilen bir Basın Kanunu'yla ödüllendirildi.³⁵⁷

İyi ilişkiler zaman içerisinde DP'nin bazı basın organlarının eleştiriye tabi tutulmasıyla bozuldu. DP bu eleştirilere bir kararname ile karşılık verdi. O zamana kadar resmî ilanlar belli şartlar içerisinde eşit olarak dağıtılmaktaydı, DP bu

³⁵¹ M. Asım Karaömerlioğlu, “Türkiye’de Köycülük”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Kemalizm**, Ed.: Tanıl Bora, Murat Gültekinil, Cilt 2, İletişim Yayınları, (9. Baskı), İstanbul 2019, s. 294.

³⁵² Katoğlu, **a.g.e.**, s. 430.

³⁵³ Çizmeli, **a.g.e.**, s. 465.

³⁵⁴ Cüneyt Arcayürek, **Yeni İktidar Yeni Dönem 1951-1954**, Cilt 2, Bilgi Yayınevi, (2. Baskı), Ankara 1985, s. 125.

³⁵⁵ Karaömerlioğlu, **a.g.e.**, s. 292.

³⁵⁶ Eroğlu, **Demokrat Parti: Tarihi...**, s. 100.

³⁵⁷ Demirel, **a.g.e.**, s. 137.

Kararname ile ilanların yarısının hükümetin belirleyeceği gazetelere verilmesi hükmünü getirdi.³⁵⁸

Bayar, basın için: “...*meşru bir yönetim organı gibi davranıyordu*”³⁵⁹ ifadesini kullandı. Basının ülkenin yönetiminde hak sahibi gibi davranması dönem boyunca DP’de sert tepkilere neden oldu. Basının zamanla DP karşısında yer alması, 1954 seçimleri öncesinde DP’yi Basın Kanunu’nda bazı düzenlemeler yapmaya sevk etti. DP dört yıl önce çıkardığı Basın Kanunu’nu, vatandaşın kişilik haklarını korumadığı gerekçesiyle düzenlemeye tabi tuttu.³⁶⁰

Bayar: “*Haber alma ve haber yayma hürriyeti, dünyanın hiçbir yerinde 1950 ve sonrası Türkiye’sinden daha ileri değildi*”³⁶¹ ifadesini kullanmıştır. Bu ifade fazlasıyla iddialı ve taraflı bir söylemdir. Demokratik sistemlerin ideal iktidar-basın ilişkisi, DP’nin on yıllık iktidarında çok fazla gözlemlenememektedir. DP’nin muhalif basına karşı tam anlamıyla demokratik bir tutum içerisinde olduğunu söylemek mümkün değildir.

1950’lili yıllarda hem devlette hem de toplumda bir dönüşümün yaşandığı bilinmektedir. Toplumdaki dönüşümü tek parti döneminden farklı kılan bu dönüşümün kitlesel bir boyutta olmasıdır. Gazete ve radyo kullanımındaki artışın kültürel ve zihinsel dönüşümdeki payı büyüktür. İlk defa bu dönemde gazetelerin renkli baskı ile satışa çıkması, tek parti döneminin son yıllarında artışa geçen radyo kullanımının DP ile neredeyse en ücra köylere kadar ulaşması toplumdaki dönüşümü hızlandıran faktörlerdir.³⁶²

3.3.4. Demokrat Parti-Bürokrasi İlişkisi

Tek partili yıllarda bürokrasi ile CHP aynı bütünün farklı fonksiyonlarını icra eden bir yapı görünümündedir. Parti-devlet bütünleşmesinin bir sonucu olarak, bürokratlar partili kimliğine de sahiptir. DP iktidara geldikten sonara asker ve sivil bürokrasiye karşı bu olgunun bilincinde olarak politikalar üretti. İktidarının ilk

³⁵⁸ Eroğul, **a.g.e.**, s. 100.

³⁵⁹ Bayar, **a.g.e.**, s. 209.

³⁶⁰ Bayar, **a.g.e.**, s. 216.

³⁶¹ Bayar, **a.g.e.**, s. 208.

³⁶² Demirel, **a.g.e.**, s. 147.

yıllarında bürokrasiye karşı doğrudan cephe almadı ve gerektiğinde geri adım atarak gelen tepkileri yumuşattı. Ancak iktidar konumunu görece sağlama aldığı 1954 sonrası bürokrasiye karşı daha sert tutumların sergilendiği görüldü.³⁶³

DP iktidarı Haziran 1950’de Menderes’e darbe yapılacağı ihbarı aldı ve bu ihbar üzerine ordunun yüksek komuta kademesinde büyük bir tasfiyeye gidildi.³⁶⁴ Darbe olma olasılığına karşılık; Genelkurmay başkanı, Kuvvet Komutanları ve bazı üst düzey komutanların görevine son verildi. Sonraki aylarda birçok üst rütbeli komutan emekliye sevk edildi. Bu tasfiye işlemi ordu içerisinde büyük tepkilere yol açmadı. Bu düzeyde bir tasfiyenin kayda değer tepkilere yol açmaması, ordu içerisindeki kutuplaşma ve bazı ordu mensuplarının DP’ye olan yakınlığı ile mümkün oldu. Ancak DP ordunun yalnızca yüksek kademe komutanlar ile kontrol altında tutulabileceği yanılgısına düştü. Ordunun işleyişi ve 1952-1960 arasında değişen yapısı DP tarafından göz ardı edildi.³⁶⁵

DP’nin sivil bürokrasiye yaklaşımı orduyla kurduğu iletişimin bir benzeridir. Muhalefetin iddiasının aksine, DP iktidara geldiğinde sivil bürokraside büyük çapta bir tasfiyeye gitmedi. Ancak DP tabanının talepleri doğrultusunda bürokraside bazı değişim ve dönüşümler yaşandı.³⁶⁶ DP ile bürokrasi arasındaki ilişki Kemalist tek parti dönemine göre farklı bir boyuta taşındı. Zürcher’in ifadesiyle: “...*Kemalist dönemden farklı olarak, bu kez bürokrasi partiye değil, parti bürokrasiye hakimdi.*”³⁶⁷ Ayrıca DP’nin tek parti dönemine benzer bir yaklaşımla bürokrasiyi kendi amaçlarına hizmet eden bir yapıya dönüştürme çabası içinde olduğu da ifade edilmektedir.³⁶⁸

DP iktidarda olduğu sürece bürokrasiyi kontrol altında tutulması gereken bir güç olarak gördü. Bu algı DP iktidarında bürokrasiden hesap sorma eğilimini beraberinde getirdi. DP’nin tutumu bir kısım bürokratların muhalefet cephesinde yer almasıyla sonuçlandı. Tüm sivil bürokratlar için söylenemese bile kayda değer bir kesim DP’nin karşısında yer aldı.³⁶⁹ DP iktidarı öncelikle basının ve yargının

³⁶³ Demirel, **a.g.e.**, s. 132.

³⁶⁴ Eroğul, **a.g.e.**, s. 88.

³⁶⁵ Demirel, **a.g.e.**, s. 132-133.

³⁶⁶ Demirel, **a.g.e.**, s. 133-134.

³⁶⁷ Zürcher, **a.g.e.**, s. 258.

³⁶⁸ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde...**, s. 61.

³⁶⁹ Demirel, **a.g.e.**, s. 136-137.

desteğini kaybetti. 1957 seçimleri sonrasında bürokrasi DP'den büyük oradan desteğini çekti. Son olarak ordu ve üniversite çevreleri hükümetin karşısında yer aldı.³⁷⁰

Bürokrasinin zamanla muhalefet safında yer alması, DP'nin antidemokratik politikaları ile açıklanmaktadır. Bir diğer sebep ise dönem boyunca hemen hemen tüm kesimlerin gelirinin artmasına karşın, 'ücretli-maaşlı' grubun ekonomik açıdan görece gerilemesidir.³⁷¹ DP tek partili dönemde var olan parti-devlet bütünleşmesini geride bırakarak, hükümetin emrinde çalışan bir bürokrasi yaratmak istemiştir. Ancak CHP'nin tek parti zihniyetinde yetişmiş bazı bürokratik çevreler bu durumu algılamamakta ısrarcıdır. Tüm bu sebepler DP ile bürokrasinin arasında sürekli bir çatışma ortamı yaratmıştır.

3.3.5. Demokrat Parti'nin Sola ve İşçilere Yönelik Tutumu

1946 da Cemiyetler Kanunu'ndaki sınıf temelli sendika kurma yasağının kalkması ile sendikal faaliyetlerde bir canlanma yaşadı. Ancak aynı yılın sonunda CHP iktidarı sendikal faaliyetlere bazı sınırlamalar getirdi. 1947 de çıkartılan Sendika Kanunu ise sendika faaliyetleri siyasal iktidarın güdümüne alındı. Tek parti iktidarının bu baskıcı tutumuna tepki olarak 1950 seçimlerinde işçilerin büyük bir kısmı DP'yi destekledi.³⁷²

DP'nin 29 Mayıs 1950 günü açıklanan hükümet programında grev hakkının işçilere tanınacağı ifade edildi. Muhalefet yıllarında verilen sözlerin hükümet programında yer alması anlamlıydı ancak DP iktidarda kaldığı yıllarda sendikal örgütlenmeleri kontrol altında tutulmaya çalıştı ve grev hakkını işçilere tanımadı.³⁷³ 1951 ara seçimleri öncesinde grev hakkını öngören bir kanun taslağı hazırlandı ancak bu taslak kanunlaştırılmadı.³⁷⁴ Buna karşılık DP işçilerin bireysel olarak çalışma şartlarında iyileştirilmeler yaptı. İş Kanunu, Deniz İş Kanunu ve Basın İş Kanunu ile

³⁷⁰ Ahmad, a.g.e., s. 76-77.

³⁷¹ Korkut Boratav, "İktisat Tarihi 1908-1980", **Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1990**, Yay.: Sina Akşin, Cem Yayınevi, (13. Baskı), İzmir 2018, s.347.

³⁷² M. Hakan Koçak, "Ellili Yıllarda Emek Rejimi ve Emek Hareketi", **Türkiye'nin 1950'li Yılları**, Ed.: Tanıl Bora, İletişim Yayınları, (3. Baskı), İstanbul 2019, s. 70.

³⁷³ Demirel, a.g.e., s. 143.

³⁷⁴ Eroğul, a.g.e., s. 100.

işçilerin çalışma şartlarında iyileştirilmeler oldu. Hafta tatili, ücretli izin hakkı ve öğlen tatili uygulamaları bunlardan bazılarıdır.³⁷⁵

Kemalist halkçılık ilkesinin bir nüvesi olan sınıfsız toplum anlayışı DP ile devamlılık göstermektedir. Sınıfsız ve çatışmasız toplum algısı Kemalist milliyetçilik anlayışı ile koruma altına alınmıştır. DP için toplum homojen bir yapıdır ve sınıflı toplum söylemi hainlikle eş anlamlıdır. Sola yönelik bu tutum, DP'nin otoriter devlet anlayışını yansıtmaktadır.³⁷⁶

1951 yılının başlarında komünistlere karşı büyük çapta bir sindirme politikası uygulanmaya başlandı. Komünist olarak bilinen kişiler toplu şekilde tutuklamalara maruz kaldı.³⁷⁷ DP iktidarının sol/sosyalist örgütlenmelere ve fikirlere karşı sindirme politikası 11 Aralık 1951'de Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 141. ve 142. maddelerinde değişiklik yaparak yeni bir boyuta taşındı. Bir örnekle ifade etmek gerekirse, 141. maddenin birinci bendi: *“Sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesis etmeye veya sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmaya veya memleket içinde müesseses iktisadi veya sosyal temel nizamlardan her hangi birini devinmeye matuf cemiyetleri her ne suret ve nam altında olursa olsun kurmaya tevessül edenler veya kuranlar veya bunların faaliyetlerini tanzim veya sevk ve idare edenler veya bu hususlarda yol gösterenler sekiz yıldan on beş yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılırlar. Bu kabil cemiyetlerin bir kaçını veya hepsini sevk ve idare edenler hakkında ölüm cezası hükmolunur.”*³⁷⁸ şeklinde değiştirildi. TCK'nın 141. maddesi 1949'da değiştirilerek aynı bendin cezai yaptırımını üç yıldan on yıla kadar olarak belirlenmişti. DP yaptığı düzenlemelerle bu yaptırım sekiz ila on beş yıla çıkarıldı. Ayrıca birinci bende eklenen son cümlede ölüm cezasına yer verildi. Ölüm cezası hükmü dönem boyunca hiç uygulanmadı ancak bu maddenin varlığı bile DP'nin sol/sosyalist düşünceye karşı tahammülü olmadığını açıkça gösterdi.

DP iktidarında sol/sosyalist düşünceler ve faaliyetler dönem boyunca baskı altında tutuldu. DP'nin bu politikası Kemalist halkçılık politikası ile paralellik

³⁷⁵ Koçak, a.g.e., s. 70.

³⁷⁶ Demirel, a.g.e., s. 168-170.

³⁷⁷ Eroğul, a.g.e., s. 95.

³⁷⁸ Resmi Gazete, 1951. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7979.pdf>. (15.12.2020).

göstermektedir. Bu dönemde Türk demokrasisi sol/sosyalist düşünceleri içine almayan sınırlı bir demokrasi görünümündedir.

3.3.6. Demokrat Parti'nin Demokrasi Anlayışı ve Muhalif Çıkışlar Karşındaki Tutumu

1953'te toplanan MP kongresinden sonra Hikmet Bayur ve bazı arkadaşları partiden ayrılma kararı aldı. Bayur, ayrılık gerekçesinde MP'nin Atatürk devrimlerini reddettiğini belirtti. Bu açıklama savcılık tarafından ihbar olarak kabul değerlendirildi ve partiye kapatılma davası açıldı. Parti 27 Ocak 1954'te mahkeme kararıyla kapatıldı.³⁷⁹ Mecliste varlık gösteren muhalefet partisine basın açıklaması yoluyla kapatma davası açılması demokratik rejimlerde görülmeyen bir uygulamadır. MP'nin basit bir gerekçeyle kapatılması DP'nin sınırlı demokrasi algısını göstermektedir.

MP'nin kapatılmasında CHP'nin tutumu dikkate değerdir. CHP konuyu Kemalist devrimlere karşı bir girişim olarak değerlendirmek yerine, DP'nin parti içi demokrasiyi yok ettiği iddiası üzerinden değerlendirmekle yetinecektir.³⁸⁰ Bu durum CHP'nin zamana ve olaylara göre değişen muhalefet anlayışının bir örneğidir. Bu açıdan CHP'nin muhalefet anlayışı ile DP'nin demokrasi anlayışı benzerlik göstermektedir. İktidar partisi temel demokratik değerler üzerinden politikalar üretmek yerine, zamana ve olaylara göre değişen ve oy kaygısıyla son şeklini alan politikalar üretmiştir.

3.3.6.1. Demokrat Parti'de Demokrasiye Bakış

DP'nin iktidara geldiği ilk yıllarda muhalefete yönelik ılımlı yaklaşımın yanında yer yer baskıcı tedbirlere başvurduğu gözlemlenmektedir. 1954'ten sonra artan baskılar, DP'nin muhalefet partilerine karşı tahammülsüzlüğünü gözler önüne koyar. DP iktidarı için demokrasi, “milli irade” kavramına sıkıştırılmış ve seçimden seçime yalnızca halk tarafından denetlenebilen bir sistemdir. Bu algıda muhalefet meclis içinde anlam kazanmaktadır ve çoğunluğun aldığı kararlar aynı zamanda meclisin bir parçası olan muhalefetin de iradesi olarak kabul edilmektedir. Mecliste çoğunluğu elinde bulunduran parti “milli iradenin” tecellisi olarak dilediği kanunu

³⁷⁹ Eroğul, a.g.e., s. 119.

³⁸⁰ Ahmad, a.g.e., s. 64

çıkartmakta özgürdür. Çoğunluğun kararları yanılmaz olarak görülmektedir. Dönem boyunca DP’de çoğunlukçu bir demokrasi anlayış hâkimdir.

Adnan Menderes 1951’de Isparta’da yaptığı bir konuşmada: “*Tenkrit edilmeyen hükümet yaşamaz! Tenkidin yasak olduğu dönemler geçmiştir. Tenkidi sevmeyecek ve buna sert çekecek bir hükümetin payidar olacağına kani değilim. Muhalefetin ve matbuatın hakkımızda her türlü tenkritleri yapmasını daima isteyen insanlarız*”³⁸¹ ifadelerini kullanmıştır. Menderes’in muhalefetin işlevine dair açıklaması henüz hükümet-muhalefet ilişkisinin görece iyi bir seyirde olduğu dönemde söylenmiştir. Zaman içerisinde sertleşen iktidar-muhalefet ilişkisi DP’yi bu söylemden uzaklaştırmıştır. Özellikle 1954 sonrasında DP’nin gözünde CHP muhalefetine temel amacı her durumda iktidarı yıpratmaktır.³⁸²

DP için İsmet İnönü “iktidar hastası” olarak görülmekte ve onun liderliğindeki CHP’nin tüm hamleleri bir başkaldırı olarak algılanmaktadır. Bu durumun DP’de “İnönü fobisine” dönüştüğü görülmektedir. Tek parti idaresinin “milli şefi” muhalefet partisinin başında durdukça DP’nin kendini güvende hissedemediği açıktır.³⁸³ Farklı bir yorumla değerlendirmek gerekirse, CHP karşıtlarını bünyesinde toplayan DP’de İnönü fobisi, parti içi bütünleşmenin de en etkili yoludur.³⁸⁴

Cihad Baban, Menderes’in demokrasi algısının 1950’den sonra dönüşüme uğradığını belirtir. Bu dönüşümde İnönü fobisinin etkili olduğu da açıktır. Baban’a göre:

“Demokrat Parti’nin kuruluşu ile 1950 seçimleri arası, Menderes’te bu ülkede demokrasiyi kurma ve işletme eğilimi hakimdi. Başvekil olduktan sonra nedense bu işi tamamlamış olduğuna kendini inandırıyor, ve kendisini devirip yerine oturduğu İnönü’nün karşısına dikilerek, içine düşmemesi gereken bir kompleksle, demokratik çekişme savaşının ipini azar azar geriliyordu, böylece kısa bir süre sonra,

³⁸¹ Bayar, **a.g.e.**, s. 214-215.

³⁸² Bayar, **a.g.e.**, s. 215.

³⁸³ Demirel, **a.g.e.**, s. 160-161.

³⁸⁴ Ahmad, **a.g.e.**, s. 54.

bu mücadele bilhassa Bayar'ın teşvikiyle İnönü-Menderes mücadelisi haline geldi.”³⁸⁵

DP iktidarında demokrasi algısı dönemsel olarak farklılıklar göstermektedir. On yıllık dönemin tamamına bakıldığında tek parti dönemine göre daha özgürlükçü bir siyasal ortamın yaşatıldığı açıktır.³⁸⁶ Asıl eleştirilen nokta DP'nin muhalefet yıllarında vadettikleriyle uyumlu olmayan iktidar politikalarıdır. DP iktidarda olduğu sürede demokrasi adına kendisinden bekleneni yeterince karşılayamamıştır. Ancak belirtmek gerekir ki beklentileri karşılanamayan kesim ülke nüfusunun çok küçük bir parçasını temsil eden kentlerde yaşayan elitlerdir. Köylüler için demokrasi algısı, kendilerinin siyasal özne olarak görülmesi ile sınırlıdır. Bu sebeple köyde yaşayan halk DP iktidarını son dönemine kadar desteklemiştir.

3.3.6.2. İspat Hakkı ve Hürriyet Partisi

DP henüz muhalefette olduğu yıllarda parti içi muhalefeti bastırarak tek sesli bir parti izlenimi verdi. 1954 seçimlerinden sonra parti içi muhalefete karşı benzer bir tutum sergilendi. DP iktidarının en güçlü olduğu dönemde hem meclisteki muhalefet partilerine karşı hem de parti içi muhalefete karşı tahammülsüzlük arttı.³⁸⁷ Eylül 1955’de muhaliflerin ‘ispat hakkı’ konusundaki çıkışları ise DP’de bir kırılma yarattı.

16 Mart 1949’da Yargıtay’ın aldığı İçtihadı Birleştirme Kararı ile bakanlar ve memurlar hakkında basın yoluyla yapılan isnatların görüldüğü davalarda ispat hakkı tanınmaması kararlaştırıldı. İçtihadı birleştirme kararına göre: “*Hususi ve istisnai tahkik ve muhakeme merciine tabi olanlar hakkında açılmış hakaret davalarında şahıslar tarafından ileri sürülecek ispat iddiasının ‘aynı mahkemede kabul ve tetkikine imkân olmayacağı’ sonucuna varılmıştır.*”³⁸⁸

Meclise sunulan kanun teklifi ile ispat hakkının önündeki bu engelin kaldırılması talep edildi.³⁸⁹ DP’li on bir milletvekilinin imzasını taşıyan teklife, DP’de bakanlık yapmış kişiler de imza attı. DP yönetiminin teklifin geri çekilmesi için

³⁸⁵ Baban, a.g.e., s. 241.

³⁸⁶ Demirel, a.g.e., s. 145.

³⁸⁷ Demirel, a.g.e., s. 260.

³⁸⁸ Çizmeli, a.g.e., s. 644.

³⁸⁹ Ertuğrul Günay, **Bir “Hürriyet” Hikayesi: Çok Partili Dönemde Özgürlükçü Bir Siyaset Girişimi (1955-1958)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s.

partililere yaptığı baskı sonrasında kısa sürede imza sayısı yirmi bire çıktı. Bu imzalardan on dokuzu DP milletvekillerine, iki imza ise daha önce DP'den ayrılmış bağımsız milletvekillerine aitti.³⁹⁰

Cihat Baban, DP'nin parti içi muhalefete karşı tahammülsüzlüğünü mübalağalı bir ifadeyle dile getirir. Baban'a göre: "...*Menderes ispat hakkı kanununu teklif eden, grupta soru soranı, mecliste durumu sükûnetle takip eden de partiden çıkarıyordu...*"³⁹¹ Menderes ise ispat hakkıyla asıl amaçlananın kendisinin parti içindeki etkinliğinin kırılması olduğu düşüncesindedir.³⁹² İspat hakkının asıl hedefi olarak Dr. Mükerrerem Sarol gösterilir. Menderes'e yakınlığı ile bilinen Sarol Bakaklık görevi dahil partide birçok görev üstlenmiştir.³⁹³ Sarol'un ifadeleriyle: "*İspat hakkı' bayrağı altında toplanan bu insanların çok büyük bir bölümü, ispat hakkını bana karşı kullanmak bahanesiyle bir araya gelmiş insanlar görünümündedir.*"³⁹⁴

Sarol, muhaliflerin kanun teklifini samimi bulmaz. Kendisinin 1950'de ispat hakkının gelmesi için meclise verdiği kanun teklifine Hürriyet Partisi'ni (HP) kuran hiçbir partilinin destek vermediğini dile getirir. Sarol'un kanun teklifi Anayasa Komisyonundan geçmiştir ancak teklif Adalet Komisyonundayken Menderes ve Köprülü gibi isimlerin talebi üzerine teklif geri çekilmiştir.³⁹⁵

DP'den ihraç edilen ve istifa eden milletvekilleri 14 Aralık 1955'de Hürriyet Partisi'ni kurdu. Daha sonra istifa edenlerle birlikte HP mecliste 32 milletvekiline sahip oldu ve ana muhalefet konumuna yükseldi.³⁹⁶ HP 1957 seçimlerinde yalnızca dört milletvekilliği kazandı ve 1958'de CHP ile birleşerek kendini feshetti.

HP, DP'de liberal kanadı temsil eden siyasilerin kurduğu bir partidir. Liberaller görüşlü siyasetçilerin DP'den ayrılması ile parti içi dengelerde iki önemli değişim yaşanmıştır. İlki, DP içindeki muhalefetin tamamen tasfiye edilmesi ve partinin otokontrolden mahrum kalmasıdır. İkincisi ise DP içindeki liberallerin partiden

³⁹⁰ Çizmeli, a.g.e., s. 645.

³⁹¹ Cihat Baban, **Politika Galerisi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 207.

³⁹² Demirel, a.g.e., s. 261.

³⁹³ Günay, a.g.e., s. 54.

³⁹⁴ Sarol, a.g.e., s. 426.

³⁹⁵ Sarol, a.g.e., s. 424-425.

³⁹⁶ Çizmeli, a.g.e., s. 645.

ayrılması ile muhafazakâr kanadın güçlenmesidir. HP'nin 1958'de CHP'ye katılması CHP'de de bazı değişimlere neden olmuştur. HP'nin liberal fikirlerinin izleri 1960'larda CHP'de gündeme gelen 'ortanın solu' çıkışında görülmektedir.³⁹⁷

3.3.7. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Demokrasiye Bakışı ve Muhalefet Anlayışı

İsmet İnönü'nün çok partili hayata geçiş sürecinde ve DP'nin iktidarı devralmasında olgun bir tavır sergilediği bilinmektedir. Ancak DP iktidardayken İnönü, uzun yıllar Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı yapmış bir milli şef edasıyla bazı devlet meselelerinde söz sahibi olma beklentisindedir.³⁹⁸ Bu beklentiye en iyi örnek İnönü'nün Kore'ye asker gönderilmesiyle ilgili yaptığı açıklamada görülmektedir. İnönü:

*“Arzu edilir ki, uzun müddet iktidarda kalmış bir partinin başkanı sıfatıyla hükümet, benimde bu mesele hakkında reyime müracaat etsin. Büyük memleket meselelerinde, hususiyle memleket müdafaası ve harp ihtimallerinde hükümetin muhalefet partisiyle fikir mutabakatı teminiyle tecrübe etmesi, memleket birliğini sağlamak için esas tedbirdir...”*³⁹⁹

Bu beklenti çok partili hayata geçiş sonrası neredeyse tüm CHP yönetimlerinde vardır. Cumhuriyeti kuran parti olarak siyasi rejimin asli unsuru olan CHP, hangi konumda olursa olsun öncelikli söz sahibi olan partidir. Bu yanılgı CHP'nin üst yönetiminden tabandaki seçmene kadar varlığını korumaktadır. CHP'nin iktidar alışkanlığı DP'nin on yıllık iktidarında aşılamayan bir durumdur.

1950- 1954 dönemi CHP için toparlanma yılları olarak değerlendirilir. Bu dönemde DP'nin uyguladığı tüm politikalar sürekli olarak eleştirilmiş ve alternatif politikalar üretmekten yoksun bir muhalefet anlayışı benimsenmiştir.⁴⁰⁰ CHP'nin 1950 ve 1954 seçimlerine oranla daha yüksek oy ve milletvekiline sahip olduğu 1957

³⁹⁷ Tanıl Bora, Kerem Ünüvar, “Ellili Yıllarda Türkiye’de Siyasî Düşünce Hayatı”, **Türkiye’nin 1950’li Yılları**, Ed.: Tanıl Bora, İletişim Yayınları, (3. Baskı), İstanbul 2019, s. 174.

³⁹⁸ Demirel, **a.g.e.**, s. 162.

³⁹⁹ Hakkı Uyar, **Demokrat Parti İktidarında CHP 1950-1960**, Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık, İstanbul 2017, s. 71.

⁴⁰⁰ Zürcher, **a.g.e.**, s. 258.

seçimlerinde dahi CHP halkın gözündeki olumsuz imajını düzeltememiştir. CHP yalnızca kaybettiğı aydın desteğini geri alma noktasında başarı sağlayabilmiştir.⁴⁰¹

3.4. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE DIŞ POLİTİKA

CHP 1945 sonrasında dış politikadaki inisiyatifini, sürekli olarak Türkiye’nin aleyhinde sonuçlar yaratan Batı’yla tek taraflı bağımlılık ilişkisi çerçevesinde kullandı. Bu durum açıkça Kemalist bağımsızlık ilkesinin terkedilmesi anlamı taşımaktaydı.⁴⁰² DP hükümetleri de dış ilişkilerde CHP’nin 1946’da başlattığı ABD yanlısı politikaları titizlikle devam ettirdi. Bir açıdan ABD’ye karşı tek taraflı bağımlılık ilişkisi kuruldu. Bu ilişkinin temelinde hükümetin ABD üzerinde meşruiyet yaratma düşüncesi vardı. Türkiye ile ABD arasındaki tek taraflı bağımlılık ilişkisi 1958 yılına kadar sorunsuz devam etti. Ancak DP iktidarının son iki yılında dış politikada yeni arayışlara gidildi.⁴⁰³

3.4.1. Kore’ye Asker Gönderilmesi ve NATO’ya Giriş

Kuzey Kore’nin 25 Haziran 1950’de Güney Kore’ye karşı saldırıya geçmesi iki ülke arasında bir savaş başlattı. ABD’nin talebiyle toplanan BM, Kuzey Kore’nin barışı ihlal ettiği gerekçesiyle, “*Silahlı taarruzu geri püskürtmek ve barışı iade etmek için*” asker gönderilmesi kararı aldı.⁴⁰⁴

Cumhurbaşkanı ile yapılan bir dizi toplantıdan sonra Menderes başkanlığındaki Bakanlar Kurulu 25 Temmuz 1950’de Genelkurmay Başkanı ve Meclis Başkanı’nın da dahil olduğu toplantıda Kore’ye asker gönderme kararı aldı. BM’ye gönderilen Telgrafta şu ifadeler yer almaktaydı: “...*Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Kore hakkındaki yardım talebini mütezamman 15 Temmuz 1950 tarihli telgrafınızı bu zihniyet içinde ve itina ile tetkik etmiştir. Cumhuriyet Hükümeti bu tetkik neticesinde mezkur kararları dünyanın şimdiki şartları içinde umumi barış hizmetinde müessir ve fiili bir şekilde icra mevkiine vâzietmekteki lüzum ve ehemmiyeti müdrik*

⁴⁰¹ Ahmad, a.g.e., s. 75.

⁴⁰² Taner Timur, “Osmanlı Mirası”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Ed.: Irvin Cemil Schick, E. Ahmet Tonak, Belge Yayınları, (6. Baskı), İstanbul 2013, s. 56.

⁴⁰³ Demirel, a.g.e., s. 148-149.

⁴⁰⁴ Ahmet Emin Yaman, “Kore Savaşı’nın Türk Kamuoyuna Yansıması”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Yıl 2005, Cilt 10, Sayı 37, s. 232.

*olarak, Kore’de hizmet etmek üzere 4500 mevcutlu silâhlı bir Türk savaş birliğini Birleşmiş Milletler emrine vermeye karar vermiştir.”*⁴⁰⁵

İktidar partisinin Kore’ye asker gönderme kararına karşı CHP içerik olarak bir eleştiri getirmedi. Ancak kararı biçimsel olarak eleştirildi⁴⁰⁶ ve kararın TBMM bünyesinde alınması gerektiği ifade edildi.⁴⁰⁷ Menderes alınan kararı, “*Hükümetimizin almış olduğu karar bir harp kararı değildir, sulhu koruma teşebbüsü ve karardır*”⁴⁰⁸ diyerek savundu. Karar sürecinde muhalefetin dışlanması, DP için iktidardaki konumunu ve meşruluğunu sağlamlaştırma girişimi olarak algılandı.⁴⁰⁹

Kore’ye asker gönderme kararını içerik olarak eleştiren yalnızca Behice Boran’ın kurduğu Türk Barışseverler Cemiyeti’dir. Boran meclise gönderdiği mektupta karardan vazgeçilmesi talep edildi.⁴¹⁰ Boran, sol/sosyalist çevrelerce desteklendi ancak bu destek Kore’ye asker gönderme kararını değiştirmekten yoksundu.

Türk kamuoyunda Kore’ye asker gönderilmesi kararının eleştiriye tabi tutulmamasının temel nedeni ise II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan Sovyet tehdidinin varlığıdır.⁴¹¹ Muhalif kimliği ile tanınan gazeteler dahi asker gönderme kararına karşı çıkmamıştır.

Döneme dair çalışmalarda Kore’ye asker gönderilmesi kararı ile NATO üyeliği bir arada değerlendirilmektedir. Bu iki başlık Türkiye için birlikte değerlendirildiğinde daha anlaşılır olmaktadır. Bunun temel sebebi Türk hükümetinin NATO üyeliği için Kore Savaşını büyük bir fırsat olarak görülmesidir.⁴¹² Ancak belirtmek gerekir ki Bayar, bu iddianın aksini dile getirmektedir. Bayar, Kore’ye asker gönderilmesinin

⁴⁰⁵ Bülent Akkaya, “Türkiye’nin NATO Üyeliği ve Kore Savaşı”, *Akademik Bakış Dergisi*, Yıl 2012, Sayı 28 s. 6.

⁴⁰⁶ Eroğul, *a.g.e.*, s. 91.

⁴⁰⁷ Yaman, *a.g.e.*, s. 235.

⁴⁰⁸ Gencer Özcan, “Elli Yıllarda ‘Dış’ Politika”, *Türkiye’nin 1950’li Yılları*, Ed.: Tamlı Bora, İletişim Yayınları, (3. Baskı), İstanbul 2019, s. 105.

⁴⁰⁹ Özcan, *a.g.e.*, s. 105.

⁴¹⁰ Uyar, *a.g.e.*, s. 72.

⁴¹¹ Uyar, *a.g.e.*, s. 73.

⁴¹² Akkaya, *a.g.e.*, s. 6.

temel sebebi olarak NATO üyeliği umudunun gösterilmesini yanlış bulmaktadır. Ona göre BM ideallerini benimsedikleri için Kore'ye asker göndermişlerdir.⁴¹³

Hangi sebeple olursa olsun Kore'ye asker gönderilmesi, DP'nin kendisini Batı'da konumlandığını göstermektedir. DP'nin dış politikadaki ortakları modern dünyanın yeni yüzü olarak görülen ABD ve onun birer uzvu niteliğindeki uluslararası kuruluşlardır.

Türkiye'nin NATO'ya üyelik süreci CHP iktidarının 1950 seçimlerinden hemen önce 11 Mayıs 1950'de yaptığı ilk başvuru ile başladı. Dış politika ve özellikle NATO konusunda CHP ile fikir birliği içinde olan DP, 25 Haziran'da alınan asker gönderme kararın hemen ardından 1 Ağustos'ta NATO üyeliği için ikinci defa başvuruda bulundu ancak ilk başvuruda olduğu gibi bu başvuru da kabul edilmedi.⁴¹⁴

Türkiye'nin NATO'ya ikinci başvurusundan yaklaşık bir yıl sonra 18 Temmuz 1951'de İngiltere Dışişleri Bakanı, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO üyeliğine destek verdiğini açıkladı. Bu açıklama Türkiye ile NATO arasında yeni bir süreci başlattı. 16-20 Eylül'de gerçekleşen NATO Bakanlar Konseyi toplantısında alınan davet kararı yine Konsey tarafından 16 Şubat 1952'de onaylandı. 18 Şubat 1952'de NATO üyeliğine dair kanun mecliste görüşüldü. 410 milletvekilinin katılımı ile gerçekleşen oturumda 409 kabul, 1 çekimser kullanıldı. 74 milletvekili ise oturuma katılmadı.⁴¹⁵

NATO'ya üye olmak DP ve Türkiye için bazı siyasal sonuçları beraberinde getirdi. Öncelikle iktidar partisi muhalefet karşısında daha sağlam bir konuma yükseldi. CHP'nin NATO üyeliğinde kendi payının büyük olduğunu iddia etmesine karşılık DP bu başarıyı kendisine atfetme çabası içinde oldu. İkinci olarak Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) NATO üyeliği sonrası büyük bir değişim yaşadı. "Amerikan Modeli" olarak ifade edilen yeni bir yapılanmaya gidildi. Son olarak Türkiye'nin savunma planları, NATO planları ile koordineli olarak güncellendi.⁴¹⁶

⁴¹³ Bayar, **a.g.e.**, s. 180.

⁴¹⁴ Özcan, **a.g.e.**, s. 106.

⁴¹⁵ İsmail Efe, "NATO'ya Üyelik Sürecinde Türkiye-ABD İlişkileri ve Türk Kamuoyundaki Akisleri", **History Studies**, Yıl 2009, Cilt 11, Sayı 2, s. 613-614.

⁴¹⁶ Özcan, **a.g.e.**, s. 111-113.

3.4.2. Kıbrıs Konusu ve 6-7 Eylül Pogromu

Yunanistan 1954 sonlarında Kıbrıs adasının hukuki konumunu değiştirerek kendi yönetimine alma talebiyle BM'ye başvurdu. Konunun müzakere edilmesi için İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'la bir toplantı yapma kararı aldı. Bu karar üzerine hem Türkiye hem de Yunanistan kendi kamuoyunu harekete geçirerek toplantıda psikolojik üstünlük sağlama çabası içine girdi. 6-7 Eylül olayları İstanbul, Ankara ve İzmir'de bu atmosferde yaşandı.⁴¹⁷

6 Eylül 1955'de İstanbul basınında faaliyet gösteren Expres Gazetesi'nin attığı, *"Atamızın Evi Bomba İle Hasara Uğradı"* manşeti kitlesel mitingleri başlatan olay oldu. Bu haber aynı gün içinde devlet radyosundan da yayınlandı.⁴¹⁸ Mitinglerin, Kıbrıs Türk Cemiyeti ve Millî İstihbarat Teşkilâtı tarafından başlatıldığı ve Başbakanın ve bazı bakanlarında bu mitinglerin planlanmasında bilgi sahibi olduğu iddia edildi. Ayrıca kitlelerin toplanmasında DP teşkilatının ve öğrenci derneklerinin yardımda bulunduğu dile getirildi.⁴¹⁹ Mitingler kısa sürede güvenlik güçlerinin kontrolünden çıktı. Protestolar, İstanbul ve İzmir'de gayrimüslim Türk vatandaşların evlerine, iş yerlerine hatta ibadethanelerine karşı bir saldırı girişimine dönüştü. Polis teşkilatı olaylar sırasında ilk anda müdahalede bulunmadı ve sonrasında kontrolü tamamen kaybetti. Ordunun müdahalesi ile olaylar yatıştırıldı ve İstanbul, İzmir ve Ankara'da sıkıyönetim ilan edildi.⁴²⁰

Olaylardan sonra Hükümetin komünistleri suçladığı ve bir dizi tutuklamanın gerçekleştiği görülmektedir. Başbakan Menderes, 6-7 Eylül olaylarının tartışıldığı meclis görüşmesinde olayların arkasında komünistlerin olduğu tezini işlemeye devam etmiştir. Ancak tutuklama listelerinde olaylar sırasında hayatta olmayan kişilerin yer alması ve bir süre sonra tüm bu kişilerin beraat etmesi dikkate değerdir. 6-7 Eylül olayları, 4 Aralık 1945'de Tan Gazetesi baskınıyla karşılaştırılarak, benzer bir hukuksuzluk örneği olarak da sunulmaktadır.⁴²¹

⁴¹⁷ Günay, **a.g.e.**, s. 49.

⁴¹⁸ Günay, **a.g.e.**, s. 49-50.

⁴¹⁹ Demirel, **a.g.e.**, s. 258.

⁴²⁰ Özcan, **a.g.e.**, s. 119.

⁴²¹ Akşin, **Türkiye Tarihi...**, s. 252.

Kıbrıs konusu 1955’de Türk siyasetinin temel sorunu olarak görüldü. Bu dönemde muhalefet gündelik siyasal çekişmeleri görmezden gelerek Kıbrıs konusunda iktidarı destekledi.⁴²² 6-7 Eylül olayları sonrasında da hükümete destek verildi.⁴²³ CHP’li Bülent Ecevit 6-7 Eylül olaylarıyla ilgili Ulus Gazetesi’nde yazdığı makalede hükümetin iddialarını onaylar bir üslupla olayların arkasında komünistlerin olduğu tezini tekrarladı:

“Dünya üzerindeki komünist emellerinin gerçekleşmesi önünde, Türkiye’nin geo-politik durumunun çetin bir engel olduğu düşünülecek olursa, memleketimizde komünistlerin gizli teşkilat bulundurabilmek için ellerinden geleni yapacaklarından İstanbul, İzmir ve Ankara, bilhassa İzmir’in İstanbul’un muhtelif semtlerinde aynı zamanda çıkan ve bu iki şehirde de aynı mahiyeti gösteren nümayişlerin, kendiliğinden doğmuş ve birbiri ile bağlantısız hareketler olarak, olarak görülmesine imkân yoktur. Nümayişlerin muhtelif yerlerdeki tezâhürleri, bunların kasıtlı, tertipli çok iyi teşkilatlı ve birbiri ile bağlantılı hareketler olduğu intibâi vermektedir. Nitekim son İstanbul ve İzmir nümayişleri gerçekten bir komünist tertibi ise, bu da, komünistlerin memleketimizde kendilerine ne kadar geniş bir “yeraltı faaliyeti” imkânı bulduklarına bir delil sayılır.”⁴²⁴

İktidar partisi olayların sorumluluğu almaktan geri durdu ancak yine de İçişleri Bakanı istifa etmek zorunda kaldı. Artan tepkiler karşısında hükümet istifa etme noktasına geldi. DP meclis grubundan yoğun eleştirileri sonucunda hükümet istifa etti. Menderes yalnızca kendisi için güvenoyu istedi ve yeni bir hükümet kurdu. Böylece bütün bakanlar istifa ederken Menderes Başbakanlıkta kaldı ve konumunu güçlendirdi. Bu olaylar dizisi Menderes’in kendini vazgeçilmez olarak görmesini beraberinde getirdi.⁴²⁵

Kıbrıs konusu CHP döneminden başlayarak Türkiye için üzerinde durmaya değer görülmeyen bir gündemdi. Diğer bir ifadeyle 1950’lerde NATO’ya üye olma çabası içinde olan Türkiye, İngiltere’nin desteğini kaybetmemek için konuyu gündeminden uzak tutmayı tercih etti. Bu bağlamda dönemin CHP’li Dışişleri Bakanı

⁴²² Ahmad, **a.g.e.**, s. 71.

⁴²³ Özcan, **a.g.e.**, s. 119-120.

⁴²⁴ Özcan, **a.g.e.**, s. 121.

⁴²⁵ Ahmad, **a.g.e.**, s. 72.

Necmettin Sadak mecliste yaptığı konuşmada konuya şu ifadelerle açıklık getirdi: “*Kıbrıs meselesi diye bir mesele yoktur.*”⁴²⁶ DP iktidarında Kıbrıs Sorunu benzer bir tedirginlikle değerlendirmeye alındı. NATO üyesi İngiltere’nin talepleri dikkate alınarak dış politika üretildi. İngiltere’nin talepleriyle paralel ve Yunanistan’ın saldırgan tutumu üzerine, 1955 sonrasında Türkiye adanın tamamının kendisine devredilmesini talep etti. Bu talep “Kıbrıs Türk’tür, Türk Kalacak” sloganıyla dile getirildi. 1955 sonrası Kıbrıs politikasında değişikliğe gidildi ve “*Ya taksim ya ölüm*” çerçevesinde adanın Türkiye ile Yunanistan arasında paylaşılması politikası izlendi. Çözüm 1959’da Zürih ve Londra Antlaşmaları ile Türkiye, Yunanistan ve İngiltere’nin adada belli şartlarda söz sahibi olduğu ortak bir yönetim kurulması ile sonuca bağlandı.⁴²⁷

3.4.3. Demokrat Parti’nin Ortadoğu ve Arap Dünyası ile İlişkileri

DP, Batı’nın ve daha özelde ABD’nin beklentileriyle uyumlu, tek taraflı bağımlılık ilişkisi üzerine kurulu bir dış politika izledi. ABD’nin beklentileriyle uyumlu dış politik tutum, Türkiye’nin Ortadoğu ve Arap ülkeleriyle kurulduğu ilişkilere de yansdı. Bu açıdan Türkiye’nin liderliğinde Arap ülkelerinin Batıyla bütünleşmesi, ABD tarafından Türkiye’ye yüklenen temel dış politik görev olarak belirlendi.⁴²⁸

1953’de ABD’nin gündeme aldığı “Kuzey Kuşağı” projesi, Ortadoğu’nun kuzeyinde yer alan ülkeler üzerinden Sovyetleri kuşatma amacı taşımaktaydı.⁴²⁹ İngiltere ve ABD’nin çıkarları doğrultusunda Ortadoğu’da NATO benzeri bir paktın kurulması gündeme geldiğinde ise Türkiye kurulacak bu pakt için en ideal ülke konumundaydı.⁴³⁰ Bu çerçevede Türkiye Hükümeti ile Irak arasında 24 Şubat 1955’te ‘Karşılıklı İş Birliği Anlaşması’ imzalandı. Bağdat Paktı olarak adlandırılan anlaşmaya kısa süre sonra İngiltere, Pakistan ve İran dahil oldu.⁴³¹

⁴²⁶ Özcan, a.g.e., s. 115-116.

⁴²⁷ Akşin, a.g.e., s. 252-253.

⁴²⁸ Oran, a.g.e., s. 615.

⁴²⁹ Özcan, a.g.e., s. 126-127.

⁴³⁰ Eroğul, a.g.e., s. 106.

⁴³¹ Özcan, a.g.e., s. 127.

Bağdan Paktı, hedeflendiği üzere Irak'ı Arap birliğinden kopardı ancak bu pakt Arap ülkeleri ile Türkiye arasında siyasal kopuşlar yaşanmasına neden oldu.⁴³² Türkiye'nin BM bünyesinde açılması talep edilen Cezayir konulu toplantıya ret oyu vermesi ve Süveyş Kanalı sorununda İngiltere ve bazı batı ülkelerinden yana tavır alması Arap ülkeleri ile olan ilişkileri daha da kötüleştirdi. Ayrıca ABD'nin Lübnan'a asker gönderirken Türkiye'deki NATO üstlerini kullanması da Arap ülkeleriyle aşılması zor sorunlar yarattı.⁴³³

Türkiye'nin 1949'da İsrail'i bağımsız bir devlet olarak tanınması ve DP iktidarında gerçekleşen Batı yanlısı politikalar, Türkiye ile Arap ülkeleri arasında var olan kopuşu daha da derinleştirdi. Türkiye'nin 1950-1960 döneminde dış politikadaki genel tutumu, Soğuk Savaş'ın etkisi altında kaldı. Soğuk Savaş atmosferinin getirdiği dayatmalar ve Türkiye'nin güvenlik kaygısı, Batı'dan gelen yönlendirmelerle şekillenen bir dış politika ortaya çıkardı.

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrası dış politika tercihleri birçok açıdan Atatürk'ün kurduğu tam bağımsız Cumhuriyet idealiyle çelişmektedir. Türkiye, Atatürk döneminde yüzünü batıya dönmüş ve medeni dünya olarak Batı'yı görmüştür. Ancak o dönemde Sovyetler ya da diğer komşu ülkelere karşı düşmanca bir tavır sergilenmemeye özen gösterilmiştir. Daha önemlisi Batı ile kurulan siyasal ilişkilerde tek taraflı bağımlılık değil, karşılıklı çıkar ilişkisi kurulmuştur. 1945'ten sonra CHP'nin başlattığı ve DP'nin on yıllık iktidarında kesintisiz uyguladığı Batı'ya ve ABD'ye bağımlı dış politika, Kemalist ilkelerle temelde çelişmektedir. Yine de dönemin şartlarını dikkate almak ve bu şartların gerçekliğinde dönemin değerlendirmesini yapmak daha isabetli olacaktır.

3.5. DEMOKRAT PARTİNİN EKONOMİ POLİTİKALARI VE DEVLETÇİLİK İLKESİ

DP'nin ekonomi politikası henüz muhalefet yıllarındayken Dünya'da gelişme kaydeden liberal ekonomi anlayışıyla şekillendi. Bu dönemde ABD öncülüğünde çıkışa geçen liberal ekonomi anlayışı Türkiye'yi de etkisi altına aldı. Türkiye'de ilk

⁴³² Eroğul, *Çok Partili Düzenin...*, s. 189.

⁴³³ Demirel, *a.g.e.*, s. 148.

olarak dönemin iktidar partisi CHP 1947’de liberal ekonomi politikalarına parti programında yer verdi.⁴³⁴ Aynı politik iklimde yetişen DP ise liberal ekonomi anlayışını iktidar yıllarında temel ekonomi politikası olarak kullandı. DP’de liberal ekonomi anlayışı hem özel sektörün varlığı hem de devletin ekonomik bir aktör olarak yer alması anlamında değerlendirdi. Özellikle tarım sektörüne verilen destekle devlet ekonomide aktif bir rol aldı.⁴³⁵

DP 1950-1955 yılları arasında dışa açık, dış yardımlar ve dış borçlanma ile ayakta duran liberal bir ekonomi politikası benimsedi. Bu durum bir açıdan DP’nin Türk ekonomisini Dünya ile bütünleştirme çabasıydı. Ancak belirtmek gerekir ki dışa açık liberal ekonomi politikasını ilk benimseyen CHP iktidarıydı. Bu anlamıyla Devletçilik ilkesinden ilk taviz 1947 yılında CHP tarafından başlatılan ikili antlaşmalar ile verilmeye başlandı.⁴³⁶

DP ekonomi politikasının bir diğer önemli başlığı topraksız köylünün topraklandırılması ve tarım politikasıdır. DP iktidarında toprak reformu uygulamaya alınmadı ancak devlet hazinesine ait araziler tarıma açılarak topraksız köylülere dağıtıldı. Bu politika, tarımda çalışan köylülere ucuz kredi ve yüksek alım kotaları koyularak desteklendi.⁴³⁷ İhracata dayalı tarım politikası 1950 ile 1954 arasında ülkeye önemli kazançlar getirdi. Yine bu dönemde tarımda yüksek oranda makineleşmeye gidildi. Ancak 1954 sonrasında ihracatın azalması ve yaşanan ithalat sıkıntısı Türk ekonomisinde bir durgunluğa sebep oldu.⁴³⁸ 1954’ten sonra yüksek enflasyon yaşanmasına rağmen oy kaygısıyla tarımda uygulanan politikalar terk edilmedi.

Türkiye’de 1930 sonrası uygulamaya alınan Devletçilik politikası 1945’ten sonra CHP iktidarında terk edilmeye başlanmıştı. II. Dünya Savaşı sonrası siyasal liberalizm açılımı ekonomi alanında da liberal politikaların üretilmesini kaçınılmaz kıldı. Bu durum siyasal elitin şekillendirdiği tepeden inmeci devrim anlayışında bir yumuşama anlamı taşımaktaydı. Bir açıdan ekonomik çevrelerin müdahil olduğu

⁴³⁴Timur, **a.g.e.**, s. 53.

⁴³⁵ Yaşar Baytal, “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl 2007, Cilt 10, Sayı 40, s. 551.

⁴³⁶ Demirel, **a.g.e.**, s. 141-142.

⁴³⁷ Demirel, **a.g.e.**, s. 143.

⁴³⁸ Ronnie Margulies, Ergin Yıldızoğlu, “Tarımsal Değişim: 1923-1970”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Ed.: Irvin Cemil Schick, E. Ahmet Tonak, Belge Yayınları, (6. Baskı), İstanbul 2013, s. 452.

“burjuva modernleşmesi” olarak ifade edilen bir sürece girildi. Ancak iç ve dış ekonomik dalgalanmalar sebebiyle 1950-1960 döneminde Türkiye’de tam anlamıyla demokratik parlamenter sistem ve kapitalist ekonomi yaratılamadı.⁴³⁹

Tek parti döneminde demiryolu ulaşımı modern Türkiye idealinin temel unsurlarından birisiydi. DP döneminde demiryolu ulaşımı hemen hemen durma noktasına geldi. DP için karayolu inşası öncelikli ulaşım politikası olarak belirlendi. 1950’ye kadar 1600 kilometre olan karayolu ağı, DP iktidarının sonunda 5400 kilometre oldu. Ulaşımında karayolu tercihi, ulaşımın devlet tekelinden çıkması ve özel sektör taşımacılığına geçiş anlamı taşır. Daha açık bir ifadeyle ulaşım, devletin tekelinde olan demiryolu ağı yerine özel mülkiyetteki kamyon ve otobüslerle sağlanır.⁴⁴⁰

DP döneminde uygulanan ekonomi politikaları 1954 sonrasında büyük bir krizle karşılaştı. DP’nin bu dönemde uyguladığı yanlış politikalar ve devlet gelirlerinin yanlış kullanımı; dış açıkların artması, yüksek enflasyon ve karaborsanın yaşanmasıyla sonuçlandı. Krize giren ekonomi, liberal politikalarla iktidara gelen DP’de 1954 sonrası yerini devlet müdahalesinin doğrudan hissedildiği ekonomi anlayışına bıraktı. Ancak belirtmek gerekir ki tarımda modernleşme serüveni DP ile başladı ve bu belli bir seviyeye kadar ulaştırıldı. Yine bu dönemde Türkiye’nin sanayi alt yapısına önemli katkılar yapıldı.⁴⁴¹

Tek partili yıllarda dışa kapalı korumacı ekonomi politikasının hâkim anlayış olarak uzun yıllar varlık gösterdiği bilinmektedir. Bu süreçte yabancı yatırımların yerel girişimleri olumsuz etkileyeceği inancının dış yatırımları iç piyasadan uzak tuttuğu görülmektedir. DP’de ise yabancı sermaye yatırımları kalkınma politikalarının hayata geçirilebilmesinde önemli bir paya sahiptir.⁴⁴² 1 Ağustos 1951’de çıkartılan Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu bu amaca yönelik ilk somut girişimdir. Kanun, yabancı sermayenin ülkede varlık göstermesi için birçok sektörde teşvikler sunmaktaydı. Maden, sanayi ve ulaşım gibi birçok alanda yabancı sermaye ülkeye davet

⁴³⁹ Çağlar Kayder, “Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Ed.: Irvin Cemil Schick, E. Ahmet Tonak, Belge Yayınları, (6. Baskı), İstanbul 2013, s. 90.

⁴⁴⁰ Zürcher, **a.g.e.**, s. 261.

⁴⁴¹ Zürcher, **a.g.e.**, s. 266-267.

⁴⁴² Baytal, **a.g.e.**, s. 552.

edilmekteydi. Ancak kanun beklenen dış yatırımları getirmedi ve iki buçuk yıl sonra yürürlükten kaldırıldı.⁴⁴³

Ulaşımda karayollarına ağırlık veren DP iktidarı, petrol kullanımının artacağı beklentisi üzerine petrol ihtiyacını ithal ederek temin etmek yerine, ülke içerisinde var olduğuna inanılan kaynakları kullanılabilir hale getirmeyi gündemine aldı. Ancak ham petrolün çıkarılması ve işlenmesi yüksek maliyet gerektirdiğinden yabancı sermayeye ihtiyaç duyuldu. Bu şartlar altında 7 Temmuz 1954 mecliste kabul edilen Petrol Kanunu ile yabancı şirketlere petrol arama imtiyazı tanınarak, özel sektörün komutasında yerel kaynakların ülke ekonomisine kazandırılması amaçlandı.⁴⁴⁴

DP politikaları CHP tarafından yoğun eleştiriye tabi tutulmuştur. Özellikle Petrol Kanunu'na CHP cephesinden büyük eleştiriler gelmiştir. CHP, Osmanlı döneminde uygulanan kapitülasyonların Petrol Kanunu ile yeniden getirildiği iddiasında bulunacaktır. Ancak muhalefetin sert eleştirileri çözüm önerileriyle desteklenmediği için DP ekonomi politikalarını dilediği gibi yönlendirmiştir.⁴⁴⁵ Esasen CHP ile DP'nin ekonomi anlayışında temelde bir farklılık bulunmamaktadır. Türk ekonomisini dışa açma politikası 1947'de ABD ile CHP iktidarı arasında gerçekleşen ikili anlaşmalarda başlamıştır. Ancak iki partinin ayrıştığı konu bu açılımın yöntemidir. CHP'nin ılımlı geçiş anlayışına karşılık DP daha sert bir açılımdan yanadır.⁴⁴⁶

3.6. DEMOKRATİK SİSTEMDE KEMALİST LAİKLİK İLKESİ

DP'nin halkın dini konulardaki talepleri karşısında CHP'den daha duyarlı davrandığı söylenebilir. Muhalefet yıllarında vaat edilen politikalara bakıldığında, halkın beklentilerinin iyi okunduğu görülmektedir. Özellikle muhafazakâr Sünni Müslümanların beklentileri; ezanın Türkçeleştirilmesi, din derslerinin eğitim sisteminde daha çok yer alması, dini oluşumların -cemaatlerin/tarikatların- daha

⁴⁴³ Eroğul, a.g.e., s. 97.

⁴⁴⁴ Yavuz Hakır, Özkan Demir, "6326 Sayılı Petrol Kanunu ve Demokrat Parti Dönemi Petrol Politikası", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Yıl 2017, Sayı 41, s. 258.

⁴⁴⁵ Baytal, a.g.e., s. 554.

⁴⁴⁶ Eroğul, a.g.e., s. 97.

özgürce varlık gösterebilmesi, din hürriyetinin sağlanması şeklinde özetlenebilir. DP bu beklentilere karşı yeterince duyarlı bir yaklaşım sergilemiştir.

DP, iktidarda kaldığı dönemde dini konulardaki birçok kısıtlamayı kaldırarak bir özgürlük ortamı yaratmaya özen gösterdi. Bu politika yabancı araştırmacılar tarafından “İslamiyet’in canlanması” olarak ifade edildi. Türk araştırmacılar ise “İrtica” kavramını kullanmayı tercih etti. Muhalefetin irtica olarak değerlendirdiği faaliyetler, halkın günlük yaşamındaki gözle görülebilen değişikliklerdi. Bunlar; camiye gidenlerin sayısındaki artış, türbe ziyaretlerinin artması, dini kitapların çoğalması, cami inşaatlarının artması, hacca gidenlerin sayısındaki artış ve tarikatların sayısındaki artışlardı. DP’nin tek parti dönemindeki militan laiklik anlayışı yerine daha yumuşak bir laiklik anlayışı benimsemesi, bu dönemde toplumun dine olan ilgisini de arttı.⁴⁴⁷ Bir başka ifadeyle DP iktidarı, baskı altında tutulan dini duyguların kamusal alanda varlık göstermesine müsaade etti.

DP’ye dönem boyunca irtica suçlaması en çok CHP tarafından yapıldı. Ancak bilindiği üzere Kemalist laiklik ilkesi ilk olarak 1947’de CHP’liler tarafından eleştiriye tabi tutuldu. Laiklik ilkesinin yumuşatılması, CHP’li Şemsettin Günaltay Hükümetinin 1949 sonrası uyguladığı politikalarla devamlılık gösterdi. Bu dönemde; İmam Hatip Kursları ve türbeler ziyarete açıldı, din dersleri ilk okullarda okutulmaya başlandı ve Ankara Üniversitesinde İlahiyat Fakültesi açıldı. DP iktidara geldiği ilk dönemde laiklik konusunda CHP ile benzer bir tutum sergiledi. Ancak ekonomik sorunların çıkmaza girdiği 1955 sonrası laiklik konusunda oy kazanma adına bazı tavizler verildi.⁴⁴⁸

İslami söylemler ya da bazı İslami kesimlerle dönemselsel olarak yakın ilişkiler kurulması, DP’nin Kemalist laiklik ilkesine karşı olduğu anlamı taşımamaktadır. Bu politikaları DP’nin oy kazanma girişimleri olarak değerlendirmek daha isabetli bir tespit olacaktır. Anıl Varel’in ifadesiyle: “DP, CHP gibi laik bir partidir; fakat

⁴⁴⁷ Binnaz Toprak, “Dinci Sağ”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Ed.: Irvin Cemil Schick, E. Ahmet Tonak, Belge Yayınları, (6. Baskı), İstanbul 2013, s. 375.

⁴⁴⁸ Toprak, **a.g.e.**, s. 375-377.

CHP'den farklı olarak, toplumun dinsel içerikli taleplerine çok daha duyarlı bir partidir."⁴⁴⁹

3.6.1. Ezanın Aslına Dönüşü

18 Temmuz 1932'de Diyanet İşleri Başkanlığına gönderilen bir tamimle, ülke genelinde ezanın Türkçe okunması kararlaştırıldı. Bu tamime uymayanlara Ceza Kanunu'nun 526. maddesi gereğince "*hükümet emirlerine karşı gelinmesi*" suçundan mahkûmiyet verilmekteydi. "*Hükümet emirlerine karşı gelinmesi*" isnadının yetersiz görüldüğü 1941 yılında, Türk Ceza Kanunu'na eklenen bir madde ile Arapça Ezan okunması tüm ülkede yasaklandı. Kanun maddesi, "*Arapça ezan okuyanlar üç aya kadar hafif hapis veya on liradan iki yüz liraya kadar hafif para cezasıyla cezalandırılırlar*"⁴⁵⁰ ibaresine yer veriyordu. DP bu konuya dair toplumda var olan rahatsızlığın farkındaydı ve muhalefet yıllarında Arapça Ezan Yasağının kaldırılacağını vadetti. Henüz iktidarının ilk ayında konu meclise taşındı.⁴⁵¹

DP kanun teklifini meclise sunduğu sırada, CHP suiistimale açık olan bu konuda muhalif bir tavır almaktan çekindi.⁴⁵² O dönem parti sözcülüğü görevini yürüten Cemal Reşit Eyüpoğlu'nun açıklamaları CHP'nin kanun teklifine yaklaşımını genel olarak yansıtmaktadır:

*"Bu memlekette Millî Devlet ve Millî şuur politikası, Cumhuriyetle kurulmuş ve C. H. Partisi bu politikayı takip etmiştir. Bu politika icabı olarak ezan meselesi de bir dil meselesi ve Millî şuur meselesi telâkki edilmiştir... Türkçe ezan, Arapça ezan mevzuu üzerinde bir politika münakaşası açmıya taraftar değiliz. Millî şuurun bu konuyu, kendiliğinden halledeceğine güvenerek Arapça ezan meselesinin ceza konusu olmaktan çıkarılmasına aleyhtar olmiyacağız."*⁴⁵³

DP cephesinde Arapça ezan yasağının kaldırılma sebebi, yasağın içinde barındırdığı tezatlık üzerinden açıkladı. Bayar: "*Müezzin caminin içinde Allahuekber dediği zaman suç değil, fakat caminin bir parçası olan minarede Allahuekber dediği*

⁴⁴⁹ Anıl Varel, "Elli Yıllarda Muhalefet: Hükümete Yönelik Temel Eleştiriler ve DP Karşısında CHP'nin İdeolojik Konumlanması", **Türkiye'nin 1950'li Yılları**, Ed.: Tanıl Bora, İletişim Yayınları, (3. Baskı), İstanbul 2019, s. 221.

⁴⁵⁰ Uyar, **a.g.e.**, s. 64.

⁴⁵¹ Demirel, **a.g.e.**, s. 137.

⁴⁵² Eroğul, **a.g.e.**, s. 90.

⁴⁵³ TBMM Tutanak Dergisi, 1950. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c001/tbmm09001009.pdf>, (21.12.2020.).

zaman suç”⁴⁵⁴ ifadeleri ile konuya açıklık getirdi. 16 Haziran 1950’de kanun maddesi mecliste oybirliği ile kabul edilerek yürürlükten kaldırıldı.

İktidar ve muhalefetin ortak kararı ile kaldırılan Arapça ezan yasağı kamuoyunda da memnuniyetle karşılandı. Buna rağmen yasağın kaldırılmasını eleştirenlerde vardı. DP’yi destekleyen Nadir Nadi Cumhuriyet gazetesinde yazdığı bir yazı ile Cumhuriyet devrimlerinden geri dönülmesini eleştirdi:

*“Yirminci yüzyılın tam ortasında, hür seçimlerle iktidara gelen demokratik bir hükümet yurdumuzda henüz işe koyulurken ‘Ezan Arapça mı, Türkçe mi okunsun?’ mevzulu bir yazı yazmak zorunda kalacağımı doğrusu aklıma getirmek istemezdim. Ortaçağdan devralınmış bütün bir hurafeler sistemini temelinden yıkan, otuz yıldır tek mil enerjisi ile Batı medeniyetine doğru hamleler yapan bir rejimin muhalif ve muvafık. temsilcileri, bize bugün, memleket menfaatleri bakımından daha alaka toplayıcı münakaşa örnekleri gösterebilirdi.”*⁴⁵⁵

Nadir Nadi 1946-1950 yılları arasındaki dönemde de laiklik konusunda geri adımlar atılmasını eleştirmiştir. Bu konuda ilk taviz veren partinin CHP olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵⁶ DP ise hem muhalefette kaldığı dönemde hem de iktidar yıllarında benzer bir politika izlemiştir. Çok partili siyasal sistemin yarattığı atmosferde her iki parti de laiklik anlayışında daha ılımlı bir tutum sergilemeye tercihinde bulunmuştur.⁴⁵⁷ CHP 1954 yılından sonra ılımlı laiklik anlayışını terk ederek yeniden tek parti döneminin militan laiklik anlayışını benimsemiştir.

3.6.2. Atatürk’ü Koruma Konunu ve Anıtkabir’in İnşası

Bayar ve Menderes, Atatürk’ün yol arkadaşlığını yapmış siyasilerdir. Bayar, Atatürk’ün son Başbakanı olarak zihin dünyasında Atatürk’ü yaşatmaktadır. Menderes ise genç yaşta Atatürk’ün yönlendirmesi ile siyasetle tanışmış ve CHP milletvekilliği yapmıştır. Geçmişle olan bu bağ, DP kimliği ile belli biçimsel dönüşümlere uğramış olsa da temelde Atatürk’ün manevi varlığı DP’nin üst yönetiminde daima yaşatılmıştır.

⁴⁵⁴ Bayar, **a.g.e.**, s. 153.

⁴⁵⁵ Uyar, **a.g.e.**, s. 66.

⁴⁵⁶ Uyar, **a.g.e.** s. 67.

⁴⁵⁷ Varel, **a.g.e.**, s. 221.

DP iktidarının henüz birinci yılında Atatürk heykellerinin, Tacini Tarikatı'na mensup kişiler tarafından saldırıya uğraması, Atatürk'ün manevi varlığının korunması için bir kanun çıkarılmasını gündeme getirdi. 31 Temmuz 1951'de çıkarılan 'Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun' ile *"Atatürk'ün hatırasına alenen hakaret eden veya söven kimse bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Atatürk'ü temsil eden heykel, büst ve âbideleri veyahut Atatürk'ü n kabrin i tahrip eden, kıran, bozan veya kirleten kimseye bir yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezası verilir"*⁴⁵⁸ hükmü getirildi. DP için bu kanunun iki temel amacı vardır. İlk olarak Atatürk'ün manevi varlığına gerçekleştirilen saldırıları bertaraf etmektir. İkincisi DP'nin muhalefetten gelen irtica suçlamalarına karşılık meşruiyetini sağlama alma çabasıdır.⁴⁵⁹

DP iktidara geldiğinde Anıtkabir'in inşası ile yakından ilgilenmeye başladı. Bayar ve Menderes uzun yıllardır devam eden inşaatın hızlıca bitirilmesi arzusu içindeydi. 10 Kasım 1953 yılında Atatürk'ün vefatının sene-i devriyesinde Anıtkabir'in inşaatı tamamlandı ve Atatürk'ün naaşı Etnografya Müzesi'nden Anıtkabir'e taşındı. Bayar, Atatürk'ün naaşının Anıtkabire'e defnedilmesini en önemli icraatı olarak değerlendirir: *"Eğer Cumhurbaşkanı olmanın bir faniye kazandırdığı şereften ayrı bir değeri ve hazzı varsa, o da benim için, sevgili Atatürk'ü Etnografya Müzesi'nden alıp Anıtkabir'deki ebedi medfenine [mezarına] tevdi ettiğim tarihi günü yaşamış olmaktır."*⁴⁶⁰

DP'nin farklı dünya görüşüne sahip grupları bünyesinde barındırdığı bilinmektedir. Muhafazakâr ya da dini konularda daha geleneksel bir yaklaşım sergileyen bazı DP'liler; din derslerinin eğitim sistemi içerisinde yaygınlaştırılması, Diyanet İşleri Başkanlığının mali olarak daha fazla desteklenmesi, dini hükümlerin ve Peygamberin hukuk sistemi içerisinde korunması gibi taleplerde bulundu. Ancak bu talepler DP'nin üst kadrolarında karşılık bulmadı. Buna karşılık Celal Bayar'ın kişiliğiyle özdeşleşen laik grup, militan laiklik anlayışına özgü çıkışlar sergiledi. Örnek olarak DP'li üç kadın milletvekilinin çarşafın yasaklanmasını talep eden kanun

⁴⁵⁸ Resmî Gazete, 1951. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7872.pdf>, (30.12.2020.)

⁴⁵⁹ Ahmad, a.g.e., s. 60.

⁴⁶⁰ Bayar, a.g.e., s. 170.

teklifi gösterilebilir. Bu teklif de yine parti yönetimi tarafından kabul görmedi. Genel olarak bakıldığında, DP iktidar yıllarında her iki grup arasında bir denge politikası kurmaya özen gösterdi.⁴⁶¹ Bayar'a göre Türkiye'de hem dini hem de siyasiyi irtica faaliyetlerine yer yoktur.⁴⁶²

Kemalistler, İttihatçıların pozitivist dünya algısından etkilenmiş kişilerdir. Devletin kurucusu ve modernleşme idealinin yeni aktörleri olarak, dini algılayış biçimleri geçmişle benzerlik göstermektedir. Laiklik konusunda bu benzerlik dinin modernleşme önünde bir engel olarak görülmesidir. Tek parti döneminde Kemalist laiklik, basit anlamıyla din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması anlamını taşır. Ancak uygulamada din, devlet kontrolünde varlık gösteren ve Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde bürokratik bir yapıya dönüştürülür. Bu açıdan DP'nin ve CHP'nin laiklik anlayışında bir farklılık yoktur. Çünkü DP döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı lağvedilmeyerek tek parti döneminde icra ettiği görevi devam ettirecektir. DP'nin eleştiriye tabi tutulan politikaları ise gayri resmî dini faaliyetlerle olan ilişkisidir. Özellikle Nurcuların desteğini almak ve onlarla dönemselsel olarak yakın ilişkiler kurmak aydın kesim tarafından eleştiriye tabi tutulmaktadır. DP'nin yapmak istediği bürokrasi dışı dini grupları ülkenin kalkınma politikası ile uyumlu hâle getirmektir. Ancak bu girişim eski elit ve bürokrasinin tepkisini çekecektir. CHP, bürokrasi ve aydınların desteğini alarak kaybedilen siyasal iktidarı geri almak çabasıdır.⁴⁶³ Laiklik konusu ya da DP'nin bürokrasi dışı dini faaliyetlerle kurduğu geçici politik ilişkiler üzerinden türetilen karşı devrim söylemi, eski elitlerin yeniden siyasal iktidarda söz sahibi olma çabasının ürünüdür.

3.7. TAHKİKAT KOMİSYONU VE 27 MAYIS DARBESİ

Irak'ta 1958'de gerçekleşen darbe DP hükümetini ve politikalarını önemli derecede etkiledi. Halkın desteğini tek meşruiyet aracı olarak gören ve her platformda milli irade söylemini kullanan parti, kendini güvensiz bir konumda hissetmeye başladı. Buna karşılık henüz o yıllarda DP meclis grubu bir bildiri yayınlarak muhalefeti hükümete saldırmakla suçladı ve ihtiyaç halinde meclis içerisinde kurulacak bir

⁴⁶¹ Demirel, **a.g.e.**, s. 138.

⁴⁶² Bayar, **a.g.e.**, s. 173.

⁴⁶³ Zürcher, **a.g.e.**, s. 169-171.

komisyonla CHP'nin faaliyetlerinin incelenebileceği belirtildi. Bu bildiri Tahkikat Komisyonu'nun ilk işaretiydi.⁴⁶⁴

DP iktidarının son döneminde (1957-1960), iktidar ile muhalefet arasında derin ayrılıklar yaratan gerginlikler yaşandı. Demokratik siyasal arenada çözülemeyen bu sorunlar Ocak 1960'da yeni bir süreci beraberinde getirdi. DP'de muhalefete karşı o zamana kadar alınan tedbirlerin yetersiz olduğunu gördüğü noktada mecliste Tahkikat Komisyonu kurulması fikri gündeme geldi⁴⁶⁵ 18 Nisan 1960'ta Meclise sunulan Tahkikat Komisyonu önergesinde belirtildiği üzere: *“Cumhuriyet Halk Partisinin yıkıcı, gayrimeşru ve kanun dışı faaliyetlerinin memleket sathında cereyan tarzı ve bunların mahiyetinin nelerden ibaret olduğunu tahkik, tesbit ve memleketin her tarafında yaygın bir halde görülen kanun dışı siyasi faaliyetlerin muhtelif sebeplerine intikal etmek, matbuat meselesi ile adlî ve idari mevzuatın ne suretle tatbik edilmekte olduğunu tetkik eylemek üzere Meclis tahkikatı açılmasına dair”*⁴⁶⁶ karar alındı.

27 Nisan 1960'da komisyonun yetki ve görevlerini belirten 'Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümenlerinin vazife ve salâhiyetleri hakkında Kanun' çıkarıldı. Kanunun birinci maddesinde: *“Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, Askeri Muhakeme Usulü Kanunu, Basın Kanunu ile diğer kanunlarda Cumhuriyet müddeiumumisine[savcısına], sorgu hâkimine, sulh hâkimine ve askerî adlî amirlere tanınmış olan bilcümle hak ve salâhiyetleri haizdir [yetkilere sahiptir]”*⁴⁶⁷ ifadesi yer aldı. Ceza hükümleri ise daha ağır ifadeler içermekteydi. Kanun, komisyonun adlıği kararlara itiraz edenlere bir yıldan üç yıla kadar ağır hapis cezası (3. madde), komisyonun gizlilik usulüne riayet etmeyenlere ise altı aydan bit yıla kadar hapis cezası (5. madde) ön görmekteydi.⁴⁶⁸

Menderes, Şubat 1958'de Bursa'da yaptığı bir konuşmada muhalefetin kendilerini baskıcı kanunlar çıkarmaya zorladığını dile getirmiş ancak DP'nin demokratik sınırları aşmayacağını belirtmiştir:

⁴⁶⁴ Ahmad, a.g.e., s. 78-79.

⁴⁶⁵ Demirel, a.g.e., s. 321.

⁴⁶⁶ Resmî Gazete, 1960. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10484.pdf>. (28.12.2020).

⁴⁶⁷ Resmî Gazete, 1960. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10491.pdf>. (28.12.2020).

⁴⁶⁸ Resmî Gazete, 1960. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10491.pdf>. (28.12.2020).

“Muhalefetin zorlaya zorlaya bizi bazı tedbirler almaya mecbur etmeleri, demokrasiye uygun neticeler değildir. Eğer onlar zorlamasalardı, bugün beğenmedikleri birçok kanunun çıkmasına imkân yoktu. Sizin üstünüze yürünürse elbet müdafaa tedbirleri alırsınız. Fakat daha şiddetli kanunların çıkması için ne derece zorlarsa zorlasınlar, Demokrat Parti sınırı aşmak, ölçüyü kaçırmak gafleti göstermeyecektir.”⁴⁶⁹

DP'nin demokratik sınırlar içerisinde kalma çabasının yeterli olmadığı görülmektedir. Darbeye giden süreçte hem iktidar partisi hem de muhalefet cephesi uzlaşmak yerine fikir ayrılıklarını büyütmeyi tercih etmiştir.

DP'nin anayasal sınırları zorlayan görev ve yetkilere haiz Tahkikat Komisyonu'nu kurması birçok çevreden eleştiriye tabi tutulmuştur. En büyük eleştiri CHP ve İnönü'den gelmiştir. İnönü, 18 Nisan 1960'da mecliste Tahkikat Komisyonu ile ilgili bir konuşma yaparak komisyonun varlığını ve DP'yi ağır bir dille eleştirmiştir:

“... Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, baskı rejimi kurarsa o memlekette ayaklanma olur. Buna mahal vermemek için idarelerin demokratik yolda olması, insan halklarının yürürlükte olması şarttır... Demokratik rejim, insan hakları yürütülüyor mu, yürütülüyor mu? Bu bir. Eğer insan hakları yürütülmez, vatandaş hakları zorlanırsa, baskı rejimi kurulursa ihtilâl behemehal olur... Biz böyle bir ihtilâl içinde bulunmayız, bulunamayız. Böyle bir ihtilâl dışımızda, bizimle münasebeti olmayamlar tarafından yapılacaktır... Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam”⁴⁷⁰

İnönü, Tahkikat Komisyonu'nun görev ve yetkilerinin gündeme geldiği 27 Nisan 1960'da hükümeti yeniden ağır söylemlerle itham etti. DP idaresini ve uygulamalarını gayrimeşru olarak gösterdi. Kuzey Kore'de gerçekleşen sokak hareketleri ve hükümet darbesine gönderme yaparak ihtilal tehdidinde bulundu. Bu konuşmasının üzerine İnönü'ye on iki oturum meclise katılmama cezası verildi. İnönü'nün ve CHP'nin sert tutumları diğer muhalif kesimlere cesaret verdi.⁴⁷¹

⁴⁶⁹- Bayar, **a.g.e.**, s. 236.

⁴⁷⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, 1960. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d11/c013/tbmm11013058.pdf> (28.12.2020).

⁴⁷¹ Demirel, **a.g.e.**, s. 330-331.

Kentlerdeki baskının artması muhalefet bloğunda tepkiye şiddetlendirmektedir. İş çevreleri de bürokrat ve aydın kesimin yanında yer alıyordu. Yine de bu baskı tek parti dönemiyle karşılaştırıldığında çok daha sınırlı kalmaktaydı. Eylem alanını genişleten ve etkin bir muhalefet mevcuttu ancak bu muhalefet toplumun yalnızca küçük bir kesiminden ibaretti.⁴⁷²

Tahkikat Komisyonu'nun görev ve yetkileri bazı DP'liler tarafından da eleştirildi. DP'li hukukçu Ali Fuat Başgil, komisyonun varlığını doğru bulurken görev ve yetkilerini anayasaya aykırı olduğunu dile getirdi.⁴⁷³ Bir başka eleştiri DP'de muhalif kimliği ile tanınan Sıtkı Kırçalı'dan geldi. Kırçalı, komisyona kuruluş aşamasında karşı çıktı. 23 Mayıs'ta ise 97 imzaya sahip bir takriri meclis grubuna sundu: *"Son gelişen olaylar yüzünden, kamuoyunda belirmekte olan çeşitli yorum ve endişelerden ötürü grupta bir görüşme açılması"*⁴⁷⁴ talep edildi. Ancak DP yönetimi tüm bu muhalif seslere karşı duyarsız kaldı.

Tahkikat Komisyonu'nun görev ve yetkileri belirleyen kanunun kabul edildikten sonra İstanbul'da öğrencilerin katıldığı gösteriler düzenlendi. Polisin göstericiler karşısında yetersiz kalması hükümeti, İstanbul Üniversitesi'nde eğitime ara verilmesi ve şehirde sıkıyönetim ilan edilerek gece sokağa çıkma yasağı getirilmesi gibi bazı tedbirlerini almaya sevk etti.⁴⁷⁵ 21 Mayıs'ta ise bir grup subay ve Harp Okulu öğrencisi Ankara'da bir gösteri yürüyüşü düzenledi. Öğrencilerin talepleri; tutuklu olan subayların serbest bırakılması, sıkıyönetimin kaldırılması ve Menderes Hükümetinin istifa ederek erken seçim kararı almasıydı. Harp Okulu öğrencilerinin yürüyüşü darbenin en net habercisi oldu. Çünkü Harp Okulu darbenin merkez üssü olarak kullanılmaktaydı.⁴⁷⁶

27 Mayıs darbesi Türkiye'de demokrasiyi kurtarmak için gerçekleştirildiği iddia edilen bir darbedir.⁴⁷⁷ Burada önemli olan nokta darbenin rejimi ya da Kemalizm ideolojisi adına değil de yalnızca demokrasi adına gerçekleştirilmesidir. Darbeyi

⁴⁷² Kayder, **a.g.e.**, s. 95.

⁴⁷³ Demirel, **a.g.e.**, s. 323-324.

⁴⁷⁴ Aydemir, **a.g.e.**, s. 407.

⁴⁷⁵ Eroğul, **a.g.e.**, s. 233-234.

⁴⁷⁶ Aydemir, **a.g.e.**, s. 404-405.

⁴⁷⁷ Timur, **a.g.e.**, s. 50.

meşrulaştırma çabaları DP'nin on yıllık iktidarında uyguladığı antidemokratik politikalar üzerine inşa edilmektedir.

27 Mayıs 1960 gecesi Türk ordusu yönetime el koyarak DP iktidarına son verdi ve Türk siyasal hayatında yeni bir dönem açıldı. Demokrasi havarisi olarak doğan ve iktidara gelen DP, on yıllık iktidar tecrübesinden sonra demokrasi dışı yollarla siyaset arenasından silindi. Türkiye'nin en köklü kurumu olan ordu bir kez daha ülkenin kaderinde belirleyici rol aldı. Böylece Türk siyasal hayatı ve daha özelde Türk modernleşmesi yeni bir döneme geçiş yaptı.

SONUÇ

Türk modernleşmesi tam anlamıyla 19. yüzyılın başlarında II. Mahmud'un askeri alanda yaptığı Batı tarzı yeniliklerle başlamıştır. Bu modernleşme hareketi kısa sürede Osmanlı İmparatorluğu'nun sivil bürokrasisine de yansımıştır. 1908'de II. Abdülhamit'in parlamentoyu yeniden açması, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetleri ile siyasal anlamda modernleşme serüveni hız kazanmıştır. Ancak I. Dünya Savaşı sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması, İttihat ve Terakki üyeleriyle özdeşleşen modernleşme hareketinde kırılma yaratmıştır.

Osmanlı elitinin öncülüğünde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde Türk modernleşmesi devamlılık göstermiştir. Bu devamlılık hem beşerî hem de kurumsal boyuttadır. Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyet döneminde Türk modernleşmesinin öncüsü konumundadır. Atatürk'ün şahsıyla bütünleşen devrimler, tam anlamıyla Batılılaşma çabasının ürünüdür. Bu anlamıyla; TBMM'nin kurulması, saltanatın ve halifeliğin kaldırılması, tekke ve zaviyelerin kapatılması, Latin alfabesine geçiş gibi devrimler egemenlik hakkını halktan alan modern bir ulus devlet yaratma girişimidir.

Türk modernleşmesinin düşünsel boyutu 19. ve 20. yüzyıllarda önemli değişimler yaşamıştır. Özellikle milliyetçilik düşüncesi Genç Osmanlılar olarak bilinen Osmanlı entelektüelleri tarafından işlenmiştir. II. Abdülhamit döneminde İslamcılık düşüncesi devlet politikası olarak kullanılmıştır ancak o dönemde muhalif saflarda yer alan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde milliyetçilik düşüncesi hâkimdir. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sonrasında yeni kurulan ulus devletin fikri temellerinde ise Genç Osmanlılar ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden kalan milliyetçilik düşüncesi egemendir. Yine de belirtmek gerekir ki Cumhuriyet döneminde milliyetçilik, ulusal sınırlar içerisinde var olan tüm etnik kimlikleri bünyesinde toplayan kapsayıcı bir milliyetçiliktir.

Atatürk ve devrimci kadrolar, 1930'dan sonra rejimin ideolojik yönünü Kemalist ilkelerle ifade etmiştir. 1931'de ilk defa parti programına giren bu ilkeler 1937'de anayasaya dahil edilmiştir. Kemalist ilkelerin anayasal bir boyut kazanması, Türk modernleşmesini düşünsel anlamda durağanlaştırmıştır. Bu anlamıyla Türk

modernleşmesi yerini Kemalist ilkelere bırakmıştır. Böylece Kemalizm, muasır medeniyetler seviyesine ulaşmanın resmi ve tek yolu olarak tanımlanmıştır.

Türkiye II. Dünya Savaşı sonrası kendini yeniden Batı'da konumlandırmıştır. Bu tercih Türk siyasetinde önemli bir kırılma yaratmıştır. Dünyadaki faşist ve tek partili rejimlerin yıkılışı, Türk siyasetinde de çok partili hayata geçişin önünü açmıştır. İsmet İnönü'nün öncülüğünde Türkiye'de çok partili hayata geçilmiştir. Bu kararın ardından DP 1946'da CHP'den ayrılan siyasetçiler tarafından kurulmuştur. Şaibeli 1946 Genel Seçimleri ile DP muhalefet partisi olarak meclisteki yerini almıştır.

CHP'de 1946-1950 döneminde ideolojik olarak bir değişim yaşanmıştır. Bu durum, Kemalist ideolojinin baş mimarı olarak görülen Recep Peker'in CHP içerisinde pasifleştirilmesi ile daha da belirginleşmiştir. Özellikle laiklik ve devletçilik ilkesinde tek partili döneme göre bir yumuşama olmuştur. Şemsettin Günaltay Hükümeti döneminde İmam Hatip Kurslarının açılması ve Ankara Üniversitesi bünyesinde İlahiyat Fakültesi'nin kurulması, CHP'nin laiklik açılımına örnektir. CHP'de devletçilik ilkesindeki değişim ise dışa açık bir ekonomi yaratma çabasının uzantısı olan IMF ve Dünya Bankası'na üyelik süreci ile olmuştur. Ancak tüm bu çabalar 1950 Genel Seçimlerinde CHP'yi iktidarda tutmaya yetmemiş ve 14 Mayıs 1950'de DP ezici bir çoğunlukla iktidar partisi konumuna yükselmiştir.

DP 1950-1960 arasında gerçekleşen üç genel seçimde halkın desteğini alarak tek başına hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Bu dönem içinde Adnan Menderes Başbakanlık, Celal Bayar ise Cumhurbaşkanlığı görevini kesintisiz olarak yerine getirmiştir. CHP ise dönem boyunca ana muhalefet partisi olarak mecliste yer almıştır.

DP'nin on yıllık iktidarında uyguladığı politikalar, o dönemde ve 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra sürekli olarak tartışılmıştır. Tartışmanın iki boyutu vardır: İlk olarak DP'nin demokrasi adına ortaya koyduğu politikalar tartışmaya açılmaktadır. DP'nin siyasette ve toplumunda demokrasiyi hâkim kılmak vaadiyle iktidara geldiği ancak iktidarda olduğu dönemde uyguladığı politikalarla antidemokratik bir yönetim modeli benimsediği eleştirisi yapılmaktadır. İkinci olarak DP'nin Kemalist ilkelere yalnızca parti programında yer verdiği ve özellikle laiklik ve devletçilik ilkelerinde ortaya koyduğu tutumla Kemalist muasır medeniyetler seviyesine ulaşma idealinden

uzaklaştığı iddiası gündeme getirilmektedir. DP'nin uyguladığı politikalar siyasi ve dini irtica (gericilik) anlamında “Karşı Devrim” olarak ifade edilmektedir.

Karşı devrim iddiasını ortaya koyan düşüncelerde metodolojik olarak üç temel yanlış bulunmaktadır. Bunlardan ilki, DP'nin demokrasi tutumu ile Kemalist ilkelere bakışı bir arada değerlendirilmektedir. İkinci olarak, DP iktidarında CHP'nin iktidar politikalarını etkilediği gerçeği göz ardı edilmektedir. Son olarak, DP iktidarında uygulanan politikaların 1946-1950 döneminde yaşanan politik olaylardan ayrı değerlendirilmektedir.

DP'nin demokrasi tutumu dönemsel olarak farklılık göstermektedir. DP, 1950-1954 döneminde muhalefet yıllarında vadettiği politikaları uygulamaya koymuştur. Bu politikalardan Halkevlerinin kapatılması ve CHP mallarının bir kısmının hazine devredilmesi dışında uygulanan politikaların o dönemde büyük bir eleştiriye tabi tutulmamıştır. Bahsi geçen iki uygulama ise yalnızca uygulama yöntemi açısından eleştirilmiştir. 1954-1960 döneminde ise uygulanan politikaların demokratik olmadığı ifade edilmiştir. Bu ithamların doğruluk payı yüksektir. 6-7 Eylül olayları, sol/sosyalist düşüncelerin baskı altında tutulması ve Tahkikat Komisyonu'nun kurulması örneklerinde olduğu gibi DP'nin demokratik sistemler içinde olmayan uygulamalara yöneldiği görülmektedir. Bu örnekler çoğaltılabilir ancak DP'nin iktidar yıllarının tamamında demokrasi dışı bir tutum sergilendiği iddiasını doğrulamaz. Daha önemlisi DP'nin demokrasi dışına çıktığını ve bu durum üzerinden Cumhuriyet devrimlerine karşı devrim yaptığını söylemek temelsizdir. Çünkü bu iki olgu karşılaştırılabilir değildir. Karşı devrim iddiasının ilk metodolojik hatası buradadır.

Kemalizm, Cumhuriyetçilik ilkesinde halk egemenliğini işlemektedir. Tek partili yıllarda bu ilke üzerinden iktidar meşruiyeti yaratılmıştır. Bu ilke demokrasi idealini içinde barındırır. Ancak tek partili dönemde demokrasiye geçiş denemeleri 1946 yılına kadar başarıya ulaştırılamamıştır. TBMM'nin kuruluşundan tek parti devrinin sonuna kadarki dönemde birçok devrim hayata geçirilmiştir. Demokrasiye geçiş ise II. Dünya Savaşı sonrası ülke ve dünya şartlarının olgunlaşması ile mümkün olmuştur. Bu açıdan çok partili hayata geçiş ve DP iktidarı, Türkiye'nin demokrasiye geçiş sürecinin bir parçasıdır. DP bu sürecin dışında ya da karşısında değildir.

CHP, DP karşısında kendini, Cumhuriyeti kuran parti ve Atatürk mirasının siyaset alanı içinde tek sahibi olarak konumlandırmıştır. Bu durum, CHP'nin muhalefette bulunduğu dönemde dahi iktidar alışkanlıklarından vazgeçememesi anlamı taşımaktadır. 1950'de iktidar değişiminin kansız gerçekleşmesinde İsmet İnönü'nün önemli katkıları olmuştur. Ancak DP iktidarının ürettiği politikalar CHP tarafından sürekli olarak eleştiriye tabi tutulmuştur. Ayrıca bu eleştirilen alternatif politikalar üretmekten yoksundur. CHP, özellikle 1954 Genel Seçimlerinden sonra daha sert muhalefet partisi olmayı tercih etmiştir. CHP'nin bu tutumunda 1954 ve 1957 Genel Seçimlerdeki ağır yenilgisinin payı büyüktür. CHP'nin on yıllık dönemde iktidar alışkanlıklarından vazgeçememesi DP'nin de baskıcı politikalar üretmesinin nedenlerinden birisidir. Bu açıdan DP'nin iktidarda olduğu dönemde uyguladığı politikalar, CHP'nin ortaya koyduğu muhalefet anlayışıyla birlikte değerlendirilmelidir. İktidar-muhalefet karşılaştırmasından mahrum analizler, ideolojik konumlanışların getirdiği ön yargıların doğru olarak algılanması yanılgısıyla sonuçlanmaktadır.

DP iktidarının en çok eleştirilen politikaları, Kemalizm'in katı laiklik anlayışından vazgeçmesi ve liberal ekonomi tercihidir. Karşı devrim iddiası temelde bu iki başlık üzerinden üretilmektedir. Laikliğin ve devletçiliğin terk edilmesi, karşı devrim iddiasını kanıtlama kudretine sahiptir. Ancak her iki ilkenin içeriğinin 1945'den sonra CHP iktidarı eliyle değiştiği gerçeğini göz ardı etmek ve yalnızca DP'nin iktidarda olduğu dönemde bu ilkelerin uygulama alanları üzerinden karşı devrim tezini ortaya koymak bir başka metodoloji hatasıdır.

CHP özellikle 1947'den sonra devletçilik politikasından vazgeçmeye başlamıştır. Truman Doktrini ve Marshall Planı ile başlayan bağımlı dış politika anlayışı DP'de aynı çerçevede devam ettirilmiştir. Dış yardımlarla kalkınma politikası, kaçınılmaz olarak dışa açık bir ekonomiye geçişi beraberinde getirmiştir. Her iki parti hem 1946-1950 döneminde hem de 1950-1960 döneminde dış politikada ortak kanaate sahiptir. Kemalist devletçilik politikasından ilk vazgeçen CHP'dir. Ancak 1946-1950 dönemi için karşı devrim söylemi kullanılmamaktadır. Bu dönemin karşı devrim olmadığı açıktır. Bu anlamıyla DP'nin on yıllık iktidarında uyguladığı dışa açık ekonomi politikası karşı devrim iddiasına dayanak oluşturacak nitelikte değildir. DP

ile CHP arasında sadece yöntem farkı bulunmaktadır. Örneğin CHP ekonomide kontrollü bir şekilde dışa açılmadan yanayken DP ise daha hızlı bir serbestlik politikası izlemiştir.

DP'nin tüm parti programları ve hükümet programlarında laiklik ilkesine yer verilmiştir. Yine DP'li siyasilerin büyük bir çoğunluğu CHP içerisinde siyaset yapmış ve laiklik ilkesini benimsemiş kişilerdir. Özellikle Celal Bayar Kemalist ilkeleri hayatının her döneminde aynı samimiyetle yaşatmıştır. Ancak DP, teoride kalan söylemlerinden ziyade ürettiği politikalar üzerinden eleştirilmektedir. Bu politikalar, İmam Hatip Kurslarının okula dönüştürülüp ülke genelinde yaygınlaştırılması, cami inşaatlarındaki artış, cemaat/tarikat sayısındaki artış ve DP'nin dönemsel olarak bu cemaatlerle yakın ilişkiler kurması, ezanın Arapçaya dönüştürülmesi gibi politikalarlardır. DP yöneticileri halkın istek ve taleplerine göre dini konularda bazı politikalar üretmiştir. Ancak bahsi geçen politikalar DP'nin laiklik ilkesini reddettiği anlamı taşımamaktadır. Çünkü aynı DP, Taciniler Tarikatının Atatürk büstlerine saldırıları üzerine tüm tarikat üyelerini tutuklayıp, Atatürk'ü Koruma Kanunu çıkarmıştır. Benzer şekilde laiklik konusunda ilk açılım CHP'den gelmiştir. CHP halkın desteğini almak için Şemsettin Günaltay döneminde Kemalist laiklik ilkesinde yumuşamaya gitmiştir.

DP hükümetlerinin karşı devrimci parti olduğunu söylemek zorlama bir iddiadır. Bu iddianın temelinde, 1954 sonrası iktidarı yeniden elde etmek isteyen muhalefet cephesinin söylemleri ve 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden sonra darbeyi meşrulaştırma girişimleri vardır. Tek parti döneminde ortaya koyulan Kemalist ilkelerin, çok partili sistemde özünü korumak şartıyla değişime uğraması olağan bir durumdur. Bu anlamıyla DP'nin iktidar yıllarında uyguladığı politikalar, Kemalist muasır medeniyetler seviyesine ulaşma idealini içinde barındırmaktadır.

KAYNAKÇA

- ACUN, F. (2011). Değişme ve Süreklilik: Osmanlı'nın Torunları Cumhuriyet'in Çocukları. M. Zencirkıran içinde, *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* (s. 43-59). Bursa: Dora Yayıncılık.
- AFŞAN, E. (2019). Türk Politik Tarihinde Demokrat Parti ve 946 Programı. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 273-295.
- AHMAD, F. (2015). *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*. İstanbul: Hil Yayın.
- AHMAD, F. (2019). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- AHMAD, F. (2019). *İttihatçılıktan Kemalizme*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- AHMAD, F. (2019). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- AKIN, F. (2005). 12 Temmuz Beyannamesi'nin Türk siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 92-109.
- AKINCA, A.-U. (2015). Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan İç Faktörlerin Analizi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 275-288.
- AKKAYA, B. (2012). Türkiye'nin NATO Üyeliği ve Kore Savaşı. *Akademik Bakış Dergisi*, 1-28.
- AKKOR, M. (2017). II. Dünya Savaşının Sonu ve Truman Doktrini'nin Ortaya Çıkışı. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1-17.
- AKŞİN, S. (2018). Siyasal Tarih (1908-1923). S. Akşin içinde, *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980* (s. 27-123). İstanbul: Cem Yayınevi.
- AKŞİN, S. (2020). *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ARCAYÜREK, C. (1985). *Yeni İktidar Yeni Dönem 1951-1954 Cilt 2*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- ARCAYÜREK, C. (1985). *Yeni İktidar Yeni Dönem 1954-1960 Cilt 3*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- ARI, T. (2013). *Uluslararası İlişkilere Giriş*. Bursa: MKM Yayıncılık.
- ATEŞ, T. (1995). Atatürkçülük Bir İdeoloji midir? M. Belge içinde, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt 1* (s. 91-93). İstanbul: İletişim Yayınları.

- AVŞAR, B. Z.-K. (2012). Çok Partili Hayata Geçiş Sonrasında İlk Muhalefet Partisi: Milli Kalkınma Partisi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 113-132.
- AYDOĞAN, M. (2015). *Türkiye Üzerine Notlar 1919-2015*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- BAYAR, C. (2010). *Başvekilim Adnan Menderes*. İstanbul: Truva Yayınları.
- BAYTAL, Y. (2007). Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 545-567.
- ORAN, Baskın. (2009). 1945-1960 Batı Bloku Ekseninde Türkiye 1. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-1980 Cilt 1*(s. 477-653). İstanbul: İletişim Yayınları.
- BELGE, M. (2016). Batılılaşma: Türkiye ve Rusya. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık Cilt 3* (s. 43-55). İstanbul: İletişim Yayınları.
- BELGE, M. (2019). Mustafa Kemal ve Kemalizm. M. G. Tanıl Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Kemalizm Cilt 2* (s. 29-43). İstanbul: İletişim Yayınları.
- BORA, T. Ü. (2019). Ellili Yıllarda Türkiye'de Siyasî Düşünce Hayatı. T. Bora içinde, *Türkiye'nin 1950'li Yılları* (s. 159-175). İstanbul: İletişim Yayınları.
- BORA, T.-G. M. (2019). Sunuş. M. G. Tanıl Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Kemalizm Cilt 2* (s. 13-15). İstanbul: İletişim Yayınları.
- BORATAV, K. (2018). İktisat Tarihi 1908-1980. C. Y. Sina Akşin içinde, *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1990* (s. 297-1980). İzmir: Cem Yayınları.
- BULUT, S. (2009). 27 Mayıs 1960'tan Günümüze Paylaşılmalı Demokrat Parti Mirası. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 73-90.
- CHP. (2020, Ağustos 12). *TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu: TBMM*. TBMM Kütüphanesi Açık Erişim: <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/> adresinden alındı
- CHP. (2020, Ağustos 12). *TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu: TBMM*. TBMM Kütüphanesi Açık Erişim: <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/> adresinden alındı

- CHP. (2020, Ağustos 16). *TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu: TBMM. TBMM Kütüphanesi Açık Erişim*: <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/> adresinden alındı
- CHP. (2020, Ağustos 18). *TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu: TBMM. TBMM Kütüphanesi Açık Erişim*: <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/> adresinden alındı
- ÇAKMAK, F. (2015). Halkevlerinin Kapatılması ve Cumhuriyet Halk Partisi Mallarına El Konulması. *History Studies*, 1-21.
- ÇAVDAR, T. (2019). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1839-1950*. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.
- ÇAVDAR, T. (2019). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950'den Günümüze*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU, H. (2009). Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 265-278.
- ÇAYLAK, A. (2007). 1946-50 Arası Dönemde Müfrit Muhafazakâr Demokratlar ve Türk Demokrasinin Almış Olduğu Biçim. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 17-42.
- ÇEÇEN, A. (2012). *100 Soruda Kemalizm: Başlangıcından Günümüze*. Ankara: Kilit Yayınları.
- ÇELİK, N. B. (2019). Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem. N. B. Tanıl BORA içinde, *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Kemalizm Cilt 2* (s. 75-96). İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÇİÇEK, A. C. (2018). Türkiye'de Çok Partili Siyasal Hayatın 'Garanti Belgesi': 12 Temmuz Beyannamesi'nin Söylem Analizi. *Current Research in Social Sciences*, 83-96.
- ÇİĞDEM, A. (2016). "Türk Batılılaşması'nı Açıklayıcı Bir Kavram: Türk Başkanlığı: Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon. M. G. Tanıl Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık Cilt 3* (s. 68-81). İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÇINAR, Y. (2018). Modernleşme ve Bağımlılık Teorisi Ekseninde Marshall Yardımı ve Türkiye. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 325-350.
- ÇİZMELİ, Ş. (2010). *Menderes Demokrasi Yıldızı?* Ankara: Arkadaş Yayınevi.

- ÇUFALI, M. (2004). *Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Dönemi*. Ankara: Babil Yayıncılık.
- ÇUFALI, M. (2012). *Türk Parlamento Tarihi VIII. Dönem: Dönemlere Genel Bakış, Yasama Faaliyetleri ve Parlamento Kararları Cilt 1*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- DEMİREL, T. (2016). *Türkiye’nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- DOKUYAN, S. (2013). İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyetler Birliği’nin Türkiye’den İstekleri. *Cumhuriyet tarihi Araştırmaları Dergisi*, 119-135.
- DP. (2020, Ağustos 1946). *TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu: TBMM Açık Erişim*. TBMM Açık Erişim: https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/917/200805461_1946.pdf?sequence=1&isAllowed=y adresinden alındı
- EFE, İ. (2009). NATO’ya Üyelik Sürecinde Türkiye-ABD İlişkileri ve Türk Kamuoyundaki Akisleri. *History Studies*, 601-619.
- ELÇİN, E. T. (2007). *Kemalist Devrim İdeolojisi*. İstanbul: Güncel Yayıncılık.
- ERDOĞAN, C. (2017). Tek Parti İktidarı Döneminde (1923-1950) Cumhuriyet Halk Partisi’nin Örgütlenme Yapısının ve Yönetim Anlayışının Çözümlemesi. *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, 366-379.
- EROĞUL, C. (2013). Çok Partili Düzenin Kuruluşu 1945-1971. E. A. Irvin Cemil Schick içinde, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, (s. 173-241). İstanbul: Belge Yayınları.
- EROĞUL, C. (2017). *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- ERTEM, B. (2009). Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 377-397.
- FEDAYİ, C. (2019). *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Sağ Siyaset*. Ankara: Kadim Yayınları.
- GLOSNEEK, J. (2019). *Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye Cilt 2*. Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık.
- GÜNAY, E. (2020). *Bir “Hürriyet” Hikayesi: Çok Partili Dönemde Özgürlükçü Bir Siyaset Girişimi (1955-1958)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- HAKIR, Y. D. (2017). 6326 Sayılı Petrol Kanunu ve Demokrat Parti Dönemi Petrol Politikası. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 251-269.
- İNSEL, A. (2019). Giriş. M. G. Tanıl Bora içinde, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Kemalizm Cilt 2* (s. 17-27). İstanbul: İletişim Yayınları.
- KAÇMAZOĞLU, H. B. (2012). *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmalar*. İstanbul: Doğu Kitapevi.
- KALİBER, A. (2016). Türk Modernleşmesini Sorunsallaştıran Üç Ana Paradigma Üzerine. M. G. Tanıl Bora içinde, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık Cilt 3* (s. 107-124). İstanbul: İletişim Yayınları.
- KALYON, L. (2010). Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz. *Güvenlik Stratejisi Dergisi*, 7-26.
- KARAÖMERLİOĞLU, M. A. (2019). Köy Enstitüleri. M. G. Tanıl Bora içinde, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Kemalizm Cilt 2* (s. 286-293). İstanbul: İletişim Yayınları.
- KARAÖMERLİOĞLU, M. A. (2019). Türkiye’de Köycülük. M. G. Tanıl Bora içinde, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Kemalizm Cilt 2* (s. 284-297). İstanbul: İletişim Yayınları.
- KARPAT, K. H. (2017). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- KATOĞLU, M. (2018). Cumhuriyet Türkiye’inde Eğitim, Kültür, Sanat. S. Akşin içinde, *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye (1908-1980)* (s. 417-520). İstanbul: Cem Yayınevi.
- KAYDER, Ç. (2013). Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası. E. A. Irvin Cemil Schick içinde, *Geçiş Sürecinde Türkiye* (s. 61-117). İstanbul: Belge Yayınları.
- KAYIRAN, M.-M. M. (2013). Atatürkçü Düşünce Sistemi: Atatürkçülük (Kemalizm). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, 579-615.
- KAYIRAN, M.-M. M. (2018). Cumhuriyetçilik İlkesi ve Türk Milleti İçin Önemi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünya Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 35-53.
- KAYNAR, M. K. (2019). Türkiye’nin Ellili Yılları Üzerine Bazı Notlar. T. Bora içinde, *Türkiye’nin 1950’li Yılları* (s. 15-38). İstanbul: İletişim Yayınları.
- KILIÇ, M. (2012). Tek Parti Döneminde Milliyetçilik ve CHP’nin Yedinci Büyük Kurultayı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 189-202.

- KOCA, B. (2019). Ellili Yıllarda Merkez Sağ: Demokrat Parti'nin Özgürlük ile İstismar Arasındaki Dini Politikaları. T. Bora içinde, *Türkiye'nin 1950'li Yılları* (s. 293-319). İstanbul: İletişim Yayınları.
- KOCABAŞOĞLU, U. (2016). Sunuş. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık Cilt 3* (s. 13-17). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2017). *Demokrat Parti Karşısında CHP: Bir Muhalefetin Analizi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- KOÇAK, C. (2018). Siyasal Tarih (1923-1950). S. Akşin içinde, *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980* (s. 127-211). İzmir: Cem Yayınevi.
- KOÇAK, M. H. (2019). Ellili Yıllarda Emek Rejimi ve Emek Hareketi. İ. Y. Tanıl Bora içinde, *Türkiye'nin 1950'li Yılları* (s. 69-95). İstanbul: İletişim Yayınları.
- KONAN, B. (2011). Türk Kadınının Siyasi Hakları Kazanma Süreci. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 157-174.
- KÖKER, L. (2016). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- LEWİS, B. (2018). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- LİMONCUOĞLU, A. (2018). Türkiye'de Üçüncü Yolun Başı; Millet Partisi (1946). *Akademik Hassasiyetler*, 145-155.
- MALKOÇ, E. (2006). Türk Basınında Truman Doktrini ve Türkiye Amerikan Yardımları (1947-1950). *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 89-127.
- MARDİN, Ş. (1991). *Türk Modernleşmesi: Makaleler IV*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- MARGULİES, R.-Y. E. (2013). Tarımsal Değişim: 1923-1970. E. A. Tonak içinde, *Geçiş Sürecinde Türkiye, Ed.: Irvin Cemil Schick* (s. 433-469). İstanbul: Belge Yayınları.
- MEVZUAT. (2020, Ağustos 3). *T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi*. T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi Web Sitesi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.677.pdf> adresinden alındı
- MKP. (2020, Eylül 25). *Research Library for Turkish Studies: Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg*. Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg: <http://menadoc.bibliothek.uni-halle.de/landau/content/pageview/195447> adresinden alındı

- NEZİROĞLU, İrfan, Y. T. (2013). *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri: 24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950 Cilt 1*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları.
- NEZİROĞLU, İ.-Y. T. (2014). *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları Cilt 4*. Ankara: TBMM Basımevi.
- OLGUN, K. (2011). Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1-36.
- ÖZACUN, O. (2002). Siyaset Tarihimizde Milli Kalkınma Partisi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 205-233.
- ÖZCAN, G. (2019). Ellili Yıllarda “Dış” Politika. T. Bora içinde, *Türkiye ’nin 1950 ’li Yılları* (s. 97-133). İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÖZCAN, M. Ş. (2019). Atatürk Döneminde Soyadı Kanunu’nun Çankırı’daki Yansıması. *ÇKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 129-152.
- ÖZÇELİK, M. (2010). İkinci dünya Savaş’ında Türkiye Politikası. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 253-269.
- ÖZER, S. (2013). Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkının Verilmesinin Türk Kamuoyundaki Yankıları. *Atatürk Araştırmaları Dergisi*, 131-168.
- ÖZTÜRKÇİ, A. (2019). Türk Siyasal Tarihinde Demokrat Parti Birinci Büyük Kongresi. *Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi*, 741-755.
- SAROL, M. (2014). *Bilinmeyen Menderes*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- SENCER, M. (1995). Din ve Toplum. M. Belge içinde, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt 2* (s. 560-570). İstanbul: İletişim Yayınları.
- SEVİL, M. (2005). *Türkiye’de Modernleşme ve Modernleştiriciler*. Ankara: Vadi Yayınları.
- SOYSAL, M., & SAĞLAM, F. (1995). Türkiye’de Anayasalar. M. Belge içinde, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt 1* (s. 18-54). İstanbul: İletişim Yayınları.
- ŞAHİN, E. -T. (2015). Demokrat Parti’nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Siyasi Mücadelesi 1945-1947). *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 31-69.
- ŞAHİN, M. (2015). Nuri Demirağ, Milli Kalkınma Partisi ve İlk Muhalif Parti Gazeteleri: Yurdda Kalkınma, Tez Kalkınma ve Öz Kalkınma. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 32-47.

- ŞEYHANLIOĞLU, H. (2012). 12 Temmuz Beyannamesi'nin Siyasi Etkileri ve Önemi Siyasal Hayatımızda Çatışma Çözümüne Bir Başarı Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 77-100.
- TBMM. (2020, Temmuz 27). *Gizli Oturum Tutanakları: TBMM*. TBMM: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c019/tbmm02019014.pdf> adresinden alındı
- TBMM. (2020, Temmuz 18). *Gizli Oturum Tutanakları: TBMM*. TBMM: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d02/CILT04/gcz02004064.pdf> adresinden alındı
- TBMM. (2020, Temmuz 22). *Önceki Anayasalar: Anayasa Mahkemesi*. Anayasa Mahkemesi: <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/> adresinden alındı
- TBMM. (2020, Ağustos 4). *Politik Yazınlar: VikiKaynak*. VikiKaynak: https://tr.wikisource.org/wiki/D%C3%B6rtl%C3%BC_Takrir adresinden alındı
- TBMM. (2020, Temmuz 30). *Tutanak Metinleri: TBMM*. TBMM: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c005/tbmm03005001.pdf> adresinden alındı
- TBMM. (2020, Aralık 12). *Tutanak Metinleri: TBMM*. TBMM: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c001/tbmm09001009.pdf> adresinden alındı
- TEKELİ, İ. (2016). Türkiye'de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık Cilt 3* (s. 19-42). İstanbul: İletişim Yayınları.
- TEKELİ, Ş. (1995). Cumhuriyet Dönemi Seçimler'. M. Belge içinde, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt 7* (s. 1798-1824). İstanbul: İletişim Yayınları.
- TİMUR, T. (1991). *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş: Cep Üniversitesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- TİMUR, T. (1992). *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- TİMUR, T. (2013). Osmanlı Mirası. E. A. Irvin Cemil Schick içinde, *Geçiş Sürecinde Türkiye* (s. 21-60). İstanbul: Belge Yayınları.
- TOKER, M. (1990). *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973: Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*. Ankara: Bilgi Yayınları.

- TOPRAK, B. (2013). Dinci Sağ. E. A. Irvin Cemil Schick içinde, *Geçiş Sürecinde Türkiye* (s. 359-385). İstanbul: Belge Yayınları.
- TÖREN, T. (2006). Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı: Türkiye Örneği. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- TUNÇAY, M. (1995). Siyasal Gelişmenin Evreleri. M. Belge içinde, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt 7* (s. 1967-1990). İstanbul: İletişim Yayınları.
- TURAN, Ş. (1992). *Türk Devrim Tarihi2: Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- TURAN, Ş. (1996). *Türk Devrim Tarihi: Yeni Türkiye'nin Oluşumu Cilt 3*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- TUTAN, M. N. (2018). Demokrat Parti Döneminde Demokrasi Anlayışının Değişimi. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- USLU, A. (2019). Çok Partili Hayata Dönüş (1945-1950). C. S. Gökhan Atılgan içinde, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat* (s. 347-397). İstanbul: Yordam Kitap.
- UYAR, H. (2017). *Demokrat Parti İktidarında CHP 1950-1960*. İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık.
- UZUN, H. (2010). Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 233-271.
- UZUN, H. (2012). İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 Olağan Kurultayı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 101-139.
- UZUN, H. (2013). Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1946 Olağanüstü Kurultayı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 139-161.
- VAREL, A. (2019). Ellili Yıllarda Muhalefet: Hükümete Yönelik Temel Eleştiriler ve DP Karşısında CHP'nin İdeolojik Konumlanması. T. Bora içinde, *Türkiye'nin 1950'li Yılları* (s. 203-234). İstanbul: İletişim Yayınları.
- YAMAN, A. E. (2005). Kore Savaşı'nın Türk Kamuoyuna Yansıması. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 231-245.

- YAVAŞÇA, K. (2019). "Şark Meselesi"nden "Doğu Sorunu"na: Ellili Yıllarda Kürt Sorunu. T. Bora içinde, *Türkiye'nin 1950'li Yılları* (s. 565-590). İstanbul: İletişim Yayınları.
- YEĞEN, M. (2019). Kemalizm ve Hegemonya? M. G. Tanıl Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Kemalizm Cilt 2* (s. 56-74). İstanbul: İletişim Yayınları.
- YILDIRIM, M. (2009). Modernizm, Postmodernizm ve Kamu Yönetimi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 380-397.
- YILMAZ, E. (2010). 1946 Seçimlerinde Öne Çıkan Hususlar. *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 177-188.
- YURDU, H. (2012). Osmanlıdan Cumhuriyete Modernleşme Sürecine Kısa Bir Bakış. *Düşünce- Yorum Sosyal Bilimler Dergisi*, 101-114.
- ZÜRCHER, E. J. (2019). Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları. M. G. Tanıl Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Kemalizm Cilt 2* (s. 44-55). İstanbul: İletişim Yayınları.
- ZÜRCHER, E. J. (2019). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- 85 SAYILI TEŞKİLAT-I ESASİYE KANUNU. (1921). <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/> adresinden 22 Temmuz 2020'de alındı.
- 491 SAYILI TEŞKİLATI ESASİYE KANUNU. (1924). <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1924/1924-ilkhali/1924-ilkhali.pdf> adresinden 30 Temmuz 2020'de alındı.
- 677 SAYILI TEKKE VE ZAVİYELERLE TÜRBELERİN SEDDİNE VE TÜRBEDARLIKLAR İLE BİR TAKIM UNVANLARIN MEN VE İLGASINA DAİR KANUN. (1925), <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.677.pdf> adresinden 3 Ağustos 2020'de alındı.
- 2247 SAYILI CUMHURİYET HALK PARTİSİNİN YIKICI, GAYRİMEŞRU VE KANUN DIŞI FAALİYETLERİNİN MEMLEKET SATHINDA CEREYAN TARZI VE BUNLARIN MAHİYETİNİN NELERDEN İBARET OLDUĞUNU TAHKİK, TESBİT VE MEMLEKETİN HER TARAFINDA YAYGIN BİR HALDE GÖRÜLEN KANUN DIŞI SİYASİ FAALİYETLERİN MUHTELİF SEBEPLERİNE İNTİKAL ETMEK, MATBUAT MESELESİ İLE ADLÎ VE İDARİ MEVZUATIN NE SURETLE TATBİK EDİLMEKTE OLDUĞUNU TETKİK EYLEMEK ÜZERE MECLİS TAHKİKATI AÇILMASINA DAİR KARAR. (1960). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10484.pdf> adresinden 28 Aralık 2020'de alındı.

- 3803 SAYILI KÖY ENSTİTÜLERİ KANUNU. (1940). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/4491.pdf> adresinden 24 Aralık 2020’de alındı.
- 4753 SAYILI ÇİFTÇİYİ TOPRAKLANDIRMA KANUNU. (1945), <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6032.pdf> adresinden 3 Eylül 2020’de alındı.
- 5018 SAYILI İŞÇİ VE İŞVEREN SENDİKALARI VE SENDİKA BİRLİKLERİ HAKKINDA KANUN, (1946). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6542.pdf> adresinden 24 Eylül 2020’de alındı.
- 5816 SAYILI ATATÜRK ALEYHİNE İŞLENEN SUÇLAR HAKKINDA KANUN. (1951). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7872.pdf> adresinden 30 Aralık 2020’de alındı.
- 5844 SAYILI TÜRK CEZA KANUNU’NUN 141 VE 142’NCİ MADDELERİNİN DEĞİŞTİRİLMESİ HAKKINDA KANUN. 1951. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7979.pdf> adresinden 15 Aralık 2020’de alındı.
- 7468 SAYILI TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ TAHKİKAT ENCÜMENLERİNİN VAZİFE VE SALÂHİYETLERİ HAKKINDA KANUN. (1960). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10491.pdf> adresinden 28 Aralık 2020’de alındı.

ÖZGEÇMİŞ